

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΦΩΤΕΙΝΗ ΤΣΑΚΜΑΚΗ

ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ
ΟΣΣΑΣ, ΘΕΣΣΑΛΙΑ (15^{ος} – 18^{ος} αι.)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2022

Πρόλογος

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να συγκεντρώσει όλες τις επιγραφικές μαρτυρίες της περιοχής της ανατολικής Όσσας από τον 15^ο μέχρι και τον 18^ο αιώνα, να μελετήσει σε βάθος την κοινωνική ιστορία της περιοχής και να αναδείξει την σπουδαιότητα των επιγραφών ως βασική ιστορική πηγή. Το θέμα της εργασίας επιλέχθηκε σε συνεργασία με τον επόπτη μου, καθηγητή του τμήματος και πρόεδρο του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών κ. Χρήστο Σταυράκο.

Οι επιγραφές που μελετώνται στην παρούσα εργασία είναι ήδη δημοσιευμένες σε προηγούμενη βιβλιογραφία. Ωστόσο, ελέγχονται εκ νέου, όπου αυτό βέβαια είναι εφικτό. Στην περίπτωση που κάποια επιγραφική μαρτυρία πλέον δεν υφίσταται, αλλά ούτε σώζεται φωτογραφικό υλικό, αυτή μελετάται μέσα από την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία. Ακόμη, αν σε κάποια επιγραφή παρατηρείται διάσταση απόψεων μεταξύ των ερευνητών στην ανάγνωση ή στην ερμηνευτική προσέγγιση του κειμένου, παρατίθενται όλες οι παρατηρήσεις από τον εκάστοτε ερευνητή.

Το κείμενο των επιγραφών μεταγράφεται δύο φορές. Η πρώτη μεταγραφή, εφόσον διασώζεται ευανάγνωστο φωτογραφικό υλικό, αποδίδεται με την ειδική γραμματοσειρά Athena Ruby, ενώ διατηρείται η υπάρχουσα στίξη, ορθογραφία, στοίχιση του κειμένου και το μέγεθος των γραμμάτων. Για την δεύτερη μεταγραφή χρησιμοποιείται η γραμματοσειρά Palatino Linotype. Σε αυτή, ενώ διατηρείται η ορθογραφία και η στοίχιση, χρησιμοποιείται το πολυτονικό σύστημα γραφής και τα ακόλουθα σύμβολα:

(): ανάλυση συντομογραφιών

[]: συμπλήρωση φθαρμένου κειμένου

...: φθαρμένο κείμενο, που δεν δύναται να συμπληρωθεί

//: αλλαγή στίχου

Αξίζει να υπογραμμιστεί πως η καταγραφή των μνημείων έχει πραγματοποιηθεί με βάση την χρονολογία των επιγραφών και όχι με βάση το έτος κτήσης, αφού όπως γίνεται διακριτό αρκετά μνημεία χρονολογούνται ήδη από την βυζαντινή περίοδο.

Η εργασία αυτή υποβάλλεται ως διπλωματική εργασία στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Βυζαντινών Σπουδών, του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Σε αυτό το σημείο επιθυμώ να ευχαριστήσω τον επόπτη καθηγητή μου, καθηγητή βυζαντινής ιστορίας και πρόεδρο του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών κ. Χρήστο Σταυράκο, για την βοήθεια και την καθοδήγηση που μου προσέφερε, σχετικά με τον τρόπο προσέγγισης του θέματος και της μεθοδολογίας.

Ακόμη, οφείλω να εκφράσω την εκτίμηση μου απέναντι στους, κ. Αλέξανδρο Αλεξάκη, καθηγητή της Βυζαντινής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και κ. Απόστολο Μαντά, επίκουρο καθηγητή Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για την προθυμία τους να ανήκουν στην τριμελή επιτροπή.

Την αμέριστη ευγνωμοσύνη μου επιθυμώ να εκφράσω και για την κ. Κατερίνα Κοντοπανάγου, διδάκτωρ Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας, πλέον διδάσκουσα Π.Δ 407/80 στο τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας, Μουσειολογίας Ιονίου Πανεπιστημίου, για την πολύτιμη βοήθεια της καθ' όλη την διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών.

Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω την προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας κ. Σταυρούλα Σδρόλια και την βυζαντινή

αρχαιολόγο κ. Σταματίνα Παπαναστασούλη, για την παραχώρηση άδειας εισόδου στην βιβλιοθήκη της Εφορείας Αρχαιοτήτων, σε μία ιδιαίτερα δύσκολη, για την κοινωνία περίοδο, λόγω αναστολής λειτουργίας των βιβλιοθηκών εξαιτίας της πανδημίας.

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες – Περιοδικά.....	7
Βιβλιογραφία.....	7
Παράρτημα εικόνων.....	15
Εισαγωγή.....	16
Στόμιο- Τσαγέζι	
Μονή Αγίου Δημητρίου Στομίου.....	23
Ανατολή – Σελίτσιανη	
Μονή Τιμίου Προδρόμου.....	36
Άγιος Αθανάσιος.....	39
Μονή Κοίμησης Θεοτόκου- Παναγία.....	46
Άγιος Παντελεήμονας.....	47
Αγία Τριάδα.....	53
Άγιος Νικόλαος.....	56
Γενέσιο Θεοτόκου – Μονή Παναγίας Καρπουζά.....	58
Μεγαλόβρυσσος- Νιβόλιανη	
Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου.....	60
Άγιος Χαράλαμπος.....	65
Μεταξοχώρι- Ρέτσιανη	
Άγιος Νικόλαος και παρεκκλήσι του Αγίου Χαράλαμπος.....	66
Προφήτης Ηλίας.....	69
Άγιος Γεώργιος.....	70
Αγία Παρασκευή.....	75
Μονή Εισοδίων της Θεοτόκου.....	76
Αγιά	
Μονή Αγίου Παντελεήμονα.....	82
Αγία Τριάδα.....	99

Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος και παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων.....	102
Ναός Αγίου Γεωργίου και παρεκκλήσιο Αγίων Αναργύρων.....	106
Ναός Αγίων Αποστόλων.....	112
Μονή Αγίων Αναργύρων και τα ασκηταριά.....	115
Αετόλοφος- Δέσιανη	
Άγιος Νικόλαος του Νέου.....	118
Άγιος Νικόλαος Βαθυρέματος.....	119
Πολυδένδρι	
Μονή Γεννήσεως της Θεοτόκου.....	120
Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου.....	122
Αμυγδαλή- Κουκουράβα	
Ναός Ζωοδόχου Πηγής.....	124
Αλφαβητικός κατάλογος κτιόρων- χορηγών.....	126
Κατάλογος ζωγράφων- τεχνιτών.....	134
Γενικές Παρατηρήσεις- Συμπεράσματα.....	135

Συντομογραφίες

ΑΕΘΣΕ: Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας

ΑΘΜ: Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών

ΔΕΛΤΙΟΝ ΧΑΕ: Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΕΕΒΣ:Επετηρίς της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών

Θ.ΗΜ: Θεσσαλικό Ημερολόγιο

Πηγές

- A. Comnenae, Alexias, [CFHB 40/1-2], Berlin-NewYork 2001
- Ζ. Εσφιγμενήτη, «ΠερίΑγιάς» ή «Αγιάς», ΠρομηθεύςVIII (Ιούλιος 1889), σ. 49-51, IbidVII(Αύγουστος 1889), 57-58, IbidX (Οκτώβριος 1889), 73-74, IbidXI (Νοέμβριος 1889), 81-83.

Βιβλιογραφία

- M. Kiel, Das TurkischeThessalien, Gottingen 1996
- J. Koumoulides – C. Walter, Byzantine and post-byzantine monuments at Aghia in Thessaly, Greece: The art and architecture of the monastery of Saint Panteleimon, London 1975
- J. Koumoulides – L. Deriziotis, Churches of Aghia in Larissa, Athens 1985
- Α. Αβραμέα, Η βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204, Αθήνα 1974
- Α. Αγγελόπουλος, Η συμβολή της επισκοπής Πέτρας εις τα εθνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα του Ελληνισμού της περιοχής του Ολύμπου (1890-1896), Μακεδονικά, 14, 1974, 64-84
- Δ. Αγραφιώτης, Ποικίλα ιστορικά από την Επαρχία της Αγιάς, ΘΗΜ, 2, 1981, 146-156

- Δ. Αγραφιιώτης, Ο Αετόλοφος (Δέσιανη) και το Βαθύρεμα της Αγιάς, *ΘΗΜ*, 10, 1986, 17-57
- Δ. Αγραφιιώτης, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος της Αγιάς, *ΘΗΜ*, 15, 1989, 65
- Δ. Αγραφιιώτης, Προσθήκες-συμπληρώσεις για την μονή του Αγίου Παντελεήμονα της Αγιάς, *ΘΗΜ*, 17, 1990, 92-94
- Δ. Αγραφιιώτης, Ο χιονιαδίτης αγιογράφος Μιχαήλ Ζήκος και η συντροφιά του στο Μεταξοχώρι της Αγιάς, *Ηπειρωτική εστία*, Ιωάννινα 1977
- Δ. Αγραφιιώτης, Συμπληρώσεις και σχόλια σε ημιτελή επιγραφή του Αγίου Νικολάου στο Βαθύρεμα Αγιάς, *ΘΗΜ*, 32, 1997, 57-64
- Δ. Αγραφιιώτης, Σελίτσανη και Βαθύρεμα, παράδοση και πραγματικότητα στις σχέσεις των δύο οικισμών, *Η Ανατολή της Αγιάς-Σελίτσανη (ιστορικές μελέτες) – πρακτικά ημερίδων 20ης Αυγούστου 1994 & 12 Αυγούστου 1995*, Αγιά 1998
- Α. Αρβανιτόπουλος, Ανασκαφαί και έρευναι εν Θεσσαλία κατά το έτος 1910, *Πρακτικά αρχαιολογικής εταιρείας 1910*, Αθήνα 1910, 169-264
- Μ. Βασιλάκη, το πορτραίτο του καλλιτέχνη στο Βυζάντιο, Κρήτη, 2000
- Ν. Beldiceanu. – P.S, Nasturel., Η Θεσσαλία στην περίοδο 1454/55-1506, *ΘΗΜ*, 19, 1991, 97-135
- J. Bjornstahl, Το Οδοιπορικό της Θεσσαλίας, Θεσσαλονίκη 1799
- Ν. Γιαννακόπουλος, Έρευναι εν τη Επαρχία Αγιάς, *ΕΕΒΣ* 16, 1940, 370-383
- Ν. Γιαννόπουλος, Αι παρά την Δημητριάδα βυζαντιναί μοναί, *ΕΕΒΣ* 1, 1924, 210-237
- Ν. Γιαννόπουλος, Αι παρά την Δημητριάδα βυζαντιναί μοναί, Μέρος δεύτερον, τα σωζόμενα μνημεία, *ΕΕΒΣ* 2, 1925, 227-241

- Ν. Γιαννόπουλος, *Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας, Θεολογία*, τ. ΙΑ', 1933, 329-342, τ. ΙΒ', 1934, 125-143, τ. ΙΔ', 1936, 137-152 τ. ΙΓ', 1935, 24
- Δ. Γερμανός, Β' Επιγραφαί, *ΘΧ* 3, 1932, 160
- Δ. Γερορίζος, *Ιστορία της Ανατολής (Σελίτσανης)*, Αθήναι 1964.
- Σ. Γουλούλης, *Οι επέτειοι της εκατονταετίας και ο ρόλος τους στην δημιουργία έργων λόγου και τέχνης*, *Βυζαντινικά*, 20, 2000, 79-117
- Σ. Γουλούλης, *Μεσαιωνική Θεσσαλία, Θεσσαλία, Α'*, Λάρισα 2006
- Σ. Γουλούλης, *Ο Άγιος Δημήτριος ή Οικονομείον στο Στόμιο (Τσαγέζι): ιστορική ταυτότητα και ανάπτυξη μίας βυζαντινής μονής, Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία-τέχνη-ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα 2010, 19-48
- Σ. Γουλούλης-Σ. Σδρόλια, *Ο μοναχισμός της ανατολικής Όσσας και η μοναστική κοινότητα των Κελλίων, (νεότερα δεδομένα: χρονολογικά και τοπογραφικά όρια)*, *Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία-τέχνη-ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα 2010, 187-204
- Σ. Γουλούλης-Σ. Σδρόλια, *Το αρχικό καθολικό και ο παλαιός περίβολος της μονής Στομίου, Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη-ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα 2010, 92-106
- Μ. Δάλλας, *Επαρχία Αγιάς, Θεσσαλικά Χρονικά, Έκτακτη έκδοση 50ετηρίδος*, Αθήνα, 1935, 348-357
- Μ. Δάλλας, *Η Αγιά δια μέσου των αιώνων*, Αθήνα 1937
- Ν. Δρόσος, *Επιγραφές από την Ανατολή Αγιάς*, *ΘΗΜ* 27, 1995, 225-236
- Ν. Δρόσος, *Επιγραφές και ενθυμήσεις από το Μεταξοχώρι Αγιάς*, 1645/46-1932, *ΘΗΜ*, 29, 1996, 223-240

- Ν. Δρόσος, Το ασκηταριό του Αγίου Δαμιανού εις την Σελίτσιανη/ Ανατολή Αγιάς, *Αγιά – Ιστορικά – Αρχαιολογικά, πρακτικά Α' ιστορικού αρχαιολογικού συνεδρίου για την Αγιά και την επαρχία της (3-4/4/1993)*, Αγιά Λάρισας, 2002, 57-62
- Ν. Δρόσος, Η ενορία των Αγίων Αντωνίων Αγιάς, *Αγιά* 2003
- Ν. Δρόσος, Ιστορική-Εκκλησιαστική Τοπογραφία της Επαρχίας Αγιάς (9ος -19ος αι.), *Ιστορία & Πολιτισμός Θεσσαλίας*, II, 2006, 577-593
- Ν. Δρόσος, Οι επισκοπές Βεσαίνης, Χαρμενών και Κατρίας: η εκκλησιαστική περιφέρεια Αγιάς κατά την βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο, *Θεσσαλονίκη* 2013 (διδακτ. διατριβή)
- Ζ. Εσφιγμενίτης, Μονή Οικονομείον, *Προμηθεύς*, 96, 1896, 51-53
- π. Σ. Ζιμπής, Χειρόγραφος έκθεσις προς Μητροπολίτην Δημητριάδος, *Ιούλιος* 1939
- Fr. Hild, J. Koder, Κ. Σπανός, Δ. Αγραφιώτης, Η βυζαντινή Θεσσαλία, οικισμοί- τοπωνύμια- μοναστήρια- ναοί, *ΘΗΜ* 12, 1987, 11-112
- Σ. Καλοπίστη-Βέρτη, Μ. Παναγιωτίδη, Λεξικό όρων βυζαντινής αρχιτεκτονικής και γλυπτικής, *Ηράκλειο* 2010, 280
- Τ. Καρδάρα, *Μεταξοχώρι/ Ρετσίανη*, Αθήνα 1987
- Σ. Κάσσο, *Ζουπανιώτες Κουδαραίοι*, Πεντάλοφος 2015
- Μ. Kiel, Επίσημες τουρκικές πηγές για την μοναστηριακή ζωή και τα μοναστήρια της ανατολικής Θεσσαλίας κατά τον 16^ο αιώνα, το κοινό και οικονομικό υπόβαθρο, η μονή του Αγίου Παντελεήμονα στην Αγιά, *Αγιά – Ιστορικά – Αρχαιολογικά, πρακτικά Α' ιστορικού αρχαιολογικού συνεδρίου για την Αγιά και την επαρχία της (3-4/4/1993)*, Αγιά Λάρισας 2002, 225-257
- Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960

- Ε. Λιατά, Τα νομίσματα του Βενετοκρατούμενου και Τουρκικοκρατούμενου Ελληνικού χώρου (15^{ος}-18^{ος} αι.), *Η ιστορική διαδρομή της νομισματικής μονάδας στην Ελλάδα*, Αθήνα 2002, 85-96,
- Ν. Μαγνήτης, *Περιήγησις, η τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θεσσαλικής Μαγνησίας*, Αθήνα 1860
- Δ. Μαμαγκάκης, *Ο αυτοκράτορας, ο λαός της Ορθοδοξίας: Αλέξιος Α' Κομνηνός (1081-1118), κατασκευάζοντας την δημόσια αυτοκρατορική εικόνα*, Αθήνα, 2014
- Σ. Μαμαλούκος – Σ. Σδρόλια, *Το αρχικό καθολικό και ο παλαιός περίβολος της Μονής Στομίου, Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη- ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα 2010, 93-106
- Α. Mezieres, *Η κοιλάδα της Αγιάς, Καστρί, Δώτιο Πεδίο, Άμυρος, Αγιά, Μελίβοια, Καρίτσα», ΘΗΜ, 40, 2001, 71 κ.ε*
- Α. Mezèries, *Περιγραφή του Πηλίου και της Όσσας*, ΘΗΜ 41, 2002, 91
- Β. Μέσσης, *Σκέψεις και στοιχεία σχετικά με την οικοδομική ιστορία και την αρχιτεκτονική του καθολικού της μονής του Αγίου Δημητρίου στο Τζάγεζι, Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη- ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα 2010, 83-92
- Ν. Μουτσόπουλος, *Λεύκωμα βυζαντινών και μεταβυζαντινών επιγραφών*, Θεσσαλονίκη 1977
- Χ. Μπούρας, *Η αρχιτεκτονική του καθολικού της μονής αγίου Δημητρίου Στομίου*, Δελτίον ΧΑΕ, ΚΔ, '2003, 145-162
- Β. Μυστακίδης, *Επισκοπικοί κατάλογοι*, ΕΕΒΣ, 12, 1936, 139-258
- Β. Νεραντζή – Βαρμάζη, *Το βυζαντινό Λυκοστόμιον και η περιοχή του (10^{ος}-15^{ος} αιώνας), Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη- ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα 2010, 349-353

- Ν. Νικονάνος, Έρευνες στην επαρχία Αγιάς Λαρίσης, *ΑΘΜ* 2, 1973, 39-57
- Ν. Νικονάνος, Έρευνες στην επαρχία Αγιάς Λαρίσης, *ΑΘΜ* 3, 1974, 163-168
- Ν. Νικονάνος, «Ασκηταριά του Κισσάβου της Αγιάς, του Αετόλοφου, του Ομολίου», *ΘΗΜ* 4, 1983, 11-16
- Ν. Νικονάνος, Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας, από το 10^ο αιώνα ως την κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους το 1393, συμβολή στην βυζαντινή αρχιτεκτονική, Αθήνα 1997
- Κ. Οικονόμου, Η Θεσσαλία και η Θεσσαλική ιστορία, από την οριστική οθωμανική κατάκτηση (1423) και τη ζοφερή Τουρκοκρατία έως την απελευθέρωση του μεγαλύτερου τμήματος της Θεσσαλίας (1881), δ', Λάρισα, 2009
- Μ. Παϊσίδου, Το καθολικό της μονής του Αγίου Γεωργίου Ρητίνης στην Πιερία, μελέτη τοπογραφίας, αρχιτεκτονικής και μνημειακής ζωγραφικής, *Η Πιερία στα βυζαντινά και νεότερα χρόνια, πρακτικά 4^{ου} επιστημονικού συνεδρίου*, Κατερίνη 2015, 341-413
- Δ. Παπαδημητρίου, Η επισκοπή Πλαταμώνος και Λυκοστομίου, Αθήνα 2007
- Τ. Παπαζήσης, Παλιές εκκλησίες και μοναστήρια στον Κίσσαβο, *Θεσσαλική εστία*, Γ, 1975, 174
- Τ. Παπαζήσης, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες της Ανατολής Κισσάβου, *Η Λάρισα και η περιοχή της από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών*, Λάρισα, 8-9 Απριλίου 1995, Λάρισα 1997, 246-253
- Θ. Παπαζώτος, Η μεταβυζαντινή ζωγραφική στην Πιερία, *Οι αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία*, 1984, Θεσσαλονίκη 1985, 63-64

- Α. Παπαμιχαήλ, Το Μεγαλόβρυσο της Αγιάς (Νιβόλιανη), Αγιά 1998
- Α. Πασαλή, Ο Άγιος Παντελεήμων στην Ανατολή Αγιάς Θεσσαλίας, *Εκκλησίες της Ελλάδας μετά την άλωση, IV*, 1993, 113-128
- Α. Ρίζος, Οικισμοί στην μεσαιωνική Θεσσαλία, *Ιστορία και Πολιτισμός*, 2009
- Α. Σαββίδης, Το κράτος της Θεσσαλίας, *Ελληνική Ιστορία, Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 25, Αθήνα 1992, 229-230
- Στ. Σδρόλια, Η ζωγραφική της μονής Γεννήσεως της Θεοτόκου στο Πολυδένδρι Αγιάς, *Δελτίον ΧΑΕ, ΚΖ'*, 2006, 221-232
- Σ. Σδρόλια, Οι τοιχογραφίες της μονής Στομίου (1758), *Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη- ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα 2010, 107-122
- Στ. Σδρόλια, Οι τοιχογραφίες του καθολικού της μονής Πέτρας (1625) και η ζωγραφική των ναών των Αγράφων του 17ου αιώνα, Βόλος 2012
- Σ. Σδρόλια, Το όρος των Κελλίων, Λάρισα 2013
- Σ. Σδρόλια, Το τέμπλο του καθολικού της μονής του Αγίου Παντελεήμονος Αγιάς, στοιχεία για ένα άγνωστο κέντρο παραγωγής τέμπλων τον 16ο αιώνα, *ΔΧΑΕ ΛΔ'*, 2013, 337-348
- Σ. Σδρόλια-Β. Τούλη, Η ιερά μονή του Αγίου Παντελεήμονα στην Αγιά, Λάρισα 2014
- Μ. Sivignon, Θεσσαλία, γεωγραφική ανάλυση μίας ελληνικής περιφέρειας, Αθήνα 1992
- Γ. Σούλης, Η πρώτη περίοδο της Σερβοκρατίας εν τη Θεσσαλία 1348-1356, *ΕΕΒΣ* 20, 1950, 56
- Κ. Σπανός, *Επιγραφές και ενθυμίσσεις από τα χωριά Στόμιο και Καρίτσα της Λάρισας*, Θεσσαλονίκη 1976

- Α. Στρατή, οι εικόνες του Χριστού Παντοκράτορος, της Θεοτόκου Οδηγήτριας και του Αγίου Δημητρίου στην Ι.Μ Αγίου Δημητρίου και Θεοτόκου Στομίου, *Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη- ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα 2010, 155-164
- Γ. Σωτηρίου, Η μονή της Παναγίας καίτοῦ Αγίου Δημητρίου παρὰ το Τσάγεζι, *ΕΕΒΣ Ε*, 1928, 348-375
- Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινά μνημεία της Θεσσαλίας ΙΓ'καί ΙΔ αιώνας, *ΕΕΒΣ Θ*, 1932, 350-415
- Η. Tozer, Το Πήλιο. Από την Αγιά στη Σκήτη, Πολυδέντρι, Κεραμίδι, Ζαγορά, *ΘΗΜ*, 42, 2002, 46-66
- Ε. Τσιμπίδα, Οι τοιχογραφίες της μονής της Θεοτόκου στο Μεγαλόβρυσο (1638/39) και η εντοίχια ζωγραφική του 17^{ου} αιώνα στην επαρχία Αγιάς, Βόλος 2011 (διδακτ. Διατριβή)
- Ε. Τσιμπίδα, Μνημεία της Ανατολής Αγιάς, *ΑΕΘΣΕ*, 2 ,τ. 1, 2006, 619-640
- Α. Τούρτα, Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοδένδρι, Προσέγγιση στο έργο των ζωγράφων από το Λινοτόπι, Θεσσαλονίκη 1986 (διδακτ. διατριβή)
- Β. Τσολάκης, Δύο ναοί της Παναγίας του 16ου αιώνα στο δάσος του Πολυδενδρίου της Αγιάς, *ΘΗΜ*, 58, 2010, 289-310
- Β. Τσολάκης, Η Μονή των Αγίων Αναργύρων και τα ασκηταριά των γύρω βράχων στην περιοχή της Αγιάς, *ΘΗΜ*, 60, 2011, 33-64
- Δ. Τσοποτός, Γη και Γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία, Αθήνα 1983
- Μ. Χατζηδάκης, Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830), τ.1, Αθήνα 1987

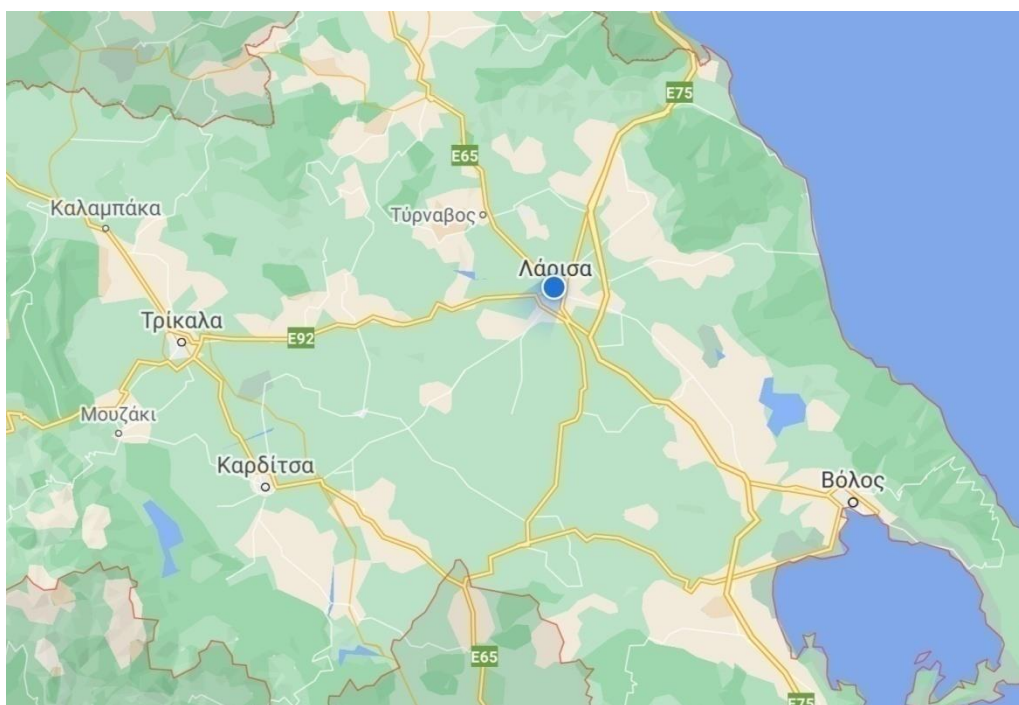
- L. William Martin, Κεφ. 41ο. Από το Βόλο στην Αγιά: Δημητριάδα. Ιωλκός, Τρίκερι, Σέσκλο, Ριζόμυλος, Στεφανοβίκειο, Αρμένιο, Καστρί, Ανάβρα, Αετόλοφος, Αγιά, Μελίβοια, Καρίτσα, ΘΗΜ, 34, 1998, 96-126.

Παράρτημα εικόνων

- Εικόνα 1: <https://www.google.gr/maps/>
- Εικόνα 2: Σ. Σδρόλια, Το όρος των Κελλίων, Λάρισα 2013
- Εικόνες 3, 4, 5, 8, 11, 16, 17, 18, 19, 28, 31, 34, 36, 37, 38, 39, 41: ιστοσελίδα δήμου Αγιάς <https://www.dimosagias.gr/>
- Εικόνα 6, 7: ιστοσελίδα μονής Τιμίου Προδρόμου Ανατολής <http://www.saintjohns-monastery.gr/>
- Εικόνες 9, 13: Ν. Δρόσος, Επιγραφές από την Ανατολή Αγιάς, ΘΗΜ 27, 1995, 225-236
- Εικόνες 10, 12, 15, 29, 30: Ε. Τσιμπίδα, Οι τοιχογραφίες της μονής της Θεοτόκου στο Μεγαλόβρυσο (1638/39) και η εντοίχια ζωγραφική του 17^{ου} αιώνα στην επαρχία Αγιάς, Βόλος 2011 (διδακτ. Διατριβή)
- Εικόνες 20, 21: αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας
- Εικόνες 22, 24, 27: Δ. Αγραφιώτης, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος της Αγιάς, ΘΗΜ, 15, 1989, 65
- Εικόνες 23, 25: Ν. Δρόσος, Η ενορία των Αγίων Αντωνίων Αγιάς, Αγιά 2003
- Εικόνα 26: Σ. Σδρόλια, Το τέμπλο του καθολικού της μονής του Αγίου Παντελεήμονος Αγιάς, στοιχεία για ένα άγνωστο κέντρο παραγωγής τέμπλων τον 16^ο αιώνα, ΔΧΑΕ ΛΔ', 2013, 337-348
- Εικόνες 32, 33, 35, 40: J. Koumoulides – L. Deriziotis, Churches of Aghia in Larissa, Athens 1985

Εισαγωγή

Στην ανατολική πλευρά της Θεσσαλίας¹, εκτείνεται το όρος Όσσα, ή όπως είναι ευρέως γνωστό σήμερα το όρος Κίσσαβος². Τα γεωγραφικά όρια τίθενται μεταξύ του Κισσάβου και του Μαυροβουνίου, της κοιλάδας των Τεμπών, καθώς και της οροσειράς Φλαμουρίου, που βρίσκεται στην περιοχή του Πηλίου.

Εικόνα 1: γεωγραφικό διαμέρισμα Θεσσαλίας

Στα δυτικά του Κισσάβου, εκτείνεται η πεδιάδα της Λάρισας, ενώ στους πρόποδες του ανατολικά, περιβρέχεται από τον Θερμαϊκό κόλπο και το Αιγαίο Πέλαγος. Ανάμεσα σε αυτά τα όρια εκτείνεται η εύφορη

¹Ν. ΜΑΓΝΗΤΗΣ, Περιήγησις, Η τοπογραφία της Θεσσαλίας και θεσσαλικής Μαγνησίας, Αθήνα 1860

²Ε. ΤΣΙΜΠΛΑ, Οι τοιχογραφίες της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Μεγαλόβρυσο (1638/39) και η εντοίχια ζωγραφική του 17^{ου} αιώνα στην επαρχία Αγίας, Βόλος 2011, 8, υπ. 1, η ονομασία Κίσσαβος εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη Αλεξιάδα τον 12^ο αιώνα από την Άννα Κομνηνή, για περισσότερα βλ. ενδεικτικά: Α. ΑΒΡΑΜΕΑ, Η βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι το 1204, Αθήνα 1974, 57

πεδιάδα της περιφέρειας Αγιάς,³ απαρτιζόμενη από εικοσιπέντε οικισμούς, που υπάγονται στην μητρόπολη Δημητριάδος.

Έδρα της δημοτικής και περιφερειακής κοινότητας αποτελεί η κωμόπολη της Αγιάς. Η περιοχή της Αγιάς⁴ τοποθετείται βορειοανατολικά. Απέχει τριάντα χιλιόμετρα από την Λάρισα και ανέκαθεν αποτελούσε σταυροδρόμι πολλών περιοχών, με κύρια την επικοινωνία μεταξύ Λάρισας και παραλίων, δεδομένου ότι ο κάμπος της Αγιάς περιλαμβάνει την θαλάσσια ακτογραμμή Αγιοκάμπου – Βελίκας και την ανατολική κοιλάδα των Τεμπών. Σε αυτόν ανήκουν και οι οικισμοί, Μαρμάριανη, Δήμητρα (πρώην Τσιούξανη), Ανατολή (πρώην Σελίτσιανη), Γερακάρι, Βαθύρεμα, Αετόλοφος, Νερόμυλοι (πρώην Τουρκοχώρι), Μεταξοχώρι (πρώην Ρέτσιανη), Μεγαλόβρυσο (πρώην Νιβόλιανη), Μελιβοία (Αθανάτη), παράλια Όμολίου – Στομίου – Καρίτσας – Κόκκινου Νερού – Βελίκας – Σωτηρίτσας και Αγιοκάμπου, Πολυδένδρι, Σκήτη, Σκλήθρο,

³Ν. ΔΡΟΣΟΣ, Η ενορία των Αγίων Αντωνίων Λάρισας, Ι. Μητρόπολις Δημητριάδος, Αγιά, 2003, 65-66, Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΣ, Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς, Αθήνα, 1960, 458, υπ. 1, το τοπωνύμιο Αγιά αποδίδονταν ορθογραφικά και ως *Αγειά* ή *Αγνιά* και είχε την σημασία του μεγάλου δρόμου/περάσματος/διάβασης. Άλλωστε από τον 11^ο αιώνα αποτελούσε στρατηγικό δρόμο. Άλλη μία θεωρία, είναι πως αρχικά προήλθε από την σύμπτυξη της λέξης *Αγιάννας*, προερχόμενης από τα ερείπια του βυζαντινού ναού της Αγίας Άννας. Ωστόσο, υπάρχει και η άποψη πως το τοπωνύμιο προήλθε από το τούρκικο *Ayan*, που σημαίνει άρχοντας/ τούρκος διοικητής. Βέβαια, επί τουρκοκρατίας, στα επίσημα έγγραφα, το χωριό ονομάζονταν *Γενιτζέ*, γλωσσική προσαρμογή του σλάβικου *Γιανιτζά*, που σημαίνει ποταμάκι.

⁴Περισσότερα σχετικά με την Αγιά βλ. FR. HILD, J. KODER, Κ. ΣΠΑΝΟΣ, Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η βυζαντινή Θεσσαλία, οικισμοί-τοπωνύμια-μοναστήρια - ναοί, Θ.ΗΜ, 12, 1987, 11-112, Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Ποικίλα ιστορικά από την Επαρχία της Αγιάς, Θ.ΗΜ, 2, 1981, 146-156, Ν. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Έρευναι εν τη Επαρχία Αγιάς, Αθήνα 1940, Μ. ΔΑΛΛΑΣ, Επαρχία Αγιάς, Θεσσαλικά Χρονικά, Έκτακτη έκδοση 50ετηρίδος, Αθήνα 1935, 348-357, Μ. ΔΑΛΛΑΣ, Η Αγιά διά μέσου των αιώνων, Αθήνα 1937, Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΣ, Ιστορία.

Έλαφο, Καλαμάκι, Αμυγδαλή (πρώην Κουκουράβα), Καστρί και Νεοχώρι (πρώην Πλασιά).⁵

Εικόνα 2: χάρτης του Όρους των Κελιών

Ξεκινώντας μία αναδρομή στο βυζαντινό παρελθόν, δείγματα κατοίκησης στην περιοχή εντοπίζονται από την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, με βάση την εύρεση ενός μυλιοδείκτη του 4^{ου} αιώνα στο χωριό Βαθύρεμα και αρχιτεκτονικών μελών στον περίβολο της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και του Αγίου Νικολάου του Νέου.⁶ Κατά την μέση Βυζαντινή περίοδο, γύρω στον 9^ο αιώνα, μοναχοί και ασκητές κατέφτασαν στην περιοχή του Κισσάβου για να επιδοθούν στον μοναχισμό, σύμφωνα με τις

⁵A. MEZIERES, Η κοιλάδα της Αγιάς, Καστρί, Δώτιο Πεδίο, Άμυρος, Αγιά, Μελίβοια, Καρίτσα, Θ.ΗΜ, 40, 2001, 71 κ.ε, WILLIAM-MARTIN, Κεφ. 41ο. Από το Βόλο στην Αγιά: Δημητριάδα. Ιωλκός, Τρίκερι, Σέσκλο, Ριζόμυλος, Στεφανοβίκειο, Αρμένιο, Καστρί, Ανάβρα, Αετόλοφος, Αγιά, Μελίβοια, Καρίτσα, Θ.ΗΜ, 34, 1998, 96-126, ΔΑΛΛΑΣ, Επαρχία Αγιάς, 100

⁶HILD, Η βυζαντινή Θεσσαλία, 20, Η περιοχή κατοικούνταν ήδη από τα προϊστορικά χρόνια, αφού έχει ανασκαφτεί προϊστορικός οικισμός, ενώ σώζονται και αρχαιολογικά κατάλοιπα της ύστερης αρχαιότητας και των ρωμαϊκών χρόνων, ΤΣΙΜΠΛΑ, οι τοιχογραφίες της μονής Κοιμήσεως, 8

πηγές και τα αγιολογικά κείμενα. Έτσι δημιουργήθηκε το «Όρος των Κελλίων», μία εκτενής μοναστική κοινότητα με πενήντα θέσεις μοναστηριών σε όλη την ευρύτερη περιοχή της Αγιάς⁷. Πρόκειται για το δεύτερο μοναστικό κέντρο στην Θεσσαλία μετά τα Μετέωρα.

Τα ιστορικά κείμενα για το όρος των Κελλίων γίνονται εκτενέστερα τον 11^ο αιώνα,⁸ με την έλευση του Αλεξίου Α' Κομνηνού στην Λάρισα, ο οποίος, έπειτα από επικοινωνία με μοναχούς, χαρακτήρισε το όρος των Κελλίων ως «τόπο στάσης» των μοναχών, που είχαν προορισμό την Κωνσταντινούπολη και τον Πόντο. Το Όρος των Κελλίων ήκμαζε μέχρι τον 12^ο αιώνα, γεγονός πως τα περισσότερα μνημεία που μας σώζονται σήμερα, χρονολογούνται την περίοδο αυτή. Στον αντίποδα της ακμής του, το όρος δείχνει αρχικά σημάδια κατοίκησης τον 14^ο αιώνα, λόγω ποικίλων επιδρομών,⁹ όπου και κάποια στιγμή εγκαταλείφθηκε.

⁷ΑΒΡΑΜΕΑ, Η βυζαντινή Θεσσαλία, 57-59, Σ. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ-Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Ο μοναχισμός της ανατολικής Όσσας και η μοναστική κοινότητα των Κελλίων, (νεότερα δεδομένα: χρονολογικά και τοπογραφικά όρια), *Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη- ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα 2010, 187- 190, Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Το όρος των Κελλίων, Λάρισα, 2013, 7, Το όρος των Κελλίων είχε ταυτιστεί με την περιοχή του Πηλίου και συγκεκριμένα με την Ζαγορά, μέσα από περιγραφές της Άννας Κομνηνής, του Οσίου Χριστοδούλου στα αγιολογικά κείμενα και στους βίους των Αγίων Βαρνάβα, Σωφρονίου και Χριστοφόρου. Με την επιστολή του πάπα Ιννοκέντιου Γ', το όρος των Κελλίων εκτείνεται βόρεια του όρους του Πηλίου, στην ευρύτερη περιοχή του Μαυροβουνίου (Σκήτη, Μελιβοία, Αγιά, Ομόλιο, Στόμιο, Κόκκινο νερό, Καρίτσα, Κουτσουπιά, Παλιουριά, Αγιόκαμπος, Βελίκα, Πολυδένδρι).

Τον 11^ο αιώνα η Αγιά εντοπίζεται σε εκκλησιαστικά τακτικά να ανήκει γεωγραφικά στην επισκοπή Βεσαίνης, Χαρμενών και Κατρίας, περισσότερα βλ: Ν. ΔΡΟΣΟΣ, Οι επισκοπές Βεσαίνης, Χαρμενών και Κατρίας: η εκκλησιαστική περιφέρεια Αγιάς κατά την βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο, Θεσσαλονίκη 2013 (διδακτ. διατριβή)

⁹ Η περιοχή της Θεσσαλίας υπέστη αλλεπάλληλες συγκρούσεις και λεηλασίες την περίοδο της Λατινοκρατίας, από τις επιδρομές των Αλβανών, των Κατελάνων και των Σέρβων, για περισσότερα βλ: Α. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Το κράτος της Θεσσαλίας, *Ελληνική Ιστορία, Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 25, Αθήνα 1992, 229-230, Γ. ΣΟΥΛΗΣ, Η πρώτη περίοδο της Σερβοκρατίας εν τη Θεσσαλία 1348-1356, *ΕΕΒΣ* 20, 1950, 56

Οι αλληπάλληλες έριδες και η κυριαρχία των Οθωμανών, οδήγησαν την περιοχή της Θεσσαλίας σε σοβαρή πληθυσμιακή συρρίκνωση και δημογραφική κρίση,¹⁰ γεγονός που επέτρεψε την ευκολότερη ενσωμάτωση των Οθωμανών¹¹ στην περιοχή της Αγιάς και των περιχώρων, ήδη από το 1386, καθώς και την δημιουργία χωριών.

Η Αγιά, βάση της διοικητικής διαίρεσης, αποτελούσε μέρος του Κάζα του Yenisehir. Ναχιγιέ στην περιοχή είχε οριστεί η Καστρίτσα, δηλαδή το σημερινό Καστρί, αφού χάρη στο βυζαντινό φρούριο, οι στρατιωτικές δυνάμεις ασκούσαν τον έλεγχο στην περιοχή.¹² Ωστόσο, στα ταχρίρ του 15^{ου} αιώνα, δεν πραγματοποιείται καταγραφή των οικισμών σύμφωνα με την γεωγραφική τους θέση, αλλά σύμφωνα με την ιεράρχηση που τους είχε δοθεί από την οθωμανική διοίκηση.

Αξίζει να σημειωθεί, πως στα τέλη του 15^{ου} – αρχές 16^{ου} αιώνα, στα χριστιανικά χωριά παρατηρείται δημογραφική αύξηση του πληθυσμού, σε σχέση με τα μουσουλμανικά,¹³ αλλά και ίδρυση νέων ελληνικών οικισμών.¹⁴ Η πληθυσμιακή πρόοδος εξακολουθούσε να υφίσταται και κατά την διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, λόγω της διοίκησης της περιοχής από

¹⁰ Βλ. αναλυτικότερα: N. BELDICEANU. – P.S, NASTUREL, Η Θεσσαλία, Θ.ΗΜ, 19, 1991, 97-135, Κορδάτος, Ιστορία, 180-183, Γ. ΤΕΡΕΣΑΚΗΣ, Δημογραφική διερεύνηση στην Θεσσαλία κατά τον Ύστερο Μεσαίωνα, *Ιστορία και Πολιτισμός Θεσσαλίας*, 2009, 556-557, Δ. ΤΣΟΠΟΤΟΣ, Γη και Γεωργία της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία, Αθήνα 1983

¹¹ KIEL, Das Turkische Thessalien, Gottingen, 1996, 109 κ.ε, Α. Ρίζος, Οικισμοί στην μεσαιωνική Θεσσαλία, *Ιστορία και Πολιτισμός*, 2009, 483 κ.ε, Οι πρώτοι Οθωμανοί της ανατολικής Θεσσαλίας προέρχονταν από τους νομάδες Saruhan, πληθυσμοί της Ανατολίας, που υπέστησαν εξορία από τον Μουράτ Α στα τέλη του 14^{ου} αιώνα. Αργότερα εγκαταστάθηκαν στην περιοχή και πληθυσμοί της δυτικής Ανατολίας Yuruk ή Τουρκομάνοι νομάδες.

¹² KIEL, Thessalien, 192, αρχικά καταγράφηκαν οι οικισμοί της Καστρίτσας, της Αγιάς, του Βαθυρέματος, καθώς και της Δέσιανης. Στο Ταχρίρ του 1454/5 προστίθενται και ο οικισμός της Μελιβοιάς, της Ελάφου, του Μεγαλόβρυσου, της Σελίτσιανης και της Ποταμιάς.

¹³ Όπως τα χωριά Δήμητρα, Ανάβρα, Πρινιά και Γερακάρι.

¹⁴ Πολυδένδρι, Σκήτη, Σκλήθρο και Κεραμίδι.

την Mihrimah, κόρη του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς. Το 1540-1570, το Μεταξοχώρι αποσπάστηκε από την Αγιά, ενώ η Αγιά, η Δέσιανη, το Βαθύρεμα, το Μεγαλόβρυσσο, η Μελιβοία και η Σελίτσιανη μετατράπηκαν σε βακούφια και έχαιραν οθωμανικών προνομίων.¹⁵

Αντίθετα, ο 17^{ος} αιώνας χαρακτηρίστηκε από πτωτική τάση του πληθυσμού,¹⁶ με εξαίρεση τους οικισμούς Σελίτσιανη, Μεγαλόβρυσσο και Μελιβοία, οι οποίοι δέχτηκαν την ανακατανομή και την εσωτερική μετακίνηση του. Παρόλο που οι λοιμώδεις ασθένειες και το βαρύ φορολογικό καθεστώς που είχε επιβληθεί, είχαν καταβάλει την περιοχή, οι προαναφερθέντες οικισμοί εξακολουθούσαν να ακολουθούν ανοδική πορεία, σύμφωνα με τους καταλόγους του Χαρατσιού των 1602/3 και 1642/3.¹⁷ Το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα, τα οθωμανικά κατάστιχα καταγράφουν τον μεγαλύτερο πληθυσμό στην Σελίτσιανη¹⁸ και στην Μελιβοία, ενώ κατά το δεύτερο μισό τα ηνία παίρνει και πάλι η Αγιά.¹⁹

Αναφορικά με την εκκλησιαστική ιστορία²⁰ της περιοχής της Αγιάς κατά την μεταβυζαντινή περίοδο, στους καταλόγους απογραφής του πρώτου μισού του 16^{ου} αιώνα, δεν παρατηρείται καμία αναφορά σε εκκλησιαστική κοινότητα, γεγονός που επιβεβαιώνει την κατάπτωση της μοναστικής ζωής στην περιοχή από την στιγμή της οθωμανικής

¹⁵KIEL, Thessalien, 186-187

¹⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο οικισμός Βαθύρεμα, με τα 2/3 του πληθυσμού του να έχουν πληγεί ολοκληρωτικά. Περισσότερα βλ: Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η καταστροφή του Βαθυρέματος της Αγιάς, Απρίλιος – Ιούλιος 1688, *Πρακτικά συνεδρίου Α Λαρισαϊκών σπουδών*, Λάρισα 1992, 171-173

¹⁷KIEL, Thessalien, 236

¹⁸ Βλ. ενδεικτικά: Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Σελίτσιανη και Βαθύρεμα, παράδοση και πραγματικότητα στις σχέσεις των δύο οικισμών, Η Ανατολή της Αγιάς-Σελίτσιανη (ιστορικές μελέτες)–πρακτικά ημερίδων 20ης Αυγούστου 1994 & 12 Αυγούστου 1995

¹⁹KIEL, Thessalien, 186

²⁰ Η εκκλησιαστική ιστορία εντοπίζεται μέσα από τις επιγραφές, οι οποίες θα μελετηθούν διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο.

κυριαρχίας. Το δεύτερο μισό, ωστόσο, του αιώνα, υπογραμμίζεται από το λεγόμενο «μοναστικό κίνημα του 16^{ου} αιώνα», αφού καταγράφονται οκτώ ενεργά μοναστικά συγκροτήματα. Η μοναστική αυτή άνθιση οφείλεται στα προνόμια που παρείχε η οθωμανική διοίκηση στα μοναστικά ιδρύματα, αφού κάτι τέτοιο αποτελούσε συνήθη οθωμανική πολιτική.

Η ίδρυση μονών και χριστιανικών ναών εξακολουθούσε να υφίσταται και τον 16^ο αιώνα, κατά την διάρκεια της *Pax Ottomana*, αλλά και τον 17^ο – 18^ο αιώνα. Η συνεχής δημογραφική επέκταση της περιοχής και η αύξηση της οικονομίας διατήρησαν ακμαίο το αποθεματικό κεφάλαιο, με αποτέλεσμα να χορηγούνται χρήματα για ίδρυση εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και να παραχωρείται ιδιοκτησία στους κληρικούς.²¹

²¹KIEL, Thessalien, 238-255

Στόμιο – Τσάγεζι

Άγιος Δημήτριος Στομίου

Η μονή του Αγίου Δημητρίου Στομίου, η λεγόμενη «Κομνήνειας μονή» βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του όρους Όσσα²², κοντά στην θέση Στόμιο και Καρύτσα. Πρόκειται για βυζαντινό μοναστήρι του 11^{ου} αιώνα, με ιδρυτή τον Αλέξιο Α' Κομνηνό.²³

Εικόνα 3: άγιος Δημήτριος Στομίου, εξωτερική άποψη

Το καθολικό του μοναστηριού είναι στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου και ανήκει στον πλήρως απαρτισμένο αθωνίτικο τύπο,

²²Σ. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Η ανατολική Όσσα και η μοναστική κοινότητα των κελλίων (νεώτερα δεδομένα: χρονολογικά και τοπογραφικά όρια), *Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη- ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα, 2010, 187- 204

²³Περισσότερα βλ: A. COMNENAE, Alexias, [CFHB 40/1-2], Berlin-NewYork, 2001, Δ. Μαμαγκάκης, Ο αυτοκράτορας, ο λαός της Ορθοδοξίας: Αλέξιος Α' Κομνηνός (1081-1118), κατασκευάζοντας την δημόσια αυτοκρατορική εικόνα, Αθήνα, 2014

δηλαδή πρόκειται για σύνθετο τετρακιδόνιο σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό με πλευρικές κόγχες, δικιόνια λιτή, τυπικάρια και περίστωο σε σχήμα Π, που απολήγει σε δύο τυπικά παρεκκλήσια.²⁴

Ο ζωγραφικός διάκοσμος²⁵, σύμφωνα με τον περιηγητή Uspekij και την τότε υπάρχουσα επιγραφή, φιλοτεχνήθηκε το 1758. Έχει αποδοθεί στο σημαντικότερο εργαστήριο της περιοχής της Θεσσαλίας, στο εργαστήριο του ιερέα Θεόδωρου από την Αγιά.²⁶

²⁴Για την αρχιτεκτονική του μνημείου βλ. αναλυτικότερα: Σ. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Ο Άγιος Δημήτριος ή Οικονομείον στο Στομίο (Τσαγέζι): ιστορική ταυτότητα και ανάπτυξη μίας βυζαντινής μονής, *Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη- ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα, 2010, 19-48, Ν. ΔΡΟΣΟΣ, Οι επισκοπές Βεσαίνης, Χαρμενών και Κατρίας: η εκκλησιαστική περιφέρεια Αγιάς κατά την βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο, *Θεσσαλονίκη* 2013, 333-335, Σ. ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ – Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Το αρχικό καθολικό και ο παλαιός περίβολος της Μονής Στομίου, *Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη- ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα, 2010, 93-106, Β. ΜΕΣΣΗΣ, Σκέψεις και στοιχεία σχετικά με την οικοδομική ιστορία και την αρχιτεκτονική του καθολικού της μονής του Αγίου Δημητρίου στο Τζάγεζι, *Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη- ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα, 2010, 83-92, Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ, Η αρχιτεκτονική του καθολικού της μονής Αγίου Δημητρίου στομίου, *Δελτίον ΧΑΕ, ΚΔ'*, 2003, 145-162, Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Η μονή της Παναγίας και του Αγίου Δημητρίου παρά το Τζάγεζι, *ΕΕΒΣ, Ε'*, 1928, 356-370.

²⁵ Περισσότερα για τον ζωγραφικό διάκοσμο βλ: Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Οι τοιχογραφίες της μονής Στομίου (1758), *Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη- ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα, 2010, 107-122, Α. ΣΤΡΑΤΗ, Οι εικόνες του Χριστού Παντοκράτορος, της Θεοτόκου Οδηγήτριας και του Αγίου Δημητρίου στην Ι.Μ Αγίου Δημητρίου και Θεοτόκου Στομίου, *Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη- ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα, 2010, 155-164, ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Η μονή της Παναγίας, 370-372

²⁶Ο ζωγραφικός διάκοσμος, αν και μέτριας ποιότητας, χαρακτηρίζεται από όγκο, κινούμενες μορφές, και προσπάθεια απόδοσης προοπτικής. Έτσι αναδεικνύεται η σημασία της μονής τον 18^ο αι.

Εικόνα 4: η κεντρική πύλη και το καθολικό

Οι επιγραφές του μαρτυρούν ένα αξιόλογο μνημείο, με έντονη δραστηριότητα και κατά την μεταβυζαντινή περίοδο. Αξίζει να σημειωθεί, πως το σύνολο των επιγραφών έχουν δημοσιευτεί από τον Α. Αρβανιτόπουλο στα πρακτικά του 1910 και έχουν σχολιαστεί από τον Γ. Σωτηρίου και τον Κ. Σπανό. Εντοπίζονται ωστόσο, αρκετά προβλήματα ως προς την χρονολόγηση και την γενικότερη ανάγνωση των επιγραφών, δεδομένου ότι, η αυτούσια μεταγραφή των επιγραφών ήταν ενδεικτική και πρόχειρα γραμμένη. Ακόμα και ο ίδιος ο Αρβανιτόπουλος σε ορισμένες επιγραφές αμφιβάλλει για την ορθότητα της χρονολόγησης.²⁷

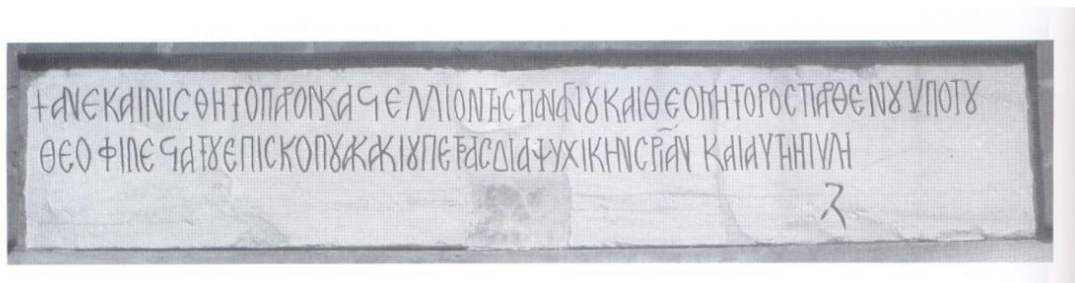
1. Επιγραφή άνωθεν της κεντρικής πύλης -1492

Στον εξωτερικό χώρο της μονής, πάνω από την κεντρική πύλη, εντοπίζεται επιγραφή του 1492²⁸. Η επιγραφή είναι γραπτή, πάνω σε

²⁷ΜΠΟΥΡΑΣ, Η αρχιτεκτονική του καθολικού, 146, 160, ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Ο Άγιος Δημήτριος, 160

²⁸ Α.ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ανασκαφαί και έρευναι εν Θεσσαλία κατά το έτος 1910, Πρακτικά αρχαιολογικής εταιρείας 1910, Αθήνα, 1910, 194, ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Ο Άγιος Δημήτριος, 35-37, ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ- Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Το αρχικό καθολικό, 94, ΜΠΟΥΡΑΣ, Η αρχιτεκτονική του καθολικού, 146,

μάρμαρο και είναι τοποθετημένη σε εσοχή, με τις τρεις πλευρές της να περιβάλλονται από κεράμους. Αναπτύσσεται σε τρεις στίχους, με ικανοποιητική ομοιομορφία γραμμάτων. Η γραφή της είναι κεφαλαιογράμματα, μελανού χρώματος, ενώ δεν εντοπίζουμε σημεία στίξης και ορθογραφικά λάθη. Στην αρχή του πρώτου στίχου υπάρχει σταυρός.

Εικόνα 5: επιγραφή της πύλης

+ΑΝΕΚΛΙΝΙΣΘΗΤΟΠΡΟΝΚΑΨΕΜΙΟΝΤΗΣΠΑΛΑΓΝΔΚΑΙΘΕΟΜΗΤΟΡΟΣΠΡΘΕΝΔΥΠ
ΟΤΔ// ΘΕΟΦΙΛΕΣΑΤΔΕΠΙΣΚΟΠΔΚΑΙΔΠΕΡΔΑΔΙΑΨΥΧΙΚΗΝΣΡΙΑΝΚΑΙΔΥΤΗΠΥΛΗ
//Ζ

160, P. USPESKIJ, Στο βυζαντινό μοναστήρι της Όσσας Παναγία του Οικονομείου, Θ.ΗΜ 19, 1991, 54.ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Η μονή της Παναγίας, 353

+ Άνεκαινίσθη τὸ παρὸν καστέλιον τῆς μονῆς τῆς Πανάγνου Θεομήτορος Παρθένου ὑπὸ τοῦ// θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ἀκακίου Πέτρας διὰ ψυχικὴν σωτηρίαν καὶ αὐτὴ ἡ πόλη// ζ

Με τὴν φράση «Ἄνεκαινίσθη», δηλώνεται ἡ ανακαίνιση/ ανακατασκευή, καὶ ὄχι ἡ ἐκ θεμελίων κατασκευή τοῦ καστελλίου τῆς μονῆς ἢ πιθανότατα τοῦ δυτικοῦ τείχους καὶ τῶν διαφόρων ἐργασιῶν ποὺ ἔλαβαν χώρα στὸν ναό, με ἀφορμὴ τὴν ἐπέτειο τῆς ἐκατονταετηρίδας. Πρόκειται γιὰ ἓνα φαινόμενο ποὺ συνήθιζαν ἤδη ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ χρόνια.²⁹

Ἡ ανακαίνιση τοῦ καστελλίου καὶ τῆς πύλης ἦταν ἀφιερωμένες στὴν Θεοτόκο, ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀκακίου Πέτρας τὸ 1492 (ζ'), γιὰ τὴν σωτηρία τῆς ψυχῆς του³⁰ (διὰ ψυχικὴν σωτηρίαν-στερεοτυπικὴ ἐκφραση). Ὁ ἐπίσκοπος Ἀκάκιος υπάγονταν στὴν ἐπισκοπὴ Πέτρας,³¹ ἡ ὁποία ιδρύθηκε τὸν 10^ο αἰῶνα καὶ μέχρι τὸ 1896 ἀνῆκε στὴν μητρόπολη Θεσσαλονίκης, ὅπου καὶ συγχωνεύτηκε με τὴν ἐπισκοπὴ Ελάσσονος καὶ Κίτρους.

Τοπογραφικὰ, ἡ ἐπισκοπὴ Πέτρας ἐκτείνονταν μεταξὺ τῶν περιοχῶν Λιβαδίου καὶ Λιτοχωρίου.³² Ὡστόσο, εἶναι πολὺ πιθανόν, ὁ

²⁹ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Ὁ Ἅγιος Δημήτριος, 36-37, Σ. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Οἱ ἐπέτειοι τῆς ἐκατονταετίας καὶ ὁ ρόλος τοὺς στὴν δημιουργία ἔργων λόγου καὶ τέχνης, *Βυζαντινικά*, 20, 2000, 79-117

³⁰ Ζ' = 7000 ἀπὸ κτίσεως κόσμου. Ὅποτε 7000 - 5508 = 1492, Α. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ανασκαφαί* 1910, 194, ὁ Αρβανιτόπουλος ὠστόσο, με ἐπιφύλαξη τὴν ἀποδίδει στὸ ἔτος 1494.

³¹ USPESKIJ, *Βυζαντινὸ μοναστήρι*, 61-62, ὑπ. 10, υπήρχαν δύο ὁμώνυμες ἐπισκοπές, μία στὴν μητρόπολη Θεσσαλονίκης καὶ μία στὴν περιοχὴ τῆς Μαγνησίας. Πιθανόν πρόκειται γιὰ τὴν πρῶτη.

³² Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ συμβολὴ τῆς ἐπισκοπῆς Πέτρας εἰς τὰ ἐθνικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀλύμπου (1890-1896), *Μακεδονικά*, 14, 1974, 64, 73-74, Μ. ΠΑΪΣΙΔΟΥ, Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Ρητίνης στὴν Πιερία, μελέτη τοπογραφίας, ἀρχιτεκτονικῆς καὶ μνημειακῆς ζωγραφικῆς, *Ἡ Πιερία στὰ βυζαντινὰ καὶ νεότερα χρόνια, πρακτικὰ 4^{ου} ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου*, Κατερίνη, 2015, 346

επίσκοπος να είχε αναλάβει τοποτηρητής και της επισκοπής Λυκοστομίου, κάτι που δικαιολογεί και την κτιτορική επιγραφή στον Άγιο Δημήτριο Στομίου. Το όνομα του επισκόπου Ακακίου εντοπίζεται και σε άλλες κτιτορικές επιγραφές, μία του 1494 στο προπύλαιο του Αγίου Γεωργίου Ρητίνης Πιερίας,³³ μία του 1514 και μία του 1619 ή του τελευταίου τετάρτου του 16^{ου} αι.,³⁴ αφού η χρονολόγηση της τελευταίας επιγραφής προκάλεσε σύγχυση στους μελετητές.

Λόγω της μικρής χρονολογικής απόστασης των επιγραφών του 15^{ου} αι. και του 1514, θα μπορούσε να ταυτιστεί ο Ακάκιος με το ίδιο πρόσωπο της μονής του Αγίου Δημητρίου, χωρίς ωστόσο να ταυτίζεται με τον επίσκοπο που εμφανίζεται στα τέλη του 16^{ου} ή στα 1619. Συναντώνται λοιπόν, δύο επίσκοποι που φέρουν το ίδιο όνομα μέσα στο διάστημα ενός αιώνα, οι οποίοι όμως δεν μπορούν να ταυτισθούν.³⁵

2. Επιγραφή οικοδόμησης καθολικού – 1543

Η κτιτορική επιγραφή του 1543, η οποία θεωρείται και η σπουδαιότερη της μονής, έχει πλέον χαθεί. Παρόλα αυτά έχει σωθεί η μεταγραφή της στο μεγαλύτερο μέρος της, η οποία έχει ως εξής³⁶:

³³ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Οικονομείον, 37, υπ. 193, Θ. ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ, Η μεταβυζαντινή ζωγραφική στην Πιερία, Οι αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία, 1984, Θεσσαλονίκη, 1985, 63-64

³⁴ΠΑΪΣΙΔΟΥ, Το καθολικό της μονής του Αγίου Γεωργίου Ρητίνης, 347-348, η χρονολόγηση του 1619 αποδίδεται από τον Παπαζώτο, ενώ η Παϊσίδου προτείνει ως πιθανή χρονολόγηση το τελευταίο τέταρτο του 16^{ου} αι.

³⁵ΠΑΪΣΙΔΟΥ, Το καθολικό της μονής του Αγίου Γεωργίου Ρητίνης, 347-348

³⁶Η ακόλουθη μεταγραφή προέρχεται από: ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ανασκαφαί 1910, 194, ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Η μονή της Παναγίας, 353

+ Ἀνεκινίσθη [καὶ ἐ]τελιόθει ὁ πάνσεπτος// καὶ περικαλλῆς ναὸς τῆς Πανάγνου// καὶ Θεομήτορος Παρθένου διὰ συνδρομῆς// καὶ κόπου τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ ἡγουμένου... ἱερομονάχου// ἔτη,ζμα'³⁷

Πρώτος ο οποίος εντόπισε την επιγραφή εκτός θέσεως ήταν ο περιηγητής Uspekij, ο οποίος μάλιστα την απέδωσε εσφαλμένα στα 1543.³⁸ Το 1910 την κατέγραψε ο Αρβανιτόπουλος, ο οποίος την χρονολόγησε το 1533 (ζμα').³⁹ Ωστόσο, σε μεταγενέστερες δημοσιεύσεις ερευνητῶν η μεταγραφή της επιγραφῆς συναντάται ελαφρώς τροποποιημένη.

Ὅπως την παραθέτει ο Σωτηρίου, η επιγραφή είναι γραπτή, πάνω σε τεθραυσμένη μαρμαρίνη πλάκα,⁴⁰ κεφαλαιογράμματη, καλλιτεχνικά αποδοσμένη και εκτείνεται σε τέσσερις στίχους. Αξίζει να σημειωθεί, πως για πρώτη φορά σε επιγραφή του μνημείου εντοπίζονται ορθογραφικά λάθη, τα οποία βέβαια περιορίζονται στην λέξη τον μοναχόν (αντί των μοναχών). Χαρακτηριστικό στοιχείο είναι η ανάγνωση της χρονολογίας στα 1543 (ζνα'), στην α' ινδικτιώνα.⁴¹

+ Ἀνε[και]νίσθη [καὶ] (ἐ)τελιό[θει] ὁ πάνσεπτος// κ[αὶ] περικαλλῆς ναὸς τῆς Πανάγνου κ(αὶ) Θεομήτορος Παρθένου διὰ συνδρομῆς// κ(αὶ) κόπου τὸν μοναχὸν κ(αὶ) τοῦ ἡγουμένου...ἱερομονάχου// ἔτη ζνα ἰν(δικτιώ)νος α

Ἦδη ἀπὸ τον πρῶτο στίχο Ἀνε[και]νίσθη [καὶ] (ἐ)τελιό[θει], γνωστοποιεῖται ἡ οἰκοδόμησις του ναοῦ τῆς Θεομήτορος (ναὸς τῆς

³⁷ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Η μονή της Παναγίας, 353, ζνα'

³⁸ USPESKIJ, Βυζαντινὸ μοναστήρι, 62 καὶ υπ. 13

³⁹ ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ανασκαφαί 1910, 193

⁴⁰ Το αναφέρει καὶ ο Αρβανιτόπουλος.

⁴¹ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Η μονή της Παναγίας, 353

Πανάγνου κ(αι) Θεομήτορος Παρθένου) στην θέση μίας παλαιότερης εκκλησίας ή για την ανέγερση και ολοκλήρωση του, έπειτα από αναστολή των εργασιών για μερικά χρόνια. Σύμφωνα με τον Χ. Μπούρα, είναι πολύ πιθανό να προϋπήρχε μικρό καθολικό, αφού οι κτίτορες που ανέλαβαν την χρηματοδότηση, αλλά και την οικοδόμηση (διά συνδρομῆς// κ(αι) κόπου), ήταν μία ομάδα μοναχών, που ανήκαν ήδη στην μοναστική κοινότητα (τὸν μοναχὸν κ(αι) τοῦ ἡγουμένου...ἱερομονάχου). Στην πρόσφατη ανασκαφική έρευνα της 7^{ης} ΕΦΑ, δεν εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής του παλαιότερου καθολικού, κάτι που ενισχύει την άποψη ότι το παλαιό καθολικό παρουσίαζε στατικά προβλήματα και κατεδαφίστηκε, ώστε να οικοδομηθεί το καθολικό του 16^{ου} αι.⁴²

Πρόκειται για ομαδική αφιέρωση του καθολικού από τους μοναχούς, με κύριο αφιερωτή τον ηγούμενο της μονής. Το όνομα του δεν είναι γνωστό, καθώς έχει αποξεστεί. Η απόξεση αυτή, μαζί και με την αφιέρωση της μονής στην Θεοτόκο, ενισχύουν την πιθανή διακοπή των εργασιών και μετέπειτα την ολοκλήρωση του το 1543.⁴³

Η αφιέρωση του ναού του 1543, αλλά και του καστελλίου του 1492 στην Θεοτόκο έχει δημιουργήσει τεράστιο ζήτημα γύρω από το όνομα της μονής. Η επίσημη ονομασία της μονής είναι ιερὰ μονή Αγίου Δημητρίου Στομίου- Κομνήνειας μονή. Ωστόσο, οι πηγές και οι προφορικές μαρτυρίες φέρουν μία σειρά από ποικίλα ονόματα. Γίνεται λόγος για την μονή των Κομνηνών, Κομνηνείων ή Κομνήνειων, ή Κομνήνιος μονή, αφού σύμφωνα με τις πηγές, η μονή ιδρύθηκε από τον Αλέξιο Α Κομνηνό.⁴⁴

Ακόμη ονομάζεται και Οικονομείον ή Κονομ(ε)ίο ή Κονομ(ε)ιό, γιατί σύμφωνα με την παράδοση, ιδρυτής της μονής παρουσιάζεται ο

⁴²ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ-ΣΔΡΟΛΙΑ, Το αρχικό καθολικό, 94-96

⁴³ΜΠΟΥΡΑΣ, Η αρχιτεκτονική του καθολικού, 160

⁴⁴ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Άγιος Δημήτριος, 35 κ.ε

οικονόμος που ήταν υπεύθυνος για το οικονομείο, χώρο φύλαξης της μονής.⁴⁵ Παράλληλα, επικρατεί και η άποψη ότι σε μικρή απόσταση από την μονή υπήρχε οικισμός με το όνομα Οικονομείον που προϋπήρχε ή ήταν σύγχρονος της μονής του 15^{ου} αι.⁴⁶

Ο Αρβανιτόπουλος αναφέρει πως η μονή του Κονομείου μετονομάστηκε σε μονή των Κομνηνών.⁴⁷ Τέλος, μαρτυρείται και ως μονή Λυκοστομίου,⁴⁸ για τοπογραφικούς λόγους, ονομασία που έφερε στα βυζαντινά χρόνια, αντί του Τζάγεζι.⁴⁹

Το σημαντικότερο πρόβλημα όμως που προκύπτει είναι σε ποιον άγιο ήταν αφιερωμένη η μονή. Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, τους θρύλους και τις μαρτυρίες των περιηγητών, ο ναός ήταν αφιερωμένος στον άγιο Δημήτριο. Αυτό διαπιστώνεται και από την ύπαρξη δύο επιγραφών,⁵⁰ ενθυμήσεων, χειρογράφων, καθώς και από τις επίσημες τουρκικές πηγές του 16^{ου} αι. και το πατριαρχικό σιγγίλιο.⁵¹

⁴⁵ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Οικονομείον, 24-25 όπου και βιβλιογραφία, Πολλοί μελετητές και περιηγητές προσπάθησαν να εξηγήσουν τον λόγο που ονομάστηκε η μονή Οικονομείον. Κάποιοι ταύτιζαν τον όρο οικονομείον με την λέξη οικονομία που παραπέμπει στην βυζαντινή αυλική ιδιοκτησία και στην κατοχή μοναστηριακής περιουσίας. Άλλοι τον απέδωσαν στην ύπαρξη «οικονομικής αποθήκης όπλων» και στην ίδια την προέλευση της λέξεως, που πιθανόν να προέρχεται από την σλάβικη λέξη Χάρμαινα (περιοχή του Κισσάβου), ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Η μονή της Παναγίας, 353, η ονομασία Οικονομείον, καθώς και η αφιέρωση στον Άγιο Δημήτριο δηλώνεται σε επιγραφή του 1740, σε ορειχάλκινο χορό.

⁴⁶ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Οικονομείον, 23-28, ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Η μονή της Παναγίας, 355 και υπ. 1

⁴⁷ ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ανασκαφαί 1910, 191-192, ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Οικονομείον, 33 και υπ. 147

⁴⁸ Υπάρχει μόνο μία αναφορά σε κώδικα της μονής Αγίας Λαύρας του Αγίου Όρους, κώδικας 1080, χωρίς ωστόσο αυτό να θεωρείται αδιαμφισβήτητο.

⁴⁹ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Οικονομείον, 28-33, πιο αναλυτικά βλ: Β. ΝΕΡΑΝΤΖΗ – ΒΑΡΜΑΖΗ, Το βυζαντινό Λυκοστόμιον και η περιοχή του (10^{ος}-15^{ος} αιώνας), *Άγιος Δημήτριος Στομίου, ιστορία- τέχνη- ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, Λάρισα, 2010, 349-353, ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Επισκοπή Πλαταμώνος, 160 κ.ε

⁵⁰ Βλ παρακάτω: επιγραφές 1740 και 1759

⁵¹ Αναλυτικότερα βλ: ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Οικονομείον, 34-35 και τις υποσημειώσεις, όπ. βιβλιογραφία.

Οι επιγραφές ωστόσο, του 1492 και του 1543, μαζί με την ύπαρξη της εφέστιας εικόνας της Θεοτόκου, που σύμφωνα με τον Ζωσιμά ήταν τοποθετημένη στο τέμπλο του καθολικού⁵², κάνουν λόγω για αφιέρωση του καστελλίου και του καθολικού στην Θεοτόκο και δημιουργούν σύγχυση στους μελετητές.⁵³ Παρόλα αυτά, η επικρατέστερη άποψη έγκειται στην διπλή αφιέρωση, με αρχική την αφιέρωση του καθολικού στην Θεοτόκο, αλλά με κυρίαρχη την τιμή της στον άγιο Δημήτριο κατά τα μεταβυζαντινά χρόνια.⁵⁴

3. Επιγραφή οικοδόμησης μαγειρίου - 1557

Η επόμενη επιγραφική μαρτυρία που συναντάται στην μονή, σύμφωνα με τον Αρβανιτόπουλο, αφορά στην οικοδόμηση του μαγειρίου.⁵⁵ Η μαρμάρινη πλάκα που έφερε την επιγραφή βρέθηκε ακέραια, πίσω από το ιερό, στην οικία του ηγουμένου, μαζί με άλλα αρχιτεκτονικά μέλη.

+ Έτους (ε') ζε' έκτιση τὸ παρὸν// μαγερίον διὰ ἐξόδου τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Πλαταμῶνος Γρηγόριος ἡγουμενεύοντος Νεοφύτου ἱερομονάχου καὶ ἐπιστάτης Γρηγόριος μοναχὸς+

Βάσει του δείγματος της μεταγραφής του Αρβανιτόπουλου⁵⁶, καθώς δεν μεταγράφει ολόκληρη την επιγραφή, αλλά και της δεύτερης

⁵²ΖΩΣΙΜΑΣ, μονή Οικονομείον, 52-53

⁵³ Για περισσότερα σχετικά με τους μελετητές και την άποψη περί αφιέρωσης της μονής: βλ. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Οικονομείον, 35-36

⁵⁴ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Οικονομείον, 36, ΜΠΟΥΡΑΣ, Η αρχιτεκτονική του καθολικού, 145, ο Χ. Μπούρας υποστηρίζει πως η αφιέρωση στον άγιο Δημήτριο έγκειται σε παρεκκλήσι της μονής.

⁵⁵ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ανασκαφαί 1910, 192-193, USPESKIJ, Βυζαντινό μοναστήρι, 54

⁵⁶ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ανασκαφαί 1910, 193, εικ. 3 .1

μεταγραφής, παρατηρείται ότι η γραφή είναι κεφαλαιογράμματη, χωρίς τονισμό και πνεύματα, ενώ υπάρχει σταυρός στην αρχή, αλλά και στο τέλος της επιγραφής.

Από τον πρώτο στίχο δηλώνεται η οικοδόμηση του μαγειρίου (ἐκτίστη τὸ παρόν μαγερίον), ως βοηθητικός χώρος της μονής, κατά το έτος 1497 (<ε>ζε').⁵⁷ Ωστόσο, η χρονολόγηση τίθεται υπό αμφισβήτηση, αφού ο Ζωσιμάς ο Εσφιγμενίτης προτείνει το <ξ> αντί του <ζ>, δηλαδή ξε' - 7065= 1557.⁵⁸ Ως κτίτορας ορίζεται ο επίσκοπος Πλαταμώνος Γρηγόριος, όταν ηγούμενος της μονής ήταν ο ιερομόναχος Νεόφυτος και επιστάτης ο μοναχός Γρηγόριος.⁵⁹

4. Επιγραφή θεμελίωσης τράπεζας – 1578

Την 1^η Μαΐου 1578⁶⁰ πραγματοποιήθηκε θεμελίωση της τράπεζας της μονής. Η επιγραφή σήμερα δεν σώζεται, όμως έχει δημοσιευτεί και παρατίθεται ακολούθως.⁶¹

+ Έτους ζπς έν μηνή Μα//ίω εις τήν πρότη έθεμε//ληώσαμεν τήν
τράπεζα// ήγουμενέβωντος Κήρηλος//...νω μήν...+ α(;)// έτους + και
παραστεκωμένι ώ// Καλίνηκος ...μήν +α(;)

⁵⁷ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ανασκαφαί 1910, 192, <3>ζε= 7005, οπότε από κτίσεως κόσμου 7005-5508=1497,

⁵⁸ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Οικονομείον, 33, υπ. 236, ΕΣΦΙΓΜΕΝΙΤΗΣ, Μονή Οικονομείον, ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ, 96, 1896, 52

⁵⁹USPESKIJ, Βυζαντινό μοναστήρι, 54, Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Επισκοπή Πλατανώνος και Λυκοστομίου, Αθήνα 1984, 160

⁶⁰ΜΠΟΥΡΑΣ, Η αρχιτεκτονική του καθολικού, 146, αναφέρει πως βάσει επιγραφικής μαρτυρίας η ανακαίνιση της τράπεζας πραγματοποιήθηκε το 1572.

⁶¹ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ανασκαφαί 1910, 193-194, ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Η μονή της Παναγίας, 354, υπ. 2

Η ανάγνωση της επιγραφής χαρακτηρίζεται προβληματική, λόγω του εξοβελισμού αρκετών γραμμάτων και των ορθογραφικών λαθών. Ωστόσο, είναι διακριτό πως η τράπεζα θεμελιώθηκε την 1^η Μαΐου 1578 από τον ηγούμενο Κύριλλο, με την βοήθεια του Καλλίνικου.

5. Επιγραφή σε ορειχάλκινο χορό – 1740

Ακολουθεί ανάγλυφη επιγραφή σε ορειχάλκινο χορό ⁶² που βρισκόταν στον πολυέλαιο του καθολικού. Αν και δεν σώζεται, καταγράφηκε από τον Ζωσιμά Εσφιγμενίτη. Χρονολογείται το 1740 (αψμ').⁶³

Ἐτελιόθι ὁ θίος καὶ πάνσεπτος χορὸς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Διμιτρίου τοῦ Μιροβλίτου κὲ κονομίου αψμ'-1740 – δαπάνες κεξόδου θεοφιλεστάτου κυρίου κὺρ Νεοφίτου ἐπισκόπου Πλαταμῶνος ἡγουμενεύοντος Ἰοακίμ

⁶²ΕΣΦΙΓΜΕΝΙΤΗΣ, *Προμηθεύς Η'* (1896), 51 κ.ε, USPESKIJ, Βυζαντινό μοναστήρι, 56, ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Η μονή της Παναγίας, 354

⁶³ΜΠΟΥΡΑΣ, Η αρχιτεκτονική του καθολικού, 146, USPESKIJ, Βυζαντινό μοναστήρι, 56, ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Η μονή της Παναγίας, 354 και υπ.3, εκτός του ορειχάλκινου χορού, τον 18^ο αιώνα στην μονή συναντούμε και τις ακόλουθες επιγραφές:

- Του 1758 στον δυτικό τοίχο του καθολικού, σχετικά με την ιστόρηση του καθολικού.
- Του 1759 στην κρήνη. Ἐτ 1759// ἐκτήσθη ἡ ὥρέα// βρύσι διὰ ἐξώδου τοῦ// ἐνδωξωτάτου κὲ πω//λιχρονιμέ(νου) καπετὰ Γαζα//πιτηστὶς Ραψάνης κὲ// τοῦ Πηργητοῦ.
- Του 1777 στα θυρόφυλλα του καθολικού
- Του 1778. Αναγράφεται η ημερομηνία 1778 Ὀκτωβρίου 20. Είναι πιθανόν να δηλώνεται το έτος επισκευής του βορειοδυτικού παρεκκλησίου και μέρους της εξωτερικής στοάς.
- Του 1785 σχετικά με τοποθέτηση ἀμβωνα στο καθολικό.
- Του 1787 πάνω σε χάλκινο κηροπήγιο.

Με την φράση *Ἐτελιόθι*, δηλώνεται η ολοκλήρωση των εργασιών κατασκευής του ξύλινου χορού στο καθολικό της μονής, με δαπάνη του επισκόπου Πλαταμῶνος Νεόφυτο (*δαπάνες κεξόδου θεοφιλεστάτου κυρίου κὺρ Νεοφίτου ἐπισκόπου Πλαταμῶνος*), όταν ηγούμενος στην μονή ήταν ο π. Ιωακείμ (*ἡγουμενεύοντος Ἰοακίμ*).

Η αφιέρωση του χορού στον ἅγιο Δημήτριο και ο προσδιορισμός του ονόματος της μονής ως Κονομίο, (*τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Διμιτρίου τοῦ Μιροβλίτου*) εξηγεί και δικαιολογεί την επίσημη ονομασία της μονής.⁶⁴ Ωστόσο, πιθανόν να επιβεβαιώνεται η διπλή αφιέρωση, με αυτή της Θεοτόκου να προηγείται και του ἁγίου Δημητρίου να ἔπεται. Δεν γνωστοποιείται, αν πραγματοποιήθηκε μεταφορά του ορειχάλκινου χορού εντός θέσεως, ή σε άλλη μονή εν ονόματι ἁγίου Δημητρίου. Παρόλα αυτά ο ἅγιος Δημήτριος με βεβαιότητα τιμάται στην περιοχή, όπως αναφέρει και ο βίος του, με την ἔλευση του ἁγίου στα Τέμπη και την συνάντησή του με τον ἅγιο Αχίλλειο, πολιοῦχο Λάρισας.⁶⁵

Στην επιγραφή δεν αναφέρονται οι τεχνίτες, ωστόσο ο Uspekij ἔχει καταγράψει πως ο χορός κατασκευάστηκε από τον Ιωάννη και Νικόλαο Ταλιαδούρα, επιγραφή των οποίων εἶχε εντοπιστεί στον ἴδιο χώρο.

⁶⁴ Σχετικά με την ονομασία Οικονομείο και την αφιέρωση στον Ἅγιο Δημήτριο βλ. παραπάνω στην μελέτη της επιγραφῆς του 1543.

⁶⁵ Σωτηρίου, Η μονή της Παναγίας, 355

Μονή Τιμίου Προδρόμου

Το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου ιδρύθηκε περί το 1550 από τον Άγιο Δαμιανό,⁶⁷ ο οποίος και μόνασε σε κοντινό ασκητήριο κατά την έλευση του στο Όρος του Κισσάβου και επιδόθηκε σε αποστολική του δράση στα χωριά της Αγιάς. Ο παλαιός ναός είναι μία μονόχωρη βασιλική με δίριχτη στέγη, η οποία υποβαστάζεται σε τέσσερις ξύλινους κίονες, ενώ στο εσωτερικό του φέρει ξυλόγλυπτο τέμπλο.⁶⁸

⁶⁶Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Σελίτσανη και Βαθύρεμα, παράδοση και πραγματικότητα στις σχέσεις των δύο οικισμών, *Η Ανατολή της Αγιάς-Σελίτσανη (ιστορικές μελέτες)–πρακτικά ημερίδων 20ης Αυγούστου 1994 & 12 Αυγούστου 1995*, 11-18, Ε. ΤΣΙΜΠΛΑ, Μνημεία της Ανατολής Αγιάς, *Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας* 2, τ. Ι: *Θεσσαλία*, 2006, 619, υπ. 2, οικισμός που ιδρύθηκε από τους κατοίκους του Βαθυρέματος όταν τράπηκαν σε φυγή το 1423 με την κατάληψη της Θεσσαλίας. Ωστόσο, υπάρχει και η θεωρία ότι το χωριό προϋπήρχε, αφού το τοπωνύμιο Σελίτσανη δόθηκε από τους σλάβους γεωργούς και κτηνοτρόφους και είναι σλάβικο (selice< μικρό χωριό).

⁶⁷Ο οσιομάρτυρας Δαμιανός ο «εν Κισσάβω» κατάγονταν από την Αγία Τριάδα Καρδίτσας. Ασκήτηψε για αρκετά χρόνια στο Άγιο Όρος, στην ιερά μονή Αγίου Φιλοθέου και έπειτα κατέφυγε στην περιοχή του Ολύμπου και από εκεί στην περιοχή του Κισσάβου και της Λάρισας. Ακολούθησε ασκητική ζωή στην περιοχή των Αγράφων, όπου και ανήγειρε την μονή της Παναγίας Πεληκητής. Λόγω ανυπόστατων κατηγοριών κατάφυγε στην Σελίτσανη, όπου και οικοδόμησε την μονή του Τιμίου Προδρόμου Σύμφωνα με επιγραφή του 1994 την 14^η Φεβρουαρίου 1568 στον ευρύτερο χώρο του ναού του Αγίου Αχιλλίου στην Λάρισα, ο κτίτορας της μονής Τιμίου Προδρόμου μαρτύρησε στην πυρά, έπειτα από βασανιστήρια που είχε υποστεί.

⁶⁸Ν. ΔΡΟΣΟΣ, Η σχέση του Αγίου Δαμιανού με την ιερά μονή του Τιμίου Προδρόμου και το ασκηταριό, *Η Ανατολή της Αγιάς-Σελίτσανη (ιστορικές μελέτες)–πρακτικά ημερίδων 20ης Αυγούστου 1994 & 12 Αυγούστου 1995*, 29-38, Ν. Δρόσος, *Οι επισκοπές*, 409-411, ΤΣΙΜΠΛΑ, Μνημεία, 620-621

Εικόνα 6: παλαιό καθολικό - ανατολική πλευρά

Η ακόλουθη επιγραφή βρίσκεται στον χώρο του ιερού βήματος, εντός διαχώρου στο χρώμα της ώχρας, που περιγράφεται αχνά με μαύρο χρώμα. Η γραφή της είναι κεφαλαιογράμματη, λευκού χρώματος. Παρόλο που είναι πρόχειρα αποδοσμένη στον χώρο, γίνονται αντιληπτές η οριοθετημένη έκταση των γραμμάτων και η καλλιγραφική γραφή. Παρατηρούνται βραχυγραφίες (Ϻ, Ϻ) και το διακοσμητικό στοιχείο του σταυρού στην αρχή του κειμένου. Αν και τα σημεία στίξης στο σύνολο της επιγραφής εκλείπουν, ορισμένες λέξεις φέρουν τονισμό και πνεύματα. Το βάθος της επιγραφής και ο ευρύτερος χώρος στον οποίο αναγράφεται, έχουν υποστεί αρκετές φθορές, χωρίς ωστόσο αυτό να εμποδίζει την ανάγνωση και την μελέτη αυτής.

Εικόνα 7: επιγραφή εντός του ιερού βήματος

+ ἈΝΕΣΩΡΗΘΗΘ ΘΗΟCΚΑΙ ΠΑΝCΕΠΤΟCΝΑΟC
ΤΑΠΑΧΕΝΔΟCΧΙΤΡΟΦΙΤΑΓΡΟΑΡΟΜΑ ΚΑΙ ΒΑΠΤΗC
ΕΠΙΕΤΧΕ . ΙΗ ΜΑΡΤΙΟΥ , ΙΧ Δ'

+ Ἀνεστωρήθη ὁ θῆος καὶ πάνσεπτος ναὸς// τ(οῦ) ἁγίου ἐνδόξου
προφίτου Προδρόμου καὶ Βαπτη[στοῦ] // ἐπὶ ἔτους . ΙΗ Μαρτίου ,ΙΧ Δ'

Η επιγραφή μας πληροφορεῖ για την ιστόρηση του μνημειακού διακόσμου του καθολικού (Ἀνεστωρήθη ὁ θῆος καὶ πάνσεπτος ναὸς). Οι τοιχογραφίες του ναοῦ χρονολογούνται το ΙΧΔ',ήτη 1604 στις 18(;) Μαρτίου (ΙΗ Μαρτίου) ημερομηνία που πιθανόν σηματοδοτεῖ την ολοκλήρωση του διακόσμου. Ο ἅγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, στον οποίο εἶναι αφιερωμένο το καθολικό της μονῆς (τ(οῦ) ἁγίου ἐνδόξου προφίτου Προδρόμου καὶ Βαπτη[στοῦ]) θεωρεῖται ο προστάτης του ορθόδοξου μοναχισμοῦ καὶ ο αρχηγός του μοναστικοῦ τάγματος.

Άγιος Αθανάσιος

Ο ναός του Αγίου Αθανασίου κρίνεται από τους παλαιότερους ναούς που υφίσταντο στην περιοχή της Ανατολής, σύμφωνα με τα υπάρχοντα δεδομένα. Είναι μονόχωρος, δρομικός,καμαροσκεπής ναός και χαρακτηρίζεται από δύο οικοδομικές και ζωγραφικές φάσεις.

Εικόνα 8: άγιος Αθανάσιος, εξωτερική άποψη του ναού

Η πρώτη οικοδομική φάση περιλαμβάνει τον κυρίως ναό, με το ιερό βήμα μέχρι το ύψος της θύρας, ενώ η δεύτερη περιλαμβάνει την επιμήκυνση του κτιρίου, τις αναστηλωτικές εργασίες και την ανακαίνιση του μνημειακού διακόσμου, συμπεριλαμβανομένων των εργασιών και των προσθηκών στο τέμπλο του ναού.⁶⁹

Ο ζωγραφικός διάκοσμος του μνημείου σήμερα είναι αποσπασματικός, αφού έχει υποστεί φθορές και στην πλειονότητα του είναι καλυμμένος με ασβεστοκονίαμα. Παρόλα αυτά, η ζωντάνια των μορφών, η λεπτομερής διήγηση των επεισοδίων και οι μεγάλοι μεγέθους παραστάσεις κατατάσσουν τον ναό τεχνοτροπικά στην «εικονογραφική

⁶⁹ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Μνημεία, 621-622

παράδοση της Μακεδονίας» του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα.⁷⁰ Όσον αφορά στις τοιχογραφίες του 17^{ου} αιώνα εντοπίζονται τα εικονογραφικά και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά που παραπέμπουν στο εργαστήριο των Λινοτοπιτών ζωγράφων.⁷¹

Οι επιγραφικές μαρτυρίες που εντοπίζονται στον ναό έχουν ιδιαίτερη σημασία για την εκκλησιαστική ιστορία της Ανατολής, αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Αγιάς. Στον ναό του αγίου Αθανασίου διακρίνονται δύο κτιτορικές επιγραφές, οι οποίες επιβεβαιώνουν τις δύο οικοδομικές φάσεις· της ανέγερσης και της ανακαίνισης του ναού.

Η πρώτη επιγραφή⁷² εντοπίζεται στον νότιο τοίχου του καθολικού. Στο σύνολο της αναπτύσσεται σε πέντε στίχους, με αξιοπρόσεκτα χαρακτηριστικά την ευθυγράμμιση - στοίχιση των σειρών και τις λεπτές παράλληλες γραμμές, που διακρίνονται αχνά και οριοθετούν το ισοϋψές των στίχων. Η γραφή της, μελανού χρώματος, είναι καλλιγραφημένη και κεφαλαιογράμματα, με εξαίρεση τον τελευταίο στίχο, που φέρει μικρογράμματα γραφή. Αξιοσημείωτη είναι η χρήση τονισμού και πνευμάτων, αν και προβληματική σε αρκετά σημεία, οι βραχυγραφίες των

⁷⁰ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Μνημεία, 622, Ε. ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Οι τοιχογραφίες της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Μεγαλόβρυσο (1638/9) και η εντοίχια ζωγραφική του 17^{ου} αιώνα στην επαρχία Αγιάς (διδασκ. διατριβή), 21-26, Ι. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Τοιχογραφημένα μνημεία και ζωγράφοι του 16^{ου} αιώνα στην Θεσσαλία, Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 3, πρακτικά επιστημονικής συνάντησης. τ. Ι, Θεσσαλία, 545-558

⁷¹ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Μνημεία, 622, 626, υπ. 55 και οι τοιχογραφίες της μονής, 37-42, για τους Λινοτοπίτες ζωγράφους βλ: Α. ΤΟΥΡΤΑ, Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοδέντρι, Προσέγγιση στο έργο των ζωγράφων από το Λινοτόπι, Θεσσαλονίκη, 1986 (διδασκ. διατριβή)

⁷²ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 225, Τ. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες της Ανατολής Κισσάβου, Η Λάρισα και η περιοχή της από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, πρακτικά 3^{ου} συνεδρίου Λαρισαϊκών σπουδών, Λάρισα 8-9 Απριλίου 1995, Λάρισα 1997, 246-247, ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Μνημεία, 621, υπ. 16

λέξεων, οι συντμήσεις γραμμάτων, καθώς και η χρήση του σταυρού στην αρχή του κειμένου.

Εικόνα 9: επιγραφή Αγίου Αθανασίου Σελίτσιανης

ΑΝΗΓΕΡΘΗΚΑΙ ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΕΙ Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ //
 ΚΑΙ ΘΕΟΦΟΡΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΕΝΤΩ ΖΩΖΑΕΤ
 ΕΙ // ΑΙΔΩΝ ΤΗΝ ΑΡΟΜΗΝ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΥ ΤΩΝ ΕΝΤΙΜΩΝ ΚΑΙ ΕΥΓΕΝΕΣ ΑΝΩΝΟΝ //
 ΟΚΕΪΑ ΕΝ ΚΑΤ' ΑΗΝΑ ΜΗΝ ΚΑΙ ΠΡΟΕΡΕΣΙ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΣΤΙΟΥ Φ..... // παπα κηρ
 κωμζιμος παπα βασίλει παπα θεόδορος παπαιωη παπαδιμητριος παπανικο

.....

+Ανηγέρθη και άνιστορήθει ό θεϊός και πάνσεπτος ναός του όσίου// κ(αι)
 θεοφόρου π(ατ)ρ(ο)ς ήμων Αθανασίου άρχιεπισκόπου Αλεξανδρί(ας) έν
 τω ΖΕΑ έτει// δια σηνδρομής και έξόδου τών έντίμ(ων) και εύγενεσ(τάτων)
 άν(θρώπ)ων Σελίτζανης ούς// Κ(ύριο)ς είδεν κατὰ δήναμην και προέρεσιν
 άρχιερατεύοντος Ιουσνφ άρχιερέως ίερατεύοντος// πάπα κήρ
 Κωνστ(αν)τίνος. πάπα Βασίλι. πάπα Θεόδορος. πάπα Ιω(άνν)η. πάπα
 Διμήτριος. πάπα Νικόλαος...⁷³

⁷³ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 225, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 247-248, ΤΣΙΜΠΛΑ, Μνημεία, 621, υπ. 16, η παρούσα επιγραφή έχει δημοσιευτεί από τον Δρόσο ως εξής:

Η επιγραφή, μέσα από την χρήση της παγιωμένης φρασεολογίας της μεταβυζαντινής περιόδου, αναφέρεται στην οικοδόμηση, πιθανόν εκ βάθρων, και στην φιλοτέχνηση του διακόσμου (*Ἀνηγέρθη καὶ ἀνιστορήθει*) κατά το έτος 1552⁷⁴(*ἐν τῷ ΖΞΑ ἔτει*).

Ο ναός είναι αφιερωμένος στον άγιο Αθανάσιο, πατριάρχη Αλεξανδρείας (*Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας*).⁷⁵ Πρόκειται για ανώνυμη ομαδική χορηγία των κατοίκων της Σελίτσιανης, καθώς δεν δηλώνονται τα ονόματα τους, αφού άλλωστε, όπως τονίζεται και στην επιγραφή, ο Κύριος τους γνωρίζει (*διὰ σηνδρομῆς καὶ ἐξόδου τῶν ἐντίμ(ων) καὶ εὐγενεσ(τάτων) ἀν(θρώπων) Σελίτζανης οὗς// Κ(ύριο)ς εἶδεν κατὰ δῆναμην καὶ προέρεσιν*).⁷⁶

Η ανοικοδόμηση και η ιστόρηση του μνημείου πραγματοποιήθηκε, όταν επίσκοπος Δημητριάδος διατελούσε ο Ιωσήφ και ιερείς του ναού οι πατέρες Κωνσταντίνος, Βασίλειος, Θεόδωρος, Ιωάννης, Δημήτριος και Νικόλαος. Πιθανόν στο κατεστραμμένο τμήμα της επιγραφής πιθανόν να αναγράφονταν τα ονόματα και άλλων ιερέων.⁷⁷

Ο μεγάλος αυτός αριθμός των εφημέριων ιερέων αναδεικνύει την σημασία που είχε ο ναός για την περιοχή, αλλά και τον μεγάλο πληθυσμό

+ Ἀνηγέρθη καὶ ἀνιστορήθει ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τοῦ ὁσίου // κ(αὶ) θεοφόρου π(ατ)ρ(ὸ)ς ἡμῶν Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας ἐν τῷ ΖΞΑ ἔτει // διὰ σηνδρομῆς καὶ ἐξόδου τῶν ἐντίμ(ων) καὶ εὐγενεσ(τάτων) ἀν(θρώπων) Σελίτζανης οὗς Κ(ύριο)ς εἶδεν κατὰ δῆναμην καὶ προέρεσιν ἀρχιερατεύοντος Ὑοσὺφ ἀρχιερέος ἱερατευνόντων// πάπα κῆρ Κωνστ(αν)τίνος. πάπα Βασίλι. πάπα Θεόδωρος. πάπα Ἰω(άνν)η. πάπα Διμήτριος. πάπα Νικόλαος εἴληφεν...

⁷⁴ ΖΞΑ = 7061-5508 από κτίσεως κόσμου = 1552

⁷⁵ Εντοπίζονται τοιχογραφίες με τον πάτρινα του ναού σε τοξωτή κόγχη της νότιας και δυτικής πλευράς του ναού

⁷⁶ ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 226

⁷⁷ ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 248

που ενδεχομένως να είχε το χωριό κατά τον 16^ο αιώνα.⁷⁸ Αξίζει να σχολιαστεί η αναφορά του επισκόπου Δημητριάδος Ιωσήφ Α' (*ἀρχιερατεύοντος Ἰοσὺφ ἀρχιερέως ἱερατευόντος*), για τον λόγο ότι στην ευρύτερη περιοχή της Αγίας κάτι τέτοιο δεν είναι σύνηθες.

Δεδομένου ότι στην περιοχή του Κισσάβου δεν εντοπίζονται επιγραφές του 16^{ου} και 17^{ου} που να κάνουν μνεία σε μητροπολίτη και δεν σώζονται έγγραφα των μονών, μπορούμε να πούμε ότι αυτή η επιγραφή με την αναφορά του Ιωσήφ Α' αποτελεί το μοναδικό τεκμήριο.⁷⁹

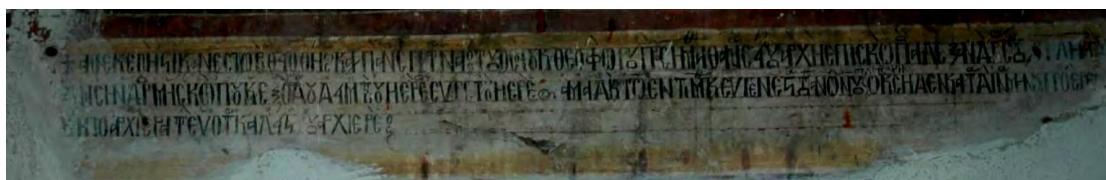
Ο Ιωσήφ Α' διετέλεσε χρέη επισκόπου από το 1542, μέχρι το 1557. Εντοπίζεται για πρώτη φορά σε εκκλησιαστικό γράμμα του 1541/2 σχετικά με την επανίδρυση της μονής Γαρδικίου, ενώ για τελευταία σε επιγραφή της μονής του Αγίου Βησσαρίωνα Δουσικού το 1557.⁸⁰

Δεύτερη και εξίσου σημαντική επιγραφή εντοπίζεται το δεύτερο τέταρτο του 17^{ου} αιώνα. Βρίσκεται στον δυτικό τοίχο του καθολικού και εκτείνεται σε τρεις στίχους με κεφαλαιογράμματα, καλλιγραφημένη γραφή μελανού χρώματος. Η σύνταξη της μιμείται την σύνταξη της επιγραφής του 16^{ου} αι. Άξιες αναφοράς κρίνονται οι βραχυγραφίες και οι συντμήσεις γραμμάτων, ο τονισμός των λέξεων, η άσκοπη και λανθασμένη χρήση πνευμάτων, καθώς και η χρήση του σταυρού, ως σύνηθες διακοσμητικό στοιχείο στην αρχή της επιγραφής.

⁷⁸ ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 226, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 248

⁷⁹ ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Μνημεία, 621 και υπ. 20, 21

⁸⁰ Για περισσότερα βλ: Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας, Θεολογία, τ. IB, 1934, 126, 129 και τ.IG, 1935, 27, ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 226, υπ.2 και την σχετική βιβλιογραφία, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 248, υπ.24

Εικόνα 10: επιγραφή Αγίου Αθανασίου Σελίτσιανης

+ Άνεκενήστι κ(αί) άνεστωρήθει ό θήως και πάνσεπτ(ος) ναός του όσίου κ(αί) Θεοφώρου π(ατρòς) ήμ(ών) Αθανασίου αρχιεπισκόπου Αλεξανδρ(ίας) έν τῷ ΖΡΛΗ έτ[ει]// διά σηνδρομής κώπου κ(αί) έξόδου Δειμ(η)τρίου ήερέος Εύρέτου ήερέος άμα δέ κ(αί) τών έντίμ(ων) κ(αί) εύγενεστάτον άν(θρώπ)ων Σελίτζανης ούς ώ Κ(ύριο)ς ήδεν κατά δίναμην κ(αί) προέρε[σιν]// κ(αί) ήποαρχιερατεύοντος Καλείστου άρχιερέος⁸¹

Στην ανάγνωση της επιγραφής από τους ερευνητές εντοπίζονται διαφορές σε κάποιες λέξεις, αλλά κυρίως σε ότι αφορά τις βραχυγραφίες. Παρόλα αυτά, δεν διαστρεβλώνεται το γενικό της νόημα. Η δημοσίευση της επιγραφής από τον μητροπολίτη Δημητριάδος Γερμανό ωστόσο, κρίνεται ελλιπής, καθώς δηλώνεται μόνο η ανακαίνιση, η ιστόρηση και ο επίσκοπος Δημητριάδος Κάλλιστος.⁸²

Η ανακαίνιση του ναού περιελάμβανε τόσο οικοδομική επέκταση, όσο αναστηλωτικές εργασίες και προσθήκες στον μνημειακό διάκοσμο (Άνεκενήστι κ(αί) άνεστωρήθει). Τα έξοδα για την αναστήλωση του

⁸¹ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 226, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 248, ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Μνημεία, 621 και υπ.18, ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Οι τοιχογραφίες, 38, Ο Ν. Δρόσος δημοσιεύει την επιγραφή ως εξής:

+ Άνεκενήστι και άνεστωρήθει ό θήως και πάνσεπτ(ος) ναός του όσίου κ(αί) Θεοφώρου π(ατρòς) ήμ(ών) Αθανασίου αρχιεπισκόπου Αλεξανδρ(είας) έν τῷ ΖΡΛΗ έτος // διά σηνδρομής κώπου κ(αί) έξόδου Δειμιτρίου ήερε. Έβρετου ήερέος άμα δέ κ(αί) τών έντιμ(ώτατων) κ(αί) εύγενεστατων) εκ Σελίτζανης άν(δρ;)ών ούς ώ κ(ύριο)ς ήδεν κατά δίναμην κ(αί) προέρεσι// κ(αί) ήποαρχιερατεύοτος Καλείστου άρχιερέος

⁸²ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Β' Επιγραφαι, Θεσσαλικά Χρονικά, 3, 1932, 129, ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 227

μνημείου ανέλαβαν οι ιερείς του ναού π. Δημήτριος και π. Ευρετός⁸³(διὰ σηνδρομῆς κώπου κ(αὶ) ἐξόδου Δειμ(η)τρίου ἡερέος Εὐρέτου ἡερέος), μαζί με τους κατοίκους της Σελίτσιανης (ἄμα δὲ κ(αὶ) τῶν ἐντίμ(ων) κ(αὶ) εὐγενεστάτον ἀν(θρώπ)ων Σελίτζανης). Ακολουθώντας ως πρότυπο την επιγραφή του 16^{ου} αιώνα, η ομαδική αφιέρωση είναι ανώνυμη, αφού ο Κύριος γνωρίζει την ύπαρξη τους (οὗς ὦ Κ(ύρι)ος ἦδεν κατὰ δίναμην κ(αὶ) προέρεσιν).

Η προαναφερθείσα ανακαίνιση έλαβε χώρα το έτος ΖΡΛΗ,⁸⁴ δηλαδή το 1630, όταν επίσκοπος Δημητριάδος ήταν ο Κάλλιστος, με τον προσδιορισμό «υποαρχιεύοντος» (κ(αὶ) ἡποαρχιερατεύοντος Καλείστου ἀρχιερέος). Η θητεία του Καλλίστου διήρκησε περίπου από το 1630 μέχρι το 1651/2.⁸⁵ Μνημία αυτού γίνεται το 1630 στον ναό της Αγίας Τριάδας στην Αγιά, καθώς και στον ναό του Αγίου Αθανασίου στην Σελίτσιανη. Το 1639 ο Κάλλιστος μνημονεύεται στον ναό του Αγίου Παντελεήμονα στην Σελίτσιανη, ενώ στον λόφο της επισκοπής Άνω Βόλου εμφανίζεται ως κτίτορας.⁸⁶

⁸³ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 248, πρόκειται για το όνομα ενός εκ των εικοσιτριών μαρτύρων εν Νικομήδεια.

⁸⁴ ΖΡΛΗ= 7178 – 5508 (από κτίσεως κόσμου) = 1630

⁸⁵ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι τ. ΙΒ, 1934, 129 και τ.ΙΓ, 1935, 27, Ο Ν. Γιαννόπουλος στους επισκοπικούς καταλόγους Θεσσαλίας, δημιουργεί μια σχετική σύγχυση ως προς τα χρόνια που διατέλεσε ο Κάλλιστος ως επίσκοπος Δημητριάδος. Στον τόμο του 1934 δηλώνει ως αρχή επισκοπής το έτος 1539 και λήξη το 1650, ενώ στον τόμο του 1935 τα έτη 1630 με 1652 αντίστοιχα.

⁸⁶ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι, τ. ΙΒ, 1934, 125, τ.ΙΓ, 1935, 23, ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 227, υπ. 3, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 248, υπ 26, ΤΣΙΜΠΛΑ, Μνημεία, 621 και υπ. 21, για τον Παπαζήση, ο Κάλλιστος υποαρχιεράτευε και το έτος 1630, αφού σε επιγραφή του ναού Μεταμορφώσεως του ΣωτήροςΦλαμουρίου αναγράφεται ως επίσκοπος ο Γαβριήλ.

Κοίμηση της Θεοτόκου/ Παναγία

Στην σημερινή εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου εντάσσεται πιθανόν το καθολικό της Παναχράντου Θεοτόκου, που αποτέλεσε μονή της επισκοπής Χάρμενας και διαλύθηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Είναι μία τρίκλιτη, ξυλόστεγη βασιλική, που φέρει ενιαίο νάρθηκα και στοά ανοιχτού τύπου, ενώ έχει υποστεί αρκετές μεταγενέστερες επεμβάσεις και προσθήκες.⁸⁷ Τα επιγραφικά στοιχεία που σώζονται δεν μπορούν να επιβεβαιώσουν το έτος ανέγερσης του μνημείου, αφού κρίνονται πιθανόν μεταγενέστερα της ίδρυσης του ναού.

Στο κεντρικό τμήμα του ξυλόγλυπτου τέμπλου, εντοπίζεται σκαλισμένη η επιγραφή «*ΕΤΟΝC ZPM*», δηλαδή 1631/2.⁸⁸ Αντίθετα, τα επιστύλια του βορείου και νοτίου κλίτους θεωρούνται προγενέστερα, όπως και οι αποσπασματικές τοιχογραφίες που ανάγονται στα τέλη του 16^{ου} αι.⁸⁹ Επομένως, ο ναός χρονολογείται τουλάχιστον στο δεύτερο μισό του 16^{ου} αι.

Η κτιτορική επιγραφή του ναού σήμερα δεν σώζεται. Παρόλα αυτά έχει δημοσιευτεί σε ελεύθερη απόδοση από τον μητροπολίτη Δημητριάδος Γερμανό.⁹⁰

Ἡ μονὴ τῆς Παναγίας ἀνηγέρθη καὶ ἱστορήθη ἐν ἔτει 1723 ἀρχιερατεύοντος // Ἰακώβου Δημητριάδος.

⁸⁷ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 242, ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Μνημεία, 622-623

⁸⁸ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 231, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 243, ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Μνημεία, 623, ZPM= 7140- 5509/8 (από κτίσεως κόσμου) = 1631/2

⁸⁹ Στο δεύτερο μισό του 16^{ου} αι.

⁹⁰ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Β' Επιγραφαί, 162, ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 231

Η επιγραφή αναφέρεται στην ανοικοδόμηση και διακόσμηση του μνημείου το έτος 1723. Δεν πρόκειται για εκ βάθρων ανοικοδόμηση, αλλά για ανακαίνιση του ναού, δεδομένων των προγενέστερων επιγραφικών τεκμηρίων που υφίστανται, όταν επίσκοπος Δημητριάδος ήταν ο Ιάκωβος. Ο π. Ιάκωβος διετέλεσε χρέη επισκόπου Δημητριάδος από το 1723 μέχρι το 1729. Ο ίδιος μνημονεύεται και στην κτιτορική επιγραφή του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς το 1724.⁹¹

Άγιος Παντελεήμονας

Το μονύδριο του Αγίου Παντελεήμονα βρίσκεται δύο χλμ. πριν την είσοδο του χωριού και αποτελεί μετόχι της προαναφερθείσας μονής του Τιμίου Προδρόμου. Χρονολογείται το 1641, βάσει της κτιτορικής επιγραφής στο υπέρθυρο της εισόδου. Αρχιτεκτονικά, πρόκειται για έναν ιδιαίτερο, για την περιοχή, τύπο του δικιόνιουσταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού, τρίκογχο και καμαροσκεπή.⁹²

⁹¹ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι, 24, περισσότερα για τους επισκοπικούς καταλόγους βλ: ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι, ΕΕΒΣ, 12, 1936, 139-238, ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι, τ. ΙΑ', 1933, 329-342, τ. ΙΒ', 1934, 125-143, τ. ΙΔ', 1936, 137-152.

⁹² Αναλυτικότερα για την αρχιτεκτονική βλ: ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 253-254, ΠΑΣΑΛΗ, Ο Άγιος Παντελεήμων στην Ανατολή Αγιάς Θεσσαλίας, Εκκλησίες της Ελλάδας μετά την άλωση, IV, 1993, 113-128, ΤΣΙΜΠΛΑ, Μνημεία, 622-623

Εικόνα 9: ανατολική πλευρά καθολικού

Ο ζωγραφικός διάκοσμος ακολουθεί τα πρότυπα του 17^{ου} αιώνα στον βορειοδυτικό ελλαδικό χώρο, με μία πιο γραμμική τεχνοτροπική διάθεση, ενώ ανάγεται στο εργαστήριο των Λινοτοπιτών ζωγράφων.⁹³ Στους Λινοτοπίτες ζωγράφους αποδίδεται και το τέμπλο. Χάρη στο πλούσιο εικονογραφικό πρόγραμμα και στην άριστη διατηρητέα κατάσταση των τοιχογραφιών το μνημείο καθίσταται ως ένα από τα σημαντικότερα της περιοχής της Αγιάς.⁹⁴

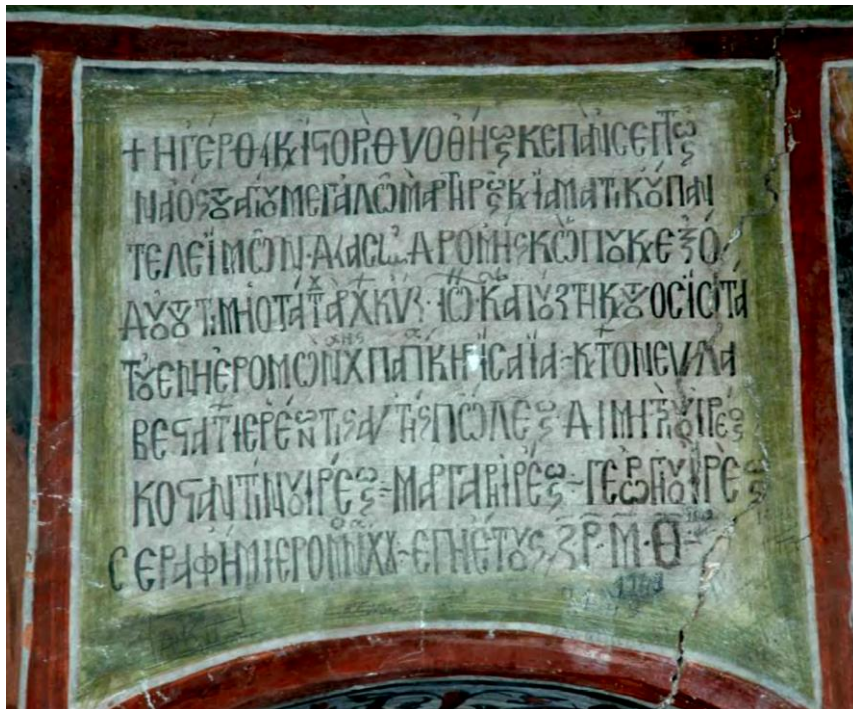
⁹³ Για τους Λινοτοπίτες ζωγράφους βλ: Α. ΤΟΥΡΤΑ, Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοδέντρι, Προσέγγιση στο έργο των ζωγράφων από το Λινοτόπι, Θεσσαλονίκη, 1986 (διδακτ. διατριβή), ΤΣΙΜΠΛΑ, Μνημεία, 626, υπ. 55 και την προτεινόμενη βιβλιογραφία.

⁹⁴ Περισσότερα για τον ζωγραφικό διάκοσμο: ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 255-267, ΤΣΙΜΠΛΑ, Μνημεία, 626-627, ΤΣΙΜΠΛΑ, Οι τοιχογραφίες, 47-69.

1. Κτιτορική επιγραφή του 1640/41⁹⁵

Στον δυτικό τοίχο του καθολικού, πάνω από το υπέρθυρο της εισόδου, εντοπίζεται η κτιτορική επιγραφή του ναού. Αναπτύσσεται σε οκτώ στίχους, με οριοθετημένο το ύψος των γραμμάτων, εντός τετράγωνου διαχώρου, που φέρει περιμετρικά διακοσμητική ταινία.

Η γραφή της είναι κεφαλαιογράμματα, καλλιγραφημένη, με χαρακτηριστικά στοιχεία τα συμπλέγματα, τις συντμήσεις και τις εναποθέσεις γραμμάτων, για οικονομία χώρου και καλαισθησία. Τα ορθογραφικά λάθη, αν και εμφανή, δεν καταλαμβάνουν την πλειονότητα του κειμένου, σε αντίθεση με την άσκοπη χρήση των πνευμάτων. Στην αρχή του κειμένου διακρίνεται το διακοσμητικό στοιχείο του σταυρού.

Εικόνα 12: επιγραφή Αγίου Παντελεήμονα Σελίτσιανης

⁹⁵ ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 228, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 255, ΠΑΣΑΛΗ, Ο Άγιος Παντελεήμων, 121, ΤΣΙΜΠΛΑ, Μνημεία, 626-627, ΤΣΙΜΠΛΑ, Οι τοιχογραφίες, 47.

+ΗΓΕΡΘΕΙΚΙΣΟΡΙΘΝΟΘΗΩΣΚΕΠΑΝΣΕΠΤΩΣ//
 ΝΑΟΣΘΑΓΙΩΜΕΓΑΛΩΜΑΡΤΗΡΩΣΚΙΑΜΑΤΙΚΩΠΑΝ//ΤΕΛΕΙΜΩΝ·
 ΑΕΙΔΕΝΑΡΟΜΗΣΚΩΠΩΚΕΞΟ// ΔΕΣΤΙΜΗΟΤΑΤΑΡΧΚΝΡΙΩΗΚΑΠΩΣΗΘΟCΙΟΤΑ//
 ΤΩ ΕΝΗΕΡΟΜΩΝΑΧ^{HS}ΠΑΠ^ΔΚΗΡ^ΨΑΙΑΚΤΟΝΕΝΛΑ//
 ΒΕCΤΑΙΕΡΕΩΝΤΙCΑΝ^ΨΠΩΛΕΩCΔΙΜΗ^ΨΙΔΙΡΕΟC//
 ΚΟCΑΝΤΙΝΙΔΙΡΕΟCΜΑΡΓΑΡΗΡΕΩC- ΓΕΩΡΗΔΙΡΕΩC//
 CΕΡΑΦΗΜΙΕΡΟΜ^ΟΝ^ΑΧΔΕΠΗΕΤΩCΖ·Ρ·Μ·Θ

+Ηγέρθει κ(αί) ιστορίθι ο θήως κὲ πάνσεπτως// ναὸς τοῦ ἁγίου
 μεγαλωμάρτηρος κ(αί) ιαματικοῦ Παν//τελείμων(ος) δεῖα συνδρομῆς
 κώπου κ(αί) ἐξό//δου τοῦ τιμητάτου ἄρχ(οντος) κυρ(ίου) Ἰω(άνν)η
 Καπουζτῆ τοῦ ὀσιοτά//του ἐν ἡερομονάχης παπὰ κῆρ Ἰσαῖα κ(αί) τὸν
 εὐλα//βεστά(των) ἱερέων τίς αὐτῆς πώλεως Διμητρίου ἰ(ε)ρέος//
 Κο(ν)σταντίνου ἰ(ε)ρέος Μαργαρή ἰ(ε)ρέως Γεωργίου ἰ(ε)ρέως// Σεραφῆμ
 ἱερομονάχου ἐπὶ ἔτους ΖΡΜΘ

Ἦδη ἀπὸ τον πρῶτο στίχο δηλώνεται ἡ ἀνέγερση καὶ φιλοτέχνηση
 του διακόσμου του καθολικοῦ (Ἠγέρθει κ(αί) ιστορίθι), το οποίο
 αφιερῶνεται στον Ἅγιο Παντελεήμονα, τον ἀνάργυρο ἰατρό καὶ προστάτη
 των ψυχῶν (μεγαλωμάρτηρος κ(αί) ιαματικοῦ Παν/τελείμων(ος)).⁹⁶

Οἱ ἐργασίες στον ναό πραγματοποιήθηκαν με τὴν βοήθεια καὶ τὴν
 συνδρομὴ τοῦ ἀρχοντα Ἰωάννη Καπουζτῆ (δεῖα συνδρομῆς κώπου κ(αί) ἐξό
 //δου τοῦ τιμητάτου ἄρχ(οντος) κυρ(ίου) Ἰω(άνν)η Καπουζτῆ), που σίγουρα

⁹⁶ Ἡ ἀπεικόνιση τοῦ πάτρωνα τοῦ ναοῦ βρίσκεται στὴν δυτικὴ πλευρὰ τοῦ καθολικοῦ, καθὼς καὶ
 κοντὰ τὴν πρόθεση.

θα αποτελούσε μια εξέχουσα προσωπικότητα της περιοχής τον 17^ο αι. Ίσως το επίθετο Καπουτζής αποτελεί παράφραση του Καπουτζής.⁹⁷

Ως κτίτορες αναφέρονται επίσης οι ιερομόναχοι π. Ησαΐας (ήερομωναχης παπά κήρ Ίσαΐα) και Σεραφείμ (Σεραφήμ ιερομονάχου), οι οποίοι ανήκαν στην μονή του Τιμίου Προδρόμου⁹⁸, αλλά και οι ιερείς του χωριού π. Δημήτριος, π. Κωνσταντίνος, π. Μάργαρης και π. Γεώργιος (τὸν εὐλα//βεστά(των) ιερέων τὶς αὐτῆς πώλεως Διμητρίου ἰ(ε)ρέος//Κο(ν)σταντίνου ἰ(ε)ρέος Μαργαρή ἰ(ε)ρέως Γεωργήου ἰ(ε)ρέως). Τα ονόματα των ιερέων Δημητρίου και Κωνσταντίνου εντοπίζονται και στην κτιτορική επιγραφή του Αγίου Αθανασίου.⁹⁹

Η ανέγερση και η ιστόρηση του ναού πραγματοποιήθηκε το έτος ΖΡΜΘ – 1640/41.¹⁰⁰ Παρατηρείται παρέμβαση του γραφέα στο τελευταίο γράμμα της επιγραφής και διόρθωσης του από Η σε Θ, κάτι που παραπέμπει στο έτος ολοκλήρωσης των εργασιών. Γι' αυτόν τον λόγο, είναι πολύ πιθανό η έναρξη των εργασιών να έγινε το 1639/40 και η λήξη το 1640/41.¹⁰¹ Το γεγονός όμως, ότι ο ναός αποτελεί μετόχι της μονής Τιμίου Προδρόμου, που χρονολογείται το 1550, οριοθετεί χρονολογικά την ανέγερση του ναού μετά το 1550 και πριν το 1641.¹⁰²

⁹⁷ ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 228, και υπ. 6, η λέξη Καπουτζής προέρχεται από την τούρκικη λέξη *karici<karı<* θύρα, που σημαίνει ο φύλακας της πύλης, ο θυρωρός. Από αυτή προέρχεται και η λέξη καπουτζήμπασης, που σημαίνει την τάξη θαλαμηπόλων τού σουλτάνου.

⁹⁸ ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 255

⁹⁹ ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 228

¹⁰⁰ 7149-5509/5508 (από κτίσεως κόσμου) = 1640/41

¹⁰¹ ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Οι τοιχογραφίες, 47

¹⁰² ΠΑΣΑΛΗ, Ο Άγιος Παντελεήμων, 121

Η δημοσίευση της επιγραφής από τον επίσκοπο Δημητριάδος Γερμανό¹⁰³ κρίνεται ελλιπής και ανακριβής ακόμα και με τα υπάρχοντα δεδομένα, αφού δηλώνεται λανθασμένα το έτος χρονολόγησης και προστίθεται το όνομα του επισκόπου Δημητριάδος Καλλίστου, παρόλο που δεν εντοπίζεται στην επιγραφή.¹⁰⁴

2. Εξωτερική λιθανάγλυφη επιγραφή

Εξωτερικά του ναού, εντός αβαθούς αψιδώματος, στα δεξιά της εισόδου, η οποία βρίσκεται στον νότιο τοίχο, εντοπίζεται εγχάρακτη λιθανάγλυφη επιγραφή ανέγερσης του καθολικού. Η επιγραφή διαρθρώνεται σε τρεις στίχους, με εμφανή λάθη στην ορθογραφία, και στην απώλεια τονισμού και πνευμάτων.

Έτος ζρμζ; // Ήσαϊας [ιερομόνα]χ[ο]ς [ἐ]πήτροπος Ίω(άννης) Καπου
//τζοῦ

Ένα σοβαρό ζήτημα που προκύπτει με την παρούσα επιγραφή, είναι αυτό του έτους που δηλώνεται στην αρχή του κειμένου. Λαμβάνοντας υπόψη την παλαιότερη χρονολογικά δημοσίευση του μητροπολίτη Δημητριάδος Γερμανού, δεν πραγματοποιείται αναφορά στην συγκεκριμένη επιγραφή, πιθανόν λόγω αμέλειας ή επανάληψης της κτιτορικής επιγραφής, αφού αναφέρονται τα ίδια πρόσωπα. Ο Ν. Δρόσος και η Α. Πασαλή κάνουν λόγο για το έτος ζρμθ', δηλαδή

¹⁰³ ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Β' Επιγραφαί, 162, ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Μεγαλομάρτυρος καὶ ἱερατικοῦ Παντελεήμονος ἐν ἔτει ζρμθ (=1639) ἀρχιερατεύοντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Καλλίστου Δημητριάδος.

¹⁰⁴ ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 228-229,

1640/1.¹⁰⁵ Αντιθέτως, ο Τ. Παπαζήσης δηλώνει ως χρονολογία ανέγερσης του ναού το ζρμζ - 1638/ 9¹⁰⁶, ενώ η Ε. Τσιμπίδα το έτος ζρνζ – το οποίο αποδίδει στο 1639/40.¹⁰⁷

Αν λάβουμε υπόψη το έτος της κτιτορικής επιγραφής, που αποδίδεται στο ΖΡΜΘ - 1640/41 και αναφέρεται στην ανέγερση και ιστόρηση του ναού, τότε είναι πολύ πιθανό και η εξωτερική επιγραφή να αποδίδεται επίσης στο ίδιο έτος. Ωστόσο, πρέπει μελετηθεί σοβαρά και το ενδεχόμενο η οικοδόμηση του ναού να ξεκίνησε το ζρμζ - 1638/9, με την συνοδεία μίας πρόχειρης σχετικά εξωτερικής επιγραφής και να ολοκληρώθηκε το 1640/41, μαζί με τον διάκοσμο, όπου και τοποθετήθηκε η κτιτορική επιγραφή, με το τέλος των εργασιών.

Ακολουθούν τα ονόματα του ιερομονάχου Ησαΐα. (Ησαΐας [ίερομόνα]χ[ο]ς) και του επιτρόπου Ιωάννη Καπουτζή ([ἐ]πήτροπος Ἰω(άννης) Καπου //τζοῦ).

Αγία Τριάδα

Το ναύδριο της Αγίας Τριάδας είναι ένας μονόχωρος ναός, σε κοντινή απόσταση από τον ναό του Αγίου Αθανασίου, στον τύπο του συνεπτυγμένου σταυροειδούς ναού. Ο ναός χρονολογείται σύμφωνα με εντοιχισμένη επιγραφή στον νότιο τοίχο το 1646. Η επιγραφή είναι λιθανάγλυφη, πάνω σε μαρμαρίνη πλάκα.

¹⁰⁵ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 230, ΠΑΣΑΛΗ, Ο Άγιος Παντελεήμων, 121, ζρμθ' = 7149-5509/8 = 1640/1

¹⁰⁶ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 255, ζρμζ = 7147- 5509/8= 1638/9

¹⁰⁷ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Μνημεία, 625, υπ. 50, Παρόλα αυτά το σωστό έτος είναι: ζρνζ = 7157-5509/8 = 1648/9, ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Οι τοιχογραφίες, 46, υπ.110, στην διδακτορική της διατριβή ωστόσο, δίνει την χρονολογία ζρμζ.

Η κτιτορική επιγραφή του ναού σήμερα δεν σώζεται. Ωστόσο, έχει δημοσιευτεί. Αναπτύσσεται σε τρεις στίχους και φέρει κεφαλαιογράμματα γραφή. Στην αρχή του κειμένου υπάρχει σταυρός.

+Ανιγέρθει κ(αὶ) ἡστορίθει ὁ θεῖος ναὼς τῆς ὁμωοισίου. κ(αὶ) ἀδαιρέτου Τριάδως// δειὰ σινδρομῆς. πάντων. τον χριστηανῶν ταῦτου τοῦ χορίου τῇ ἀρχιε//ρατία τοῦ θεοφιλεστάτου κυρίου Θεοκλύτου Δημητριάδος κ(αὶ) ἐπιτροπεύ[ο]ντος // κὺρ Χατζηιω κ(αὶ). Γεωργίου ἐ[πὶ] ἔτος [α]ψ[ζ]α¹⁰⁸

Ἦδη από τον πρώτο στίχο της επιγραφῆς γνωστοποιεῖται η οικοδόμησις και η ιστόρησις του διακόσμου του ναοῦ τῆς Αγίας Τριάδος (Ανιγέρθει κ(αὶ) ἡστορίθει ὁ θεῖος ναὼς τῆς ὁμωοισίου. κ(αὶ) ἀδαιρέτου Τριάδως), ὅταν διατελοῦσε χρῆ ἐπίσκοπου Δημητριάδος ὁ Θεόκλητος (τῇ ἀρχιε//ρατία τοῦ θεοφιλεστάτου κυρίου Θεοκλύτου Δημητριάδος) και χρῆ ἐπιτρόπων ὁ Ἰωάννης και ὁ Γεώργιος Χατζῆς (ἐπιτροπεύ[ο]ντος // κὺρ Χατζηιω κ(αὶ). Γεωργίου). Πρόκειται για ομαδική χορηγία των κατοίκων του χωριοῦ (δειὰ σινδρομῆς. πάντων. τον χριστηανῶν ταῦτου τοῦ χορίου).

Το ἔτος χρονολόγησις τῆς επιγραφῆς δημιουργεῖ σοβαρὴ σύγχυσις στους μελετητές, καθὼς τὸ σημεῖο ἐκεῖνο εἶχε ἐκπέσει. Ὁ μόνος που το ἐντόπισε, ὅσο ἡ χρονολογία ἦταν διακριτή, ἦταν ὁ Ν. Νικονάνος, ὁ οὗτος δίνει τὸ 1646 ὡς ἔτος οικοδόμησις¹⁰⁹ και τὸ 1731 ὡς ἔτος ιστόρησις του

¹⁰⁸ ΔΡΟΣΟΣ, *Επιγραφές*, 230, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, *Οἱ τοιχογραφημένες ἐκκλησίαι*, 253, ΤΣΙΜΠΛΑ, *Μνημεῖα*, 623, υπ. 33, ἡ επιγραφή δημοσιεύεται και ἀπὸ τους δύο με μικρὲς διαφοροποιήσεις. Οἱ Ν. Δρόσος και Τ. Παπαζήσης παραθέτουν τὴν ἀκόλουθη, με τὴν μοναδικὴ διαφορὰ ὅτι ὁ Ν. Δρόσος συμπληρώνει τὸ ἔτος ΖΡΝΔ.

+Ανιγέρθει κ(αὶ) ἡστορίθει ὁ θεῖος ναὼς τῆς ὁμωοισίου. κ(αὶ) ἀδαιρέτου Τριάδως // δειὰ σινδρομῆς. πάντων. τον χριστηανῶν ταῦτου τοῦ χορίου τῇ ἀρχιε//ρατία τοῦ θεοφιλεστάτου κυρίου Θεοκλύτου Δημητριάδος κ(αὶ) ἐπιτροπεύ[ο]ντος // κὺρ Χατζηιω(άννου) κ(αὶ). Γεωργίου ἐ[πὶ] ἔτος...

¹⁰⁹ Στην λίθινη ἐντοιχισμένη επιγραφή του νοτίου τοίχους

ναού.¹¹⁰ Ο μητροπολίτης Γερμανός, έχοντας δημοσιεύσει την επιγραφή με ελλιπή στοιχεία, επισημαίνει την χρονολογία ζρλδ – 1626,¹¹¹ ενώ ο Ν. Δρόσος αναφέρει το έτος ζρνδ – 1645/46.¹¹² Τέλος, η Ε. Τσιμπίδα προτείνει το έτος αψίδα – 1771.¹¹³

Η φράση *Ανιγέρθει*, ήδη από τον πρώτο στίχο της επιγραφής, οριοθετεί τα υπάρχοντα δεδομένα. Από την στιγμή που γίνεται αναφορά στην εκ βάθρων οικοδόμηση και όχι σε κάποιου είδους ανακαίνισης, το έτος 1731 ή 1771 δεν υφίστατο ως έτος ανέγερσης του ναού. Αντιθέτως, είναι πολύ πιθανό να απευθύνεται στην ιστόρηση του μνημείου. Δεδομένου ότι έχει εντοπιστεί εντοιχισμένη επιγραφή με έτος ανέγερσης το 1646, ίσως στην κτιτορική επιγραφή θεωρήθηκε αυτονόητο το έτος ανέγερσης, με αποτέλεσμα να δηλωθεί μόνο το έτος ιστόρησης του ναού.

Αξίζει να αναφερθεί η σύγχυση που προκύπτει και σε ότι αφορά στον επίσκοπο Δημητριάδος Θεόκλητο. Εξαιτίας της διαφορετικής χρονολόγησης που δόθηκε από τους μελετητές, δεν αποσαφηνίζεται, αν πρόκειται για τον Θεόκλητο Α' (1626) ή τον Θεόκλητο Β' (1735-1757).

Ο Ν. Γιαννόπουλος στους επισκοπικούς καταλόγους αναφέρει πως το 1626 ο επίσκοπος Θεόκλητος Α' αναφέρεται στην επιγραφή της Αγίας Τριάδος, στην Σελίτσανη.¹¹⁴ Αντιθέτως, στους επισκοπικούς καταλόγους

¹¹⁰Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Βυζαντινά και Μεσαιωνικά μνημεία της Θεσσαλίας, ΑΔ 27, 1972, 426, την ίδια άποψη ενστερνίζεται και ο Τ. Παπαζήσης στο ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 253 και υπ.31.

¹¹¹ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Β' Επιγραφαί, 162 «Ανιγέρθη και ίστορήθη ἐπὶ τῆς ἀρχερατείας τοῦ Θεοφιλεστάτου κυρίου Θεοκλήτου ἁγίου Δημητριάδος, ζρλδ»

¹¹²ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 230

¹¹³ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Μνημεία, 623, υπ. 33

¹¹⁴ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι, 23, ο Θεόκλητος Β' εντοπίζεται το 1730 σε επιγραφές της Ζωοδόχου Πηγής στην Κουκουράβα, στον ναό της Θεοτόκου στο Βαθύρεμα και το 1749 στον ναό του Αγίου Γεωργίου στην Αγιά.

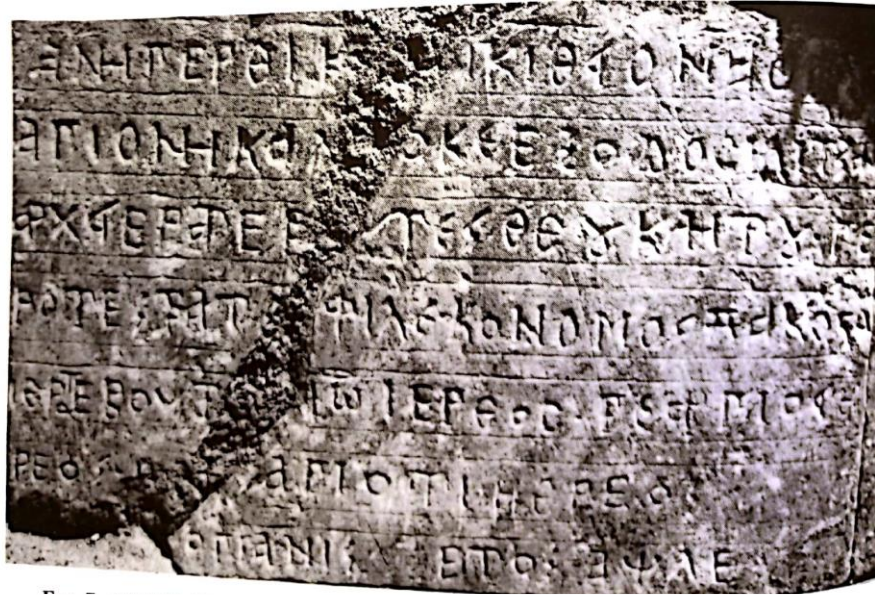
της εκκλησίας της Ελλάδος, θεωρείται πως επίσκοπος Θεόκλητος Β΄ υφίστατο την περίοδο 1735-1757.

Ο ίδιος εκτός από την επιγραφή της Αγίας Τριάδας, ο Θεόκλητος Β΄ αναφέρεται σε επιγραφή του Αγίου Νικολάου Σελίτσιανης το 1735, καθώς και στον ναό της Αγίας Κυριακής Ζαγοράς και στον ναό της Ζωοδόχου Πηγής στην Κουκουράβα το 1740 και 1741. Το 1756 εντοπίζεται και σε επιγραφή του Αγίου Νικολάου Μακρινίτσας, αν και ήδη από το 1745 είχε λήξει η αρχιερατεία του.¹¹⁵

Αγιος Νικόλαος

Στον ναό του Αγίου Νικολάου έχει εντοπιστεί μία κτιτορική επιγραφή, η οποία σχετίζεται με την ανέγερση του ναού. Η επιγραφή είναι εγχάρακτη, εκτείνεται σε επτά στίχους και φέρει κεφαλαιογράμματα γραφή. Τα ορθογραφικά λάθη και η έλλειψη στίξεως είναι εμφανής. Στην μαρμάρινη πλάκα και στα γράμματα εντοπίζονται φθορές, με αποτέλεσμα η ανάγνωση της επιγραφής να αφήνει αναπάντητα ερωτήματα.

¹¹⁵ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 253

Εικόνα 10: επιγραφή Αγίου Νικολάου Σελίτσιανης

Ανηγέρθι κ[αὶ] ...ίκι θεῖο ναὸς τοῦ// ἁγίου Νηκολ[άου κόπ]ο κὲ ἐξόδο
 Σιλίτζαν// ἀρχιερατε[ύον]τες Θεούκλητου Γέ//ροτες:
 Τρατ[ά]φιλεκονόμος Παπακόστα// ἱερατέβοντ[ες] Ἰω(άννου) ἱερέος
 Στέριο εἰε//ρέος [Παν]αγίότι ἡερέος // [κτίστης;] ὁ Γιάνις / ἔτος αψλε¹¹⁶

Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου, βάσει επιγραφής, οικοδομήθηκε (Ανηγέρθι)¹¹⁷ το έτος αψλε – 1735, όταν επίσκοπος Δημητριάδος ήταν ο Θεόκλητος (ἀρχιερατε[ύον]τες Θεούκλητου). Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο επίσκοπος Θεόκλητος αρχιεράτευσε την περίοδο 1735 -1757. Εντοπίζεται και στον ναό της Αγίας Τριάδας.¹¹⁸

Κτίτορες του ναού ήταν οι κάτοικοι της Σελίτσιανης (κόπ]ο κὲ ἐξόδο Σιλίτζαν), με κύριους τους προεστούς Τριαντάφυλλο Οικονόμο και

¹¹⁶ ΔΡΟΣΟΣ, επιγραφές, 231

¹¹⁷ Είναι πολύ πιθανό στο δυσανάγνωστο σημείο να δηλώνεται η φράση ιστορήθει, που παραπέμπει στον ζωγραφικό διάκοσμο.

¹¹⁸ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι, 23, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 253, βλ. και παραπάνω στον ναό της Αγίας Τριάδας, 54

Παπακώστα (Τρατ[ά]φιλεκονόμος Παπακόστα). Εφημέριοι του ναού ήταν ο π. Ιωάννης, ο π. Στέργιος και ο π. Παναγιώτης (ίερατέβοντ[ες] Ιω(άννου) ίερέος Στέριο είε//ρέος [Παν]αγίότι ήερέος). Το γεγονός ότι διατελούσαν εφημέριοι του ναού τρεις ιερείς, καθώς και η ομαδική αφιέρωση, παραπέμπουν πιθανόν σε μεγάλο αριθμό κατοίκων της περιοχής κυρίως το πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί η αναφορά του ονόματος Γιάννη, που φέρει την ιδιότητα του κτίστη [κτίστης;] ό Γιάνις].¹¹⁹

Γενέσιο της Θεοτόκου – Παναγία Καρπούζα

Στην ανατολική πλευρά της Ανατολής, δέσποζε η ιερά μονή Γενεσίου της Θεοτόκου, στην θέση Καρπούζα. Σήμερα στην περιοχή εντοπίζονται μόνο ερείπια. Σύμφωνα με πηγές της μονής Τιμίου Προδόμου, η μονή χρονολογούνταν στο πρώτο τέταρτο του 16^{ου} αιώνα και δραστηριοποιούνταν μέχρι και τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.¹²⁰

Όσον αφορά στην αρχιτεκτονική, το καθολικό ανήκε στον τύπο της ξυλόστεγης τρίκλιτης βασιλικής, με νάρθηκα στα δυτικά. Πιθανόν στην μονή να έχουν πραγματοποιηθεί διάφορες προσθήκες και αναστηλωτικές εργασίες, αφού στην τοιχοποιία διακρίνονται διαφορετικές οικοδομικές φάσεις. Ο ζωγραφικός διάκοσμος δεν σώζεται, παρά μόνο στον ανατολικό τοίχο, ενώ αποδίδεται χρονολογικά στο πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα. Το γεγονός όμως ότι παρατηρείται παλίμψηστο τοιχογραφιών, μας παραπέμπει στην ύπαρξη ενός προγενέστερου ζωγραφικού στρώματος.¹²¹

¹¹⁹ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές, 231

¹²⁰Δ. ΓΕΡΟΡΙΖΟΣ, Ιστορία της Ανατολής (Σελίτσανης), Αθήνα 1964, 56

¹²¹ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Μνημεία, 624

Η επιγραφή της μονής σήμερα δεν σώζεται. Ωστόσο, έχει γίνει προσπάθεια ανάγνωσης μέρους της μέσα από διαθέσιμο φωτογραφικό υλικό. Η επιγραφή αναπτύσσεται σε τρεις στίχους και φέρει κεφαλαιογράμματα γραφή. Αναγνωρίζεται μόνο ο δεύτερος και τρίτος στίχος.¹²²

Δηὰ σηνδρομῆς καὶ ἐξόδου Κηπριανοῦ ἥερο(μονά)χου// ...άννου
ἥερομονάχου κ(αὶ) Παρθενίου ἥερομονάχου κ(αὶ) Ἱερεθῆμ ἥερομονάχου
κ(αὶ) Ἡοακίμ ἥερομονάχου.

Μέσα από την επιγραφή διακρίνονται οι κτίτορες της ιεράς μονής, οι οποίοι ανήκαν στην ομώνυμη μοναστική κοινότητα· οι ιερομόναχοι Κυπριανός, ¹²³ Παρθένιος, Ιερεθείμ, Ιωακείμ και ένας αδιάγνωστος ιερομόναχος. Αξίζει να σημειωθεί πως το έτος χρονολόγησης της επιγραφής δεν δηλώνεται, γι αυτό δεν είναι γνωστό αν η επιγραφή αφορά στην εκ βάθρων ανέγερση και ιστόρηση της μονής ή σε τυχόν ανακαίνιση.

¹²²ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Μνημεία, 624, υπ. 41

¹²³ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Μνημεία, 624, επισημαίνεται ότι ο ιερομόναχος Κυπριανός ηγείτο της μοναστικής κοινότητας.

Μεγαλόβρυσο – Νιβόλιανη

Κοίμηση της Θεοτόκου

Η μονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου βρίσκεται στην είσοδο του χωριού Μεγαλόβρυσο¹²⁴ και για τους περισσότερους αποτελεί το σημείο αναφοράς για την ιστορία της περιοχής, αφού η ανέγερση του μνημείου ταυτίζεται με την ίδρυση του χωριού. Το μοναστηριακό συγκρότημα είναι γνωστό και ως Παναγία Νιβόλιανη.¹²⁵

Εικόνα 11: νοτιοανατολική πλευρά του καθολικού

¹²⁴ Α. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, Το Μεγαλόβρυσο της Αγιάς (Νιβόλιανη), Αγιά 1998, 29-30, Το Μεγαλόβρυσο είναι χτισμένο στις βορειοανατολική πλευρά της Όσσας. Συνορεύει νοτιοδυτικά με το Μεταξοχώρι και νότια με την Αγιά. Μέχρι το 1927 έφερε το σλαβικής προέλευσης τοπωνύμιο Νιβόλιανη, κάτι που επιβεβαιώνει πως το χωριό υφίστατο πριν της οθωμανικής κατάκτησης και πως είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή Σλάβοι γεωργοί και κτηνοτρόφοι. Αξίζει να σημειωθεί πως τα χωριά που είχαν ιδρυθεί επί Τουρκοκρατίας στην ευρύτερη περιοχή της Αγιάς έφεραν τοπωνύμια τουρκικής προέλευσης. Ακόμη, την ίδια περίοδο παρατηρούνται χωριά με σλάβικα τοπωνύμια.

¹²⁵ Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΣ, Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς, Αθήνα 1960, 462, ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, Το Μεγαλόβρυσο, 30, Προέρχεται από το σλαβικό Nevolljane που σημαίνει μέρος φτωχό και επικίνδυνο, κατοτοπιά, αλλά και σκλάβος. Επομένως, η ελληνική σημασιολογική απόδοση του τοπωνυμίου είναι Σκλαβοχώρι. Για τους κατοίκους του χωριού είχε την σημασία της ουρανίας - ουράνιας πόλης.

Η ύπαρξη του πρώτου ναού εντοπίστηκε χάρη στα όστρακα και στα αρχιτεκτονικά υπολείμματα. Ήταν πιθανόν μονύδριο και χρονολογήθηκε τον 11^ο-12^ο αιώνα, στην ύστερη βυζαντινή περίοδο. Ο κυρίως ναός είναι μία τρίκλιτη, ξυλόστεγη βασιλική, με τριμερή κόγχη στα ανατολικά και νάρθηκα. Χρονολογείται στο πρώτο μισό του 13^{ου} αιώνα και έχει διατηρηθεί σχεδόν ακέραιος, ιδίως ο βόρειος, ο νότιος τοίχος και η κόγχη του ιερού.¹²⁶

Η προσθήκη του νάρθηκα εντάσσεται στην δεύτερη φάση ανακαίνισης της μονής το 1639, μαζί με κάποιες συμπληρώσεις και παρεμβάσεις στην τοιχοποιία και στο ιερό βήμα. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο του καθολικού είναι μεταγενέστερο.¹²⁷ Το 1639 χρονολογείται και η τοιχογράφηση του μνημείου.¹²⁸

1. Κτιτορική επιγραφή στο νότιο υπέρθυρο – 1639

Στον νότιο τοίχο του καθολικού, επάνω από το υπέρθυρο της εισόδου δεσπόζει η κτιτορική επιγραφή του 1639.¹²⁹ Εντάσσεται σε επίμηκες διάχωρο και περιβάλλεται από μία ταινία πορφυρού και μελανού χρώματος αντίστοιχα.

¹²⁶ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, Το Μεγαλόβρυσο, 49-59, ΤΣΙΜΠΙΔΑ, οι τοιχογραφίες, 90-91

¹²⁷Περισσότερα για την αρχιτεκτονική του μνημείου, τις οικοδομικές φάσεις, την τοιχοποιία και τον κεραμοπλαστικό διάκοσμο βλ: Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες στην επαρχία Αγιάς Λαρίσης, Α.Θ.Μ, Γ', 1974, 168-170, Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας, από το 10^ο αιώνα ως την κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους το 1393, συμβολή στην βυζαντινή αρχιτεκτονική, Αθήνα 1997, 35-41, ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, Το Μεγαλόβρυσο, 49-59, ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Οι τοιχογραφίες, 90-91.

¹²⁸ Για τον ζωγραφικό διάκοσμο βλ: Τ. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Παλιές εκκλησίες και μοναστήρια στον Κίσσαβο, Θεσσαλική Εστία, Γ', 1975, 174, ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, Το Μεγαλόβρυσο, 59-62, ΤΣΙΜΠΙΔΑ, Οι τοιχογραφίες, 94 κ.ε.

¹²⁹ΔΡΟΣΟΣ, Επισκοπές, 324-325

Η γραφή της είναι καλλιγραφημένη, κεφαλαιογράμματη, με εμφανή ορθογραφικά λάθη και απώλεια πνευμάτων. Ο πρώτος και πέμπτος στίχος κοσμείται με σταυρό. Η επιγραφή διατηρείται σε άριστη κατάσταση, με την μοναδική φθορά να εντοπίζεται στο κατώτερο μέρος του πλαισίου.

Εικόνα 15: επιγραφή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μεγαλοβρύσου

+ ΑΝΕΓΕΡΘΟΙ ΚΑΙ ΑΝΕΣΤΟΡΙΘΗΘΗ Ο ΘΕΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΩΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ
ΠΑΝΥΠΕΡΕΥΛΟΓΗΜΕΝΗΣ ΕΝΔΩΞΑΔΕΣΠΗΝΗΣ ΗΜΩΝ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΚΑΙ
ΗΠΑΡΘΕΝΟΥ ΜΑΡΙ~ ΔΙΑ ΣΙΝΔΡΩΜΗΣ ΚΩΠΟΥ ΤΑΙ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΥ ΚΑΙ ΜΟΧΘΟΥ
ΤΩ ΕΝ ΕΙΕΡΟΜΩΝΑΧΗΣ ΚΥΡΩ ΡΟΜΑΝΟΥ ΚΑΙ ΘΑΓΩΜΕΝΟΥ ΕΝ ΕΤΕΡΩ
+ ΕΙΜΕΝ ΦΙΛΟΣ ΠΕΦΗΚΑ ΣΗ ΣΕΛΘΕ ΧΕΡΩΝ ΗΔΕ ΕΧΘΡΟΣ ΚΒΑΣΚΑΝΟΣ ΚΓΕΜΩΝΑ
ΟΛΟΝ
ΠΩΡΡΩ ΠΟΡΡΩ ΠΕΦΕΥΓΕΤΗ ΣΕ ΠΙΛΗΤΑΝ ΤΗΣ~

+ Ἀνεγέρθοι κ(αὶ) ἀνεστορίθη ὁ θεὸς κ(αὶ) πάνσεπτως ναὸς τῆς//
πανυπερευλογημένης ἐνδώξου Δεσπίνης ἡμῶν Θεοτόκου κ(αὶ)
ἀ//ηπαρθένου Μαρί(ας) διὰ σινδρωμῆς κόπου ταὶ κ(αὶ) ἐξόδου κ(αὶ)
μόχθου τοῦ παν<ο>σιοτά//τοῦ ἐν εἰερομωνάχης κυρ Ρομανοῦ κ(αὶ)

καθειγουμένου ἐν ἔτει ζρμζ ἰνδικτιώ[νοςζ]// + εἰ μὲν φίλος πέφηκας
ἥσελθε χέρων ἢ δὲ ἐχθρὸν κ(αὶ) βάσκανος κ(αὶ) γέμων δόλου// πώρρω
πορρῶ πέφευγε τῆς πίλη<ς> ταῦτης

Ἦδη ἀπὸ τοῦ πρώτου στίχο της ἐπιγραφῆς, γνωστοποιεῖται ἡ
ανοικοδόμησις καὶ ἡ φιλοτέχνησις τοῦ διακόσμου τοῦ καθολικοῦ
(*Ἀνεγέρθου κ(αὶ) ἀνεστορίθη*). Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, δὲν πρόκειται γιὰ ἐκ
βάθρων ἀνοικοδόμησις, καθὼς ὁ ναὸς προϋπήρχε, ἀλλὰ γιὰ ἀνακαίνισις,
μὲ κάποιες ἀρχιτεκτονικὲς προσθήκες. Ἡ φράσις *Ἀνεγέρθου* πιθανόν νὰ
ἀπευθύνεται στὴν οἰκοδόμησις τοῦ νάρθηκα.¹³⁰

Ὁ ναὸς ἀφιερώνεται στὴν Θεοτόκῳ (*πάνσεπτως ναὸς//
πανυπερευλογημένης ἐνδώξου Δεσπίνης ἡμῶν Θεοτόκου κ(αὶ)
ἀ//ἡπαρθένου Μαρί(ας)*). Κτίτορας τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος βοήθησε καὶ στὴν
διεξαγωγή των ἐργασιῶν (*διὰ σινδρωμῆς κώπου ταὶ κ(αὶ) ἐξόδου κ(αὶ)
μόχθου*) ἦταν ὁ ἱερομόναχος καὶ καθηγούμενος τῆς μονῆς Ρωμανός (*ἐν
εἰερομωναχῆς κύρ Ρομανοῦ κ(αὶ) καθειγουμένου*). Ἡ ἀνακαίνισις αὐτὴ
ἔλαβε χώρα τὸ ζρμζ, τὴν ζ Ἰνδικτιῶνα, δηλαδὴ τὸ 1638/39 - ἔτει ζρμζ
ἰνδικτιώ[νος ζ].¹³¹

Ἡ ἐπιγραφή συνεχίζει μὲ τὴν φράσις «εἰ μὲν φίλος πέφηκας ἥσελθε
χέρων ἢ δὲ ἐχθρὸν κ(αὶ) βάσκανος κ(αὶ) γέμων δόλου// πώρρω πορρῶ
πέφευγε τῆς πίλη<ς> ταῦτης», ἡ ὁποία σπανίως δηλώνεται σὲ ἐπιγραφή,
ιδίως στα μέχρι τώρα μνημεῖα τῆς ἀνατολικῆς Ὀσσας. Εἰδὼς, ὁ κτίτορας τοῦ
ναοῦ φαίνεται νὰ συμβουλεύει τὸν ἐκάστοτε πιστὸ καὶ ἐπισκέπτη τῆς

¹³⁰ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ἐρευνες, 170

¹³¹ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, Το Μεγαλόβρυσσο, 58 ὁ Γ. Καρτερός σὲ περιγραφή τοῦ 1890 καταγράφει τὴν
ἐπιγραφή, δηλώνοντας λανθασμένα τὴν χρονολογία -1612.

μονής, αν είναι φίλος αυτής να εισέλθει με χαρά στην μονή, ενώ αν είναι εχθρός, γεμάτος δόλο, να φύγει τάχιστα ακόμα και από την πύλη.¹³²

2. Επιγραφή στην εξωτερική πύλη - 1645

Ο Γ. Καρτερός, στην περιγραφή της μονής της Παναγίας αναφέρει πως υπάρχει επιγραφή και στην εξωτερική πύλη του ναού. Η επιγραφή είναι η ακόλουθη:

Ἡ θεία πύλη ἱστορήθη τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ //
ἀειπαρθένου Μαρίας, διὰ συνδρομῆς τοῦ πανοσιωτάτου ἱερομονάχου κ.//
Δανιὴλ καὶ ἀρχιερατεύοντος κ. Γρηγορίου (ἀδερφοῦ ὡς φαίνεται τοῦ ἐκ//
Ζαγοράς Καλλινίκου πρώην Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως) ἐν ἔτει//
ΖΡΝΤ.

Η επιγραφή αυτή μας πληροφορεί για την ιστόρηση της πύλης (ιστορήθη) το ΖΡΝΤ, δηλαδή το 1645. Η πύλη, σύμφωνα με την περιγραφή, ήταν επιχρυσωμένη και έφερε ζωγραφικό διάκοσμο. Την χρηματοδότηση του διακόσμου της εξωτερικής πύλης ανέλαβε ο ιερομόναχος Δανιήλ (διὰ συνδρομῆς τοῦ πανοσιωτάτου ἱερομονάχου κ.//Δανιήλ), όταν αρχιεράτευε ο επίσκοπος Γρηγόριος (ἀρχιερατεύοντος κ. Γρηγορίου).

Δεν δηλώνεται η αρχιεπισκοπή στην οποία υπηρετούσε ο επίσκοπος Γρηγόριος, ωστόσο η επιγραφή φροντίζει να επισημάνει ότι ο επίσκοπος Γρηγόριος είναι αδερφός του πρώην πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου, από την Ζαγορά (ἀδερφοῦ ὡς φαίνεται τοῦ ἐκ// Ζαγοράς Καλλινίκου πρώην Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως).

¹³²ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες, 168, υπ.2, ο Ν. Νικονάνος δεν αναγνωρίζει την φράση αυτή.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, Το Μεγαλόβρυσο, 58, ο Γ. Καρτερός την θεωρεί λανθασμένα ξεχωριστή επιγραφή.

3. Επιγραφή Τέμπλου

Στην εικόνα του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, η οποία βρίσκεται στο τέμπλο, εντοπίζεται επιγραφή του 1701, που δηλώνει την ιστόρηση του τέμπλου. Ως κτίτορας δηλώνεται ο μοναχός Ματθαίος.

Ίστορίθη τὸ παρὸν τέμπλον διὰ συνδρομῆς κώπου καὶ ἐξώδου τοῦ//
Πανοσιοτάτου ἐν μοναχοῖς παπὰ κὺρ Ματθαίου ἐν ἔτει ΑΨΑ (=1701).¹³³

Άγιος Χαράλαμπος

Αν και σήμερα υφίσταται μόνο το ναύδριο του Αγίου Χαράλαμπος, μέχρι το 1960 διατηρούνταν και η ομώνυμη μονή.¹³⁴ Η επιγραφή της μονής δεν σώζεται, ωστόσο έχει καταγραφεί από τον Γ. Καρτερό.

Ανηγέρθη καὶ ἱστορήθη ὁ θεῖος καὶ ἱερὸς τέμπλος τοῦ ἁγίου ἐνδόξου τὲ//
καὶ συνδρομῆς τῶν λοιπῶν Διονυσίου ἱερομονάχου Διονυσίου μοναχοῦ//
ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεοφιλεστάτου κ. Ἰακώβου ἱερατεύοντος Διονυσίου
// ἐτελέσθη τὸ παρὸν φαιδρὸν ἔργον ἔτος 1731 μῆνα Ἰούνιο

Η επιγραφή αναφέρεται στην κατασκευή και στην φιλοτέχνηση του διακόσμου του τέμπλου (Ανηγέρθη καὶ ἱστορήθη ὁ θεῖος καὶ ἱερὸς τέμπλος) τον Ιούνιο του 1731 (ἐτελέσθη τὸ παρὸν φαιδρὸν ἔργον ἔτος 1731 μῆνα Ἰούνιο). Την χρηματοδότηση των εργασιών ανέλαβαν ο ιερομόναχος Διονύσιος και ο μοναχός Διονύσιος (καὶ συνδρομῆς τῶν λοιπῶν Διονυσίου

¹³³ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, Το Μεγαλόβρυσο, 62

¹³⁴ Περισσότερα για την μονή βλ: ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, Το Μεγαλόβρυσο, 62-64

ίερομονάχου Διονυσίου μοναχοῦ), όταν επίσκοπος ήταν ο Ιάκωβος (ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεοφιλεστάτου κ. Ἰακώβου). Η επισκοπή δεν προσδιορίζεται, γι' αυτό και δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί και ο επίσκοπος με σιγουριά.

Μεταξοχώρι/ Ρέτσιανη¹³⁵

Ο Άγιος Νικόλαος και το παρεκκλήσι του Αγίου Χαράλαμπους

Ο αρχικός ναός του Αγίου Νικολάου οικοδομήθηκε το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα και αποτελούσε τον αρχαιότερο ναό του χωριού. Τον 19^ο αιώνα καταστράφηκε, με εξαίρεση τον νάρθηκα, και στα θεμέλια του οικοδομήθηκε ένας νέος ομώνυμος ναός, ο οποίος υφίσταται μέχρι και σήμερα. Το παρεκκλήσι του Αγίου Χαράλαμπους εφάπτεται στον νάρθηκα του σημερινού ναού και σύμφωνα με επιγραφή ιστορήθηκε το 1778.¹³⁶

¹³⁵Τ. ΚΑΡΔΑΡΑ, Μεταξοχώρι/ Ρέτσιανη, Αθήνα 1987, 10, το τοπωνύμιο του χωριού μέχρι το 1928 ήταν «Ρέτσιανη». Πρόκειται για τοπωνύμιο σέρβικης προέλευσης, καθώς ήδη από τον 14^ο αιώνα Σέρβοι μετοίκησαν στον οικισμό, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Αγιάς. Το 1929 μετονομάστηκε σε Μελίσσι και ένα χρόνο αργότερα σε Μεταξοχώρι, το οποίο και επικρατεί μέχρι σήμερα, αφού το χωριό δραστηριοποιούνταν ενεργά στην παραγωγή μεταξίου.

¹³⁶ΚΑΡΔΑΡΑ, Μεταξοχώρι, 42-43

Εικόνα 12: καθολικό του Αγίου Νικολάου - ανατολική πλευρά

1. Επιγραφή τέμπλου

Από τον αρχικό ναό του Αγίου Νικολάου έχουν καταγραφεί δύο επιγραφές του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα. Η πρώτη εντοπίστηκε στα βημόθυρα του τέμπλου, μέρος του οποίου φυλάσσεται στην μονή των εισοδίων της Θεοτόκου.

Δέησις τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ...ἐπὶ ἔτους ΖΡΝΔ

Σύμφωνα με την επιγραφή, τα βημόθυρα και κατά συνέπεια το ίδιο το τέμπλο κατασκευάστηκαν το έτος ΖΡΝΔ, δηλαδή το 1645/46. Πιθανόν θα αναγραφόταν και το όνομα του κτίτορα, όμως το σημείο αυτό είναι δυσανάγνωστο. Δεδομένου ότι το τέμπλο φιλοτεχνήθηκε μετά την

ανέγερση του ναού, μπορεί να οριστεί ως έτος ανέγερσης του το 1645/46 terminus ante quem.¹³⁷

2. Επιγραφή εξαπτέρυγου

Η δεύτερη επιγραφή εντοπίστηκε σε εξαπτέρυγο και συγκεκριμένα στην περίμετρο μίας συρματερής ταινίας. Η επιγραφή ήταν εγχάρακτη και διαρθρώνονταν σε επτά στίχους. Στο σύνολο της έφερε κεφαλαιογράμματα γραφή, με εξαίρεση τον τελευταίο στίχο, που έφερε μικρογράμματα.

ΑΨΙΗ διὰ σινδρο//μῖς, ἐξόδου Γεωργίου ιερέος// Ἀλεξίου τοῦ π(ατ)ρός
αὐτοῦ τῆς μο//νῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου Ρέτζιανης// κὶ σινάδελφι-
ιερατεύοντος // Ζαφίρι ιερέος Νικολάου ιε(ρέως)// Ἰωάννου ιερέως¹³⁸

Το εξαπτέρυγο κατασκευάστηκε το έτος ΑΨΙΗ, δηλαδή το 1718, με κτίτορες τους ιερείς Γεώργιο, Αλέξιο, Ζαφείρη, Νικόλαο και Ιωάννη. Πρόκειται για ομαδική χορηγία των εφημέριων ιερέων του ναού, κάτι που αποδεικνύει την σπουδαιότητα του ναού του Αγίου Νικολάου τον 18^ο αιώνα.¹³⁹

¹³⁷Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, ο χιονιαδίτης αγιογράφος Μιχαήλ Ζήκος και η συντροφιά του στο Μεταξοχώρι της Αγιάς, Ηπειρωτική εστία, Ιωάννινα 1977, 8, Ν. ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές και ενθυμήσεις από το Μεταξοχώρι Αγιάς, 1645/46 -1932, Θ.ΗΜ, 29, 1996, 223

¹³⁸ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι Αγιάς, 223

¹³⁹ΔΡΟΣΟΣ, Επιγραφές Μεταξοχώρι Αγιάς, 223

Προφήτης Ηλίας

Ο ναός του προφήτη Ηλία, με την σημερινή του μορφή χρονολογείται το 1873. Η σημερινή του κατάσταση οφείλεται σε ανακαινίσεις που έχει υποστεί τόσο το 1830, όσο και το 1873. Ωστόσο, ο ναός ήδη προϋπήρχε από τον 17^ο αιώνα, καθώς στον ζωγραφικό διάκοσμο εντοπίζονται οι Λινοτοπίτες ζωγράφοι και συγκεκριμένα ο ζωγράφος Νικόλαος.¹⁴⁰ Δεν έχει εντοπιστεί επιγραφή με ακριβή χρονολόγηση του παλιού ναού, όμως η ύπαρξη δευτερευουσών επιγραφών οριοθετούν χρονολογικά την ανέγερση του.¹⁴¹

Εικόνα 13: σημερινή μορφή του Προφήτη Ηλία

Σε εικόνα του Προφήτη Ηλία αναγράφεται η επιγραφή *Ἐν τῇ Δεκεμβρίου ΚΑ' ἔτος ΖΡΧΑ*.¹⁴² Το γεγονός ότι η επιγραφή δηλώνει ως έτος κατασκευής

¹⁴⁰ Για την δράση των Λινοτοπιτών ζωγράφων βλ: Α. ΤΟΥΡΤΑ, Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοδένδρι, Προσέγγιση στο έργο των ζωγράφων από το Λινοτόπι, Θεσσαλονίκη, 1986 (διδακτ. διατριβή).

¹⁴¹ΚΑΡΔΑΡΑ, Μεταξοχώρι, 41

¹⁴² 21 Δεκεμβρίου 1653

της εικόνας το ΖΡΧΑ, δηλαδή το 1653, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο ναός χρονολογείται με *terminus ante quem* το 1653.¹⁴³

1. Επιγραφή καλύμματος ευαγγελίου

Εντοπίζεται και άλλη μία επιγραφή, εγχάρακτη, σε μεταλλικό κάλυμμα ευαγγελίου.

Έτου̃//το τὸ θῆον κέ// ἡερόν ἐβαγγέ//ληο...ἀπὸ τὸν Πρό//φήτη Ἰλῆα...//
ἔτος ἀπὸ// χ-αψογ

Η επιγραφή είναι κεφαλαιογράμματη και αναπτύσσεται σε επτά στίχους. Σύμφωνα με το σύστημα αρίθμησης του έτους Χριστού, δηλώνεται ως έτος φιλοτέχνησης του ευαγγελίου το 1773. Αξίζει να σημειωθούν τα ποικίλα ορθογραφικά λάθη και ο εντοπισμός σημείων φθαρμένου κειμένου.¹⁴⁴

Άγιος Γεώργιος

Ο αρχικός ναός του Αγίου Γεωργίου οικοδομήθηκε στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Η μορφή που έχει ο ναός σήμερα προέρχεται από ανοικοδόμηση το 1830-31. Η ιστόρηση του ναού, βάσει των επιγραφών, ξεκίνησε το 1843 και διήρκησε μέχρι το 1852 από τον ζωγράφο Μ. Ζήκο και το συνεργείο του.¹⁴⁵ Όσον αφορά στον αρχικό ναό, οι μοναδικές πληροφορίες που μπορούμε να αντλήσουμε, ώστε να διαμορφώσουμε μία

¹⁴³ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 226

¹⁴⁴ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 226

¹⁴⁵ΚΑΡΔΑΡΑ, Μεταξοχώρι, 39

στοιχειώδη εικόνα για τον ναό του 17^{ου} αιώνα, προέρχονται από τέσσερις επιγραφές.

Εικόνα 14: βορειοανατολική πλευρά του σημερινού ναού

Εικόνα 15: νοτιοανατολική πλευρά του ναού

1. Επιγραφή καλύμματος ευαγγελίου

Η πρώτη επιγραφή είναι εγχάρακτη και εντοπίζεται στο κάλυμμα του ευαγγελίου. Είναι κεφαλαιογράμματη, εκτίνεται σε τέσσερις στίχους

και βρίθει ορθογραφικών λαθών. Αξιοσημείωτη είναι η απώλεια τονισμού και πνευμάτων, σε περίπτωση που η επιγραφή έχει δημοσιευτεί επακριβώς από τον μελετητή.¹⁴⁶

Ἐτοῦτο τὸ ἄγιον ἐβαγγέλιον ἦνε ἀπὸ τὴν Ρέτζιανη τοῦ// ἀγίου μεγαλομάρτυρος Γηοργίου ἀνεστορήθη // ἐκ χηρὸς Χρυσὸ// ΑΧΞΖ

Η παρούσα επιγραφή αναφέρει πως το παρόν ευαγγέλιο έχει φιλοτεχνηθεί για τον ναό του Αγίου Γεωργίου, από τον τεχνίτη Χρυσό, το 1667 (ΑΧΞΖ).¹⁴⁷ Συνεπώς, η ανέγερση του ναού μπορεί να χρονολογηθεί πολύ πιο πριν από το έτος κατασκευής και επιμετάλλωσης του ευαγγελίου.¹⁴⁸

2. Επιγραφή σε εικόνα τέμπλου

Η δεύτερη επιγραφή βρίσκεται σε εικόνα του τέμπλου του 17^{ου} αιώνα. Η εικόνα του Αγίου Γεωργίου ενσωματώθηκε και στο τέμπλο του ναού του 19^{ου} αιώνα, που όμως εκλάπη και σήμερα δεν σώζεται.

Ἀνιστορήθη οὗτος ὁ θεῖος τέμπλος τοῦ ἀγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου διὰ συνδρομῆς τῶν εὐλαβεστάτων ἱερέων Κομνηνοῦ ἱερέος, Ρίζου ἱερέος, Παναγιώτη ἱερέος, ἀρχιερατεύοντος τοῦ

¹⁴⁶ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 227

¹⁴⁷ΚΑΡΔΑΡΑ, Μεταξοχώρι, 39, ο Τ. Καρδάρας αναφέρει την χρονολογία 1663, η οποία δίνεται από το *Αρχαιολογικό Δελτίον* 22 (1967), για την επιγραφή του τέμπλου.

¹⁴⁸ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 227

θεοφιλεστάτου κ.κ Διονησίου. ἐπίτροπος Μυχὸ. Ἐπὶ ἔτους Χ.Γ/Χ.Κ ΑΧΟΕ¹⁴⁹

Εδὼ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἱστόρηση τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (*Ἀνιστορήθη οὗτος ὁ θεῖος τέμπλος τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου*). Ὡς κτίτορες τοῦ τέμπλου παρουσιάζονται οἱ ἱερεῖς Κομνηνός, Ρίζος καὶ Παναγιώτης (*διὰ συνδρομῆς τῶν εὐλαβεστάτων ἱερέων Κομνηνοῦ ἱερέος, Ρίζου ἱερέος, Παναγιώτη ἱερέος*), ὅταν διατελοῦσε χρῆ μητροπολίτου Δημητριάδος ὁ Διονύσιος (*ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεοφιλεστάτου κ.κ Διονησίου*) καὶ χρῆ ἐπιτρόπου ὁ κ. Μίχος (*ἐπίτροπος Μυχὸ*).

Ὁ Διονύσιος, σύμφωνα με τοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους, ἀρχιεράτευσε ἀπὸ τὸ 1663 μέχρι τὸ 1666. Παρόλα αὐτά, ὁ ἐπόμενος μητροπολίτης ποὺ τὸν διαδέχεται υπάγεται χρονολογικά στο 1678. Εὐλόγα, λοιπόν, γίνεται δεκτὴ ἡ χρονολογικὴ επέκταση τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Διονυσίου τουλάχιστον μέχρι τὸ 1675.¹⁵⁰ Ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται τὸ ἔτος Χ.Γ/Χ.Κ ΑΧΟΕ, δηλαδὴ 1675, χωρὶς ωστόσο νὰ προσδιορίζονται τὰ ἀρχικὰ γράμματα ποὺ προηγούνται τῆς χρονολόγησής.¹⁵¹

3. Ἐπιγραφή θυμιατηρίου

Εγχάρακτη ἐπιγραφή δεσπόζει καὶ στὴν βάση τοῦ θυμιατηρίου.

¹⁴⁹ Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Ὁ χιονιάδιτης ἀγιογράφος Μιχαὴλ Ζήκος καὶ ἡ συντροφιά του στο Μεταξοχώρι-Αγιάς, *Ἡπειρωτικὴ Εστία* 22, 1977, 510, υπ. 8

¹⁵⁰ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τ. IB, 1934, 129 καὶ τ. IΓ, 1935, 27, ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 227, υπ.19

¹⁵¹ ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 227, υπ.18, Το ἀρχαιολογικὸ δελτίον 22 (1967) ἀναφέρει ὡς ἔτος ἱστόρησής το 1663, πιθανόν ἐκ παραδρομῆς.

<Συνδ>ρομιτής Νικόλαος ιερέας [...] διὰ χειρὸς [...] τοῦ ἁγίου Γεωργίου

Ρέτζιανις ἐπὶ ἔτος αψε¹⁵²

Το παρόν θυμιατήριο φιλοτεχνήθηκε το 1705, με έξοδα του ιερέα Νικολάου, αποκλειστικά για τον ναό του Αγίου Γεωργίου. Ίσως να μην ήταν ο μόνος κτίτορας, αλλά να υπήρχε και άλλος, του οποίου το όνομα σήμερα δεν εντοπίζεται. Ομοίως και το όνομα του τεχνίτη.¹⁵³

4. Επιγραφή σε εικόνα τέμπλου

Αξίζει να σημειωθεί πως, επίσης σε εικόνα του αγίου Γεωργίου, που βρίσκεται στο τέμπλο του σημερινού ναού, βρέθηκε η ακόλουθη μικρογράμμη επιγραφή.

Διὰ συνδρομῆς τῶν ιερῶν Νικολάου ιερέως, ιερέως Ἰωάννου ιεροδιακόνου, χεῖρ Ἀρσενίου ιερομονάχου ἐξ Ἄρτης// Ἔτος ΑΨΙΕ

Η εικόνα φιλοτεχνήθηκε το έτος 1715, με κτίτορες τους ιερείς Νικόλαο και Ιωάννη (Διὰ συνδρομῆς τῶν ιερῶν Νικολάου ιερέως, ιερέως Ἰωάννου ιεροδιακόνου). Την εικόνα φιλοτέχνησε ο ζωγράφος και ιερομόναχος Αρσένιος από την Άρτα, πρόγονος του Μιχαήλ Ζήκου (Χεῖρ Ἀρσενίου ιερομονάχου ἐξ Ἄρτης).¹⁵⁴

¹⁵²ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 227

¹⁵³ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 227

¹⁵⁴ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Ο χιονιαδίτης αγιογράφος, 508, Στον ίδιο ζωγράφο πρέπει να αποδώσουμε και την εικόνα της Παναγίας Βρεφοκρατούσας, καθώς, βάσει επιγραφής, ανάγεται στην ίδια περίοδο με την εικόνα του αγίου Γεωργίου και ακολουθεί την ίδια τεχνοτροπική διάθεση. Ομοίως και στην εικόνα του αγίου Νικολάου, που φυλάσσεται στον ομώνυμο ναό του χωριού.

Αγία Παρασκευή

Ο αρχικός ναός της Αγίας Παρασκευής, όπως και οι περισσότεροι ναοί του Μεταξοχωρίου δεν υφίστανται σήμερα. Στα θεμέλια του έχει ανεγερθεί ένας νέος ομώνυμος ναός, ο οποίος έχει ιστορηθεί από τον Μιχαήλ Ζήκο και το εργαστήριο του το 1843-1852. Από τον ναό του 18^{ου} αιώνα εντοπίζονται μόνο δύο επιγραφές. Η πρώτη εντοπίζεται στο κάλυμμα του ευαγγελίου, ενώ η δεύτερη περιμετρικά ενός δίσκου.¹⁵⁵

1. Επιγραφή στο κάλυμμα του ευαγγελίου

+ Έν ἔτη ἀπὸ Χρ. ΑΨΤ

Αφιερόθη τοῦ ἔρρονε καλ[...].ἰῶν τῆς ἀγίας Παρασκευῆς

+ σηνδρομῆς παπὰ Στάθι κὲ Νίκο ἐπιτρόπου

Το ευαγγέλιο φιλοτεχνήθηκε το 1703 (Έν ἔτη ἀπὸ Χρ. ΑΨΤ), αποκλειστικά για χρήση στον ναό της Αγίας Παρασκευής, με έξοδα των επιτρόπων Στάθη και Νικολάου (σηνδρομῆς παπὰ Στάθι κὲ Νίκο ἐπιτρόπου). Το έτος κατασκευής του ευαγγελίου, μπορεί να προσδιορίσει το έτος ανέγερσης του αρχικού ναού, με *terminus ante quem* το 1703.¹⁵⁶

¹⁵⁵ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 235, η επιγραφή δίσκου: ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΠΙΧΙΗCS / ΗΝΑΓΙΑΝ ΠΑΡΑΣΚΙ / ΤΟΥ ΧΟΡΙΟΥ/ ΡΕΤΣΑΝΙ/ ΔΗΜΟ/ ΔΙΜΙ/ΤΡΑΚΙ/ ΕΠΙΤΡΟΠΙ/ ΕΝ ΕΤΙ/ 1740. Ο δίσκος φιλοτεχνήθηκε το 1740, όταν επίτροποι του ναού διατελούσαν ο Δήμος και ο Δημητράκης.

¹⁵⁶ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 235

Μονή των Εισοδίων της Θεοτόκου

Το καθολικό των Εισοδίων της Θεοτόκου, όπως και όλο το μοναστηριακό συγκρότημα που το περιβάλλει χρονολογούνται το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα.

Δεν γίνεται με ακρίβεια γνωστό το έτος ανέγερσης του μοναστηριού, ωστόσο χάρη σε επιγραφές, και συγκεκριμένα στην παλαιότερη χρονολογικά, μπορεί εύκολα να προσδιοριστεί. Σήμερα στον χώρο υφίσταται μόνο το καθολικό, καθώς τα κελιά, οι αποθήκες και γενικά όλοι οι μοναστηριακοί χώροι έχουν πέσει σε αχρηστία και είναι πλέον ερείπια.¹⁵⁷

1. Επιγραφή σε εικόνα

Έτος 1765 // κατὰ μήνα Νοεμβρίου 10

Διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου Ἀνατολί(ου)

Σε εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα βρέθηκε επιγραφή του 1765, σύμφωνα με την οποία ο μοναχός Ανατόλιος την αφιέρωσε στον ναό με δική του δαπάνη. Εκτός του έτους, αναγράφεται και η ημερομηνία 10 Νοεμβρίου, που πιθανόν παραπέμπει στην ημέρα ολοκλήρωσης της φιλοτέχνησης της εικόνας. Δεδομένου ότι χρονολογικά είναι η παλαιότερη επιγραφή που έχει εντοπιστεί στον ναό, οφείλουμε να δεχτούμε την ανέγερση της μονής πριν το 1765.¹⁵⁸

¹⁵⁷ΚΑΡΔΑΡΑ, Μεταξοχώρι, 48-49

¹⁵⁸ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 231

2. Επιγραφή ευαγγελίου

Στην πρώτη και δεύτερη όψη του ευαγγελίου είναι εγχάρακτες οι ακόλουθες επιγραφές.¹⁵⁹

1786 Έγίνικει τὸ βαγγέλιο γρόσι 3x10

+ Θεοδορὶ Γιόργι // Χρυσικάδες+

Έτου//το τὸ έβαγγέλιο ἴνε τὶς Παναγίας Ρέτζιανι+ διὰ σινδρομῖς // κὶ
έξόδο Ανατόλιος ἱερομόναχος + έτουτο τὸ<βα>γγέλιο γρόσια 3x0¹⁶⁰

Σύμφωνα με τις επιγραφές, το ευαγγέλιο αυτό κατασκευάστηκε αποκλειστικά για τον ναό της Θεοτόκου στο Μεταξοχώρι (Έτου//το τὸ έβαγγέλιο ἴνε τὶς Παναγίας Ρέτζιανι) το 1786, από τους χρυσικούς Θεόδωρο και Γεώργιο (+ Θεοδορὶ Γιόργι// Χρυσικάδες). Τα έξοδα της επιμετάλλωσης του ευαγγελίου ανέλαβε ο ιερομόναχος Ανατόλιος (διὰ σινδρομῖς // κὶ έξόδο Ανατόλιος ἱερομόναχος), ο οποίος είχε αφιερώσει και την εικόνα του Παντοκράτορα το 1765. Είναι χαρακτηριστικό πως για πρώτη φορά σε επιγραφές της ανατολικής Όσσας βλέπουμε να αναγράφεται το κόστος κατασκευής ΓΡΟΣΙ 3x10, που πιθανόν παραπέμπει σε 3 γρόσια και 10 παράδες.¹⁶¹

¹⁵⁹ ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 232

¹⁶⁰ Πιθανόν να πρόκειται για 3x10, όπως ακριβώς και στην παραπάνω επιγραφή.

¹⁶¹ Ε. ΛΙΑΤΑ, Τα νομίσματα του Βενετοκρατούμενου και Τουρκικοκρατούμενου Ελληνικού χώρου (15^{ος} -18^{ος} αι.), *Η ιστορική διαδρομή της νομισματικής μονάδας στην Ελλάδα*, Αθήνα 2002, 85-96, Το γρόσι (kurus) είναι τούρκικο ασημένιο νόμισμα του 17^{ου} αιώνα και κυκλοφορούσε στις ωθωμανοκρατούμενες περιοχές της Ελλάδας και της Κύπρου. Ο παράς αποτελούσε υποδιαίρεση του νομίσματος (1 γρόσι = 40 παράδες = 120 άσπρα). Στην συγκεκριμένη περίπτωση οι 10 παράδες αντιστοιχούσαν στο ονλούκ.

Σε μεταλλικό κάλυμμα ευαγγελίου εντοπίζεται άλλη μια εγχάρακτη επιγραφή του 1798, η οποία αναφέρεται στην αφιέρωση του από τον μοναχό Ανατόλιος. Το ευαγγέλιο φιλοτέχνησαν οι χρυσοχόοι Γεώργιος και Μαργαρίτης.

Διὰ σηνδρομῖς καὶ ἐξόδο Ἀνατόλιος ἱερομόναχος Γιόργιος Χρητζηκὸς
17(9)8 εὐαγγέλιον Παναγία Ρέτζιαν Μαργαρήτη Χρητζηκὸς¹⁶²

3. Επιγραφή τέμπλου

Πάνω από τα κεντρικά θωράκια του τέμπλου δεσπόζει η επιγραφή του ξυλόγλυπτου τέμπλου. Αναπτύσσεται σε πέντε στίχους.

Καὶ Κωνσταντὶς καὶ Δημήτρις// τριποξιδὰς αψὲς δὲ χόραν Νιβόλιαν// διὰ
σινδρομῖς καὶ ἐξόδο πα(πὰ) Ἀνατόλιος// καὶ πα(πὰ) Ἰσαΐας καὶ
Μαγδαληνὴ// 1794: Δικαίβρι: κ:¹⁶³

Στην παρούσα επιγραφή δηλώνεται ως ημερομηνία ολοκλήρωσης των εργασιών του τέμπλου η 20^η Δεκεμβρίου 1794 (ΑΨΗΔ). Το τέμπλο κατασκεύασαν οι ξυλογλύπτες (ΤΡΙΠΟΞΙΛΔΣ> ΤΡΙΠΟΞΥΛΗΔΕΣ) Κωνσταντίνος και Δημήτριος, προερχόμενοι από το χωριό Μεγαλόβρυσο. Πρόκειται για ομαδική αφιέρωση των μοναχών του μοναστηριού, και συγκεκριμένα από τους μοναχούς Ανατόλιο, Ησαΐα και Μαγδαληνή¹⁶⁴ (διὰ

¹⁶²ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 234

¹⁶³ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 232

¹⁶⁴ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 232, Οι κτίτορες του τέμπλου εμφανίζονται και σε άλλη επιγραφή, στην εικόνα των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης. Η επιγραφή αναφέρεται στην ιστόρηση των εικόνων

σινδρομῖς καὶ ἐξόδο πα(πὰ) Ἀνατόλιος// καὶ πα(πὰ) Ἰσαΐας καὶ
Μαγδαληνῇ).¹⁶⁵

4. Κτιτορική επιγραφή καθολικού

Η επιγραφή του καθολικού¹⁶⁶ βρίσκεται στο υπέρθυρο της νότιας εισόδου. Είναι γραπτή, εκτείνεται σε οκτώ στίχους και στο σύνολο της φέρει κεφαλαιογράμματα γραφή. Στην αρχή του κειμένου φέρει το διακοσμητικό στοιχείο του σταυρού.

+Ἀνηγέρθι καὶ ἀνηστορήθῃ ὁ θεῖος οὗτος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς//
πανυπερευλογημένης ἐνδόξου Δεσπίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ
(ἀ)ηπαρθένου// Μαρίας εἰπονόματη τὸν ἡσοδίων ἀρχιερατεutaὶς τοῦ
πανηεροτάτου καὶ λογηωτάτου// μητροπολήτου ἡμῶν δὲ αὐθέντου καὶ
δεσπότη κυρίου κυρίου: Ἀθανασίου Δημητριάδος// ἡγουμενεύοντας τῷ
πανωσιωτάτῳ ἱερομονάχοις κυρίου Ἀνατόλιῳ δι(ἀ) σινδρομῆς τὲ καὶ//
ἐξόδων τοῦ πανοσιωτάτου ἀγίου προτοσίγγελου τοῦ προσκυνητοῦ, τοῦ
Παναγίου καὶ Ζωοδόχου τάφου// ἐν ἱερομονάχοις. κυρίου κὺρ Ἰωακὺμ//
τοῦ ἐν πολητήας ἐξ Ἀγίας καὶ τὸν γονέων αὐτοῦ: γραμένε//

του Προδρόμου, των αγίων Αποστόλων, των Ιεραρχών και των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης το 1796.

Ἰστορήθησαν[...] αὐταὶ θεαὶ καὶ Ἱερὰ Εἰκόναι, ὅτε Πρόδρομος, Ἀπόστολοι, Οἰεράεχαι, Κων/νος καὶ Ἑλένη. Διὰ φιλοτίμου δαπάνης τὸτὲ Πανοσιω/τά/του ἀγίου Καθηγούμενου κυρίου Ἀνατολίου. καὶ τοῦ ἐν ἱερομονάχου κυρίου Ἰσαΐα, καὶ τῆς ἐν μοναχοῖς ὁσιατοῦ: Παμαγδαλινὶ διὰ αἰώνιον μνημόσηνον αὐτῶν: Ἐν ἔτι σωτηρίῳ 1796.

¹⁶⁵ ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 232

¹⁶⁶ Ν. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐρευναι ἐν τῇ επαρχίᾳ Ἀγίας, *Ε.Ε.Β.Σ.*, 6, 1940, 370-383, ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 233, Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Λεύκωμα βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν επιγραφῶν, Θεσσαλονίκη, 1977, 202, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οἱ τοιχογραφημέναι ἐκκλησίαι, 245

[.....]προσκυνητοῦ. ἐτεληόθη: Νοεμβρίου -14 παρ ἑμῶν εὐτελοῦς: χιρ//
Κον//σταντίνου ἐκ χώρας; Συλίτζανις-ἐν ἔτη 1797 αψςζ

Ο πρώτος στίχος αρχίζει με την παγιωμένη φρασεολογία της μεταβυζαντινής περιόδου *Ἀνηγέρθι καὶ ἀνηστορήθι*. Με την φράση αυτή, δηλώνεται η ανοικοδόμηση και η ιστόρηση του καθολικού, το οποίο είναι αφιερωμένο στα Εισόδια της Θεοτόκου (πανυπερευλογημένης ἐνδόξου Δεσπίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ (ἀ)ηπαρθένου// Μαρίας εἰπονόματη τὸν ἡσοδίων).

Δεδομένου ότι υπάρχουν παλαιότερες χρονολογικά επιγραφές και ότι στην παρούσα επιγραφή δεν εντοπίζεται στο *ἀνηγέρθι* η συμπληρωματική φράση ἐκ βάθρων, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η φράση αυτή προσδιορίζει μία ανακαίνιση του υπάρχοντος καθολικού.

Ὡς κτίτορες της ιστόρησης του καθολικού παρουσιάζονται ο πρωτοσύγκελος Ιωακείμ, με καταγωγή από την Αγιά και οι γονεῖς του, εκ των οποίων μόνο το όνομα του πατρός μπορεί να αναγνωστεί (δι(ἀ)σινδρομῆς τὲ καὶ// ἐξόδων τοῦ πανοσιωτάτου ἁγίου προτοσίγγελου τοῦ προσκυνητοῦ, τοῦ Παναγίου καὶ Ζωοδόχου τάφου// ἐν ἱερομονάχοις. κυρίου κύρ Ἰωακὺμ//τοῦ ἐν πολητήας ἐξ Αγίας καὶ τὸν γονέων αὐτοῦ). Ἀξιοαναφοράς κρίνεται πως ο Ιωακείμ και ο πατέρας του Γραμμένος, είχαν επισκεφτεί και προσκυνήσει τον Πανάγιο τάφο.¹⁶⁷

Η ιστόρηση του ναού ολοκληρώθηκε στις 14 Νοεμβρίου του 1797 (ἐτεληόθη: Νοεμβρίου-14/ ἐν ἔτη 1797 αψςζ), όταν ηγούμενος στην μονή ήταν ο μοναχός Ανατόλιος (ἡγουμενεύοντας τῷ πανωσιωτάτῳ ἱερομονάχοις κυρίου Ἀνατολίῳ) και μητροπολίτης Δημητριάδος ο Αθανάσιος (μητροπολήτου ἡμῶν δὲ αὐθέντου καὶ δεσπότη κυρίου κύριου: Ἀθανασίου Δημητριάδος). Ο Αθανάσιος διετέλεσε μητροπολίτης

¹⁶⁷ ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 233

Δημητριάδος, σύμφωνα με τους επισκοπικούς καταλόγους, από το 1795 μέχρι και το 1822.¹⁶⁸

Αξιοσημείωτη κρίνεται η αναφορά του ζωγράφου Κωνσταντίνου Σελιτσανιώτη(πὰρ ἐμῶν εὐτελοῦς: χῖρ// Κον//σταντίνου ἐκ χώρας; Συλίτζανις).¹⁶⁹

¹⁶⁸ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι τ. ΙΒ, 1934, 129 και τ.ΙΓ, 1935, 27

¹⁶⁹ΔΡΟΣΟΣ, Μεταξοχώρι, 233

Αγιά

Άγιος Παντελεήμονας

Η μονή του Αγίου Παντελεήμονα είναι μία από τις σημαντικότερες μονές της περιοχής της Αγιάς, ήδη από την ύστερη βυζαντινή μέχρι και την μεταβυζαντινή περίοδο.¹⁷⁰ Σε απόσταση τεσσάρων χλμ. βορειοανατολικά της επαρχιακής κωμόπολης της Αγιάς και πολύ κοντά στο χωριό Μελιβοία, βρίσκεται το μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα.

Εικόνα 16: η μονή του Αγίου Παντελεήμονα

Σύμφωνα με τον Σουηδό περιηγητή J. Bornstani και τον ιστοριοδίφη της περιοχής Θ. Χατζημιχάλη, η μονή χρονολογείται τον 12^ο αι (1292), επί

¹⁷⁰J. ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕΣ – C. WALTER, Byzantine and post-byzantine monuments at Aghia in Thessaly, Greece: The art and architecture of the monastery of Saint Panteleimon, London 1975, 1, Δ. Αγραφιώτης, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος της Αγιάς, ΘΗΜ, τ. 15, 1989, 65, ΔΡΟΣΟΣ, Επισκοπές, 314-320, Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ-Β. ΤΟΥΛΗ, Η ιερά μονή του Αγίου Παντελεήμονα στην Αγιά, Λάρισα, 2014, 3

Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου¹⁷¹. Δεν σώζονται σήμερα ιστορικές πηγές και αρχεία που επιβεβαιώνουν αυτή την άποψη, ωστόσο η αποκάλυψη τόσο οστράκων -χρονολογημένων τον 12 αι.- όσο και ενός βυζαντινού τοίχου, μας μαρτυρούν την πιθανή ύπαρξη της μονής εκείνη την περίοδο.¹⁷² Μέσα από ευρήματα, η μονή πιθανόν θα οικοδομήθηκε στα θεμέλια ενός μνημείου αφιερωμένο στον Δία.¹⁷³

Εικόνα 17: το καθολικό

¹⁷¹Για τις συνδέσεις των μονών με δοξασίες και αυτοκράτορες βλ. ενδεικτικά: CH. STAVRAKOS, The 16th century donor inscriptions in the monastery of Dormition of the Virgin (Theotokos Molybdoskepastos), The legend of the Emperor Constantine IV as founder of monasteries in Epirus, Wiesbaden, 2013

¹⁷²ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 69, τότε χρονολογείται η μονή και μέσα από δενδροχρονολόγηση της ξυλείας του Αγ. Παντελεήμονα, Μ. ΚΙΕΛ, Επίσημες τουρκικές πηγές για την μοναστηριακή ζωή και τα μοναστήρια της ανατολικής Θεσσαλίας κατά τον 16^ο αιώνα, το κοινό και οικονομικό υπόβαθρο, η μονή του Αγίου Παντελεήμονα στην Αγιά, *Αγιά – Ιστορικά – Αρχαιολογικά, πρακτικά Α' ιστορικού αρχαιολογικού συνεδρίου για την Αγιά και την επαρχία της* (3-4/4/1993), Αγιά Λάρισας, 2002, 251

¹⁷³Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 68, μεταξύ των ευρημάτων βρέθηκαν κεραμικά όστρακα, ένα νόμισμα, μία πλάκα κιβωτιόσχημου τάφου και μία ενεπίγραφη στήλη.

Το μεγαλύτερο μέρος της μονής χρονολογείται τον 16^ο αι. Το καθολικό είναι αφιερωμένο στα εισόδια της Θεοτόκου και αρχιτεκτονικά ανήκει στον Αθωνίτικο τύπο ή διαφορετικά σταυροειδή εγγεγραμμένο τρίκογχο.¹⁷⁴ Χαρακτηριστικός ο οκτάπλευρος τρούλος στο καθολικό που ονομάζεται Κούμπελι ή Κουμπελί.¹⁷⁵ Όσον αφορά στην μνημειακή ζωγραφική της μονής, αυτή διακρίνεται σε δύο φάσεις· στα τέλη του 16^{ου} και στις αρχές του 18^{ου} αιώνα.

1. Επιγραφή σε λίθινη πλάκα – 1568

Πρόκειται για την παλαιότερη χρονολογικά επιγραφή, η οποία βρέθηκε κατά την διάρκεια των επισκευών της οροφής του κεντρικού τρούλου της μονής το 1969.¹⁷⁶

Η λίθινη πλάκα πάνω στην οποία εγγράφεται, εντοπίστηκε σχεδόν κατεστραμμένη. Το μόνο που διακρίνεται είναι δύο σειρές εγχάρακτου κειμένου με μεγαλογράμματη γραφή. Δεσπόζει η λέξη [ΙΕΡΟ]ΜΟΝΑΧΟΥ στην πρώτη σειρά και [Ι]ΕΡΟΜ[Ο]ΝΑΧΟΥΖ στην δεύτερη, με μεγαλογράμματη γραφή, ενώ υπάρχει και ένδειξη χρονολόγησης ΖΟΣ. Πιθανόν θα αναφέρονταν και το όνομα του αφιερωτή ιερομονάχου, ωστόσο λόγω της φθοράς που έχει υποστεί η πλάκα, κάτι τέτοιο δεν είναι εύκολα διακριτό.

¹⁷⁴ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 69, ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕΣ-WALTER, Byzantine and post-byzantine monuments, 1, ΣΔΡΟΛΙΑ-ΤΟΥΛΗ, Η ιερά μονή, 10, (για την κάτοψη, 16-17), ο τρούλος στεγάζει τον κεντρικό χώρο, ενώ προκύπτουν γωνιακά διαμερίσματα που καλύπτονται με φουρνικά. Με φουρνικά καλύπτεται και ο νάρθηκας. Το τριμερές ιερό βήμα χωρίζεται με τοίχους, οι οποίοι φέρουν τοξωτά ανοίγματα για την επικοινωνία μέσα στον χώρο. Το ιερό βήμα καλύπτεται με καμάρα, ενώ η πρόθεση και το διακονικό με τρουλίσκους,

¹⁷⁵Καλύπτονταν με μολύβι πριν την αφαίρεση αυτού από τους Οθωμανούς.

¹⁷⁶ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 70, ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕΣ-WALTER, Byzantine and post-byzantine monuments, 20, υπ. 8, ομοίως για την εικόνα της επιγραφής, 39, εικ.19

[Ιερο]μονάχου
[Ι]ερομ[ο]νάχου ζος

Η χρονολόγηση αυτή αποδίδεται στο έτος 1568 από γεννήσεως Χριστού ή στο έτος 7076 από κτίσεως κόσμου¹⁷⁷. Η ίδρυση της μονής κοιμήσεως Θεοτόκου στο Πολυδένδρι, η οποία χρονολογείται εξίσου το 1568, θα προβληματίσει την συνέχεια της μελέτης, όπως ήδη έχει προβληματίσει την μέχρι τώρα έρευνα.¹⁷⁸

2. Επιγραφή σε λίθινη πλάκα -1580

Η αμέσως επόμενη χρονολογικά επιγραφή βρίσκεται στον νότιο τοίχο στο εξωτερικό του καθολικού, ενυπόγραφη πάνω σε λίθινη πλάκα.¹⁷⁹ Η επιγραφή διαρθρώνεται σε πέντε στίχους, ενώ συνοδεύεται από σταυρό και εγχάρακτη ακτινωτή διακόσμηση στην κορυφή της επιγραφής. Η γραφή της χαρακτηρίζεται μεγαλογράμματη.

¹⁷⁷ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 70

¹⁷⁸ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ,, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 70

¹⁷⁹ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ,, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 71-72, ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ-WALTER, Byzantine and post-byzantine monuments, 17 και εικόνα της επιγραφής 37, εικ. 16

Εικόνα 18: λίθινη επιγραφή

+ ΕΣΚΕΠΑΣΤΗ//Η ΕΚΛΗΣΙΑ ΕΝΕΤΗ//
 ΖΠΗ: ΜΗΝΗ ΟΚΤΟΒΡΙ//Ο ΨΕΣΚΑ ΥΠΟ ΧΕΙ//
 ΡΟΣ ΙΑΚΟΒΟΥ//.ΟΧ¹⁸⁰

+ Έσκεπάστη// ή έκ(κ)λησία εν έτη// ζπη μηνή Όκτωβρίο//(υ) σεσ κα υπό
 χει//ρός Ιακώβου//. οχ:

Με την παρούσα επιγραφή, γίνεται αναφορά πιθανόν στην οικοδόμηση του ναού (Έσκεπάστη)¹⁸¹ ή στην ανακατασκευή του από τον χτίστη Ιάκωβο.¹⁸² Όσον αφορά στην χρονολόγηση της επιγραφής (ΖΠΗ),

¹⁸⁰ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕΣ-WALTER, Byzantine and post-byzantine monuments, 17

¹⁸¹ Βλ. σκέπασμα (<σκεπέω-ω) = κάλυμμα, Σ. ΚΑΛΟΠΙΣΤΗ-ΒΕΡΤΗ, Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ, Λεξικό όρων βυζαντινής αρχιτεκτονικής και γλυπτικής, Ηράκλειο, 2010, 280

¹⁸²ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕΣ-WALTER, Byzantine and post-byzantine monuments, 17

οι Κουμουλίδης-Walter την απέδωσαν εσφαλμένα στο 1548,¹⁸³ ενώ ο Δ. Αγραφιώτης στο 1580.

Η οικοδόμηση αυτή ολοκληρώθηκε στις 21 Οκτωβρίου 1580 (ζπη μηνή Ὀκτωβρίο/(υ) σες κα), ημερομηνία καθόλα πιθανή, αφού το καθολικό είναι αφιερωμένο στα Εισόδια της Θεοτόκου.¹⁸⁴ Αξίζει να σημειωθεί, πως στον τελευταίο στίχο διακρίνεται πιθανόν άλλη μία χρονολογία, που ωστόσο δεν είναι εύκολα διακριτή.

3. Επιγραφή στην σταύρωση των λυπηρών και στην βάση – 1580

Την ίδια χρονική περίοδο, ένα μήνα αργότερα από την προαναφερθείσα επιγραφή, σώζεται κτιτορική επιγραφή στην σταύρωση¹⁸⁵ των λυπηρών, αλλά και στην βάση αυτών.¹⁸⁶ Στην σταύρωση, η επιγραφή διακρίνεται κάτω από την αριστερή κεραία του σταυρού. Είναι γραπτή, ερυθρού χρώματος και διαρθρώνεται σε δύο στίχους. Ο πρώτος στίχος φέρει μεγαλογράμματη γραφή, ενώ στον δεύτερο στίχο εντοπίζεται και μικρογράμματη γραφή.

¹⁸³ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 71-72, το 1548 θεωρείται χρονολογικό σφάλμα, γιατί το ΖΠΗ αντιστοιχεί στο 7058 από κτίσεως κόσμου. Άρα 7058-5509 = 1580, ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ – WALTER, Byzantine and post-byzantine monuments, 17

¹⁸⁴ΣΔΡΟΛΙΑ-ΤΟΥΛΗ, Ηιεράμονή, 7

¹⁸⁵ Στα λυπηρά απεικονίζεται η σκηνή της Σταύρωσης, με τον Χριστό πάνω στον σταυρό, ενώ εκατέρωθεν να δεσπόζουν οι προτομές των αρχαγγέλων και η απεικόνιση του Ήλιου και της Σελήνης.

¹⁸⁶ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 72, ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ-WALTER, Byzantine and post-byzantine monuments, 46, εικ. 27 και 52, εικ.32, 32α

Εικόνα 19: λεπτομέρεια επιγραφής στον σταυρό

ΔΕΗΣΙΣ ΤΩ ΔΟΥΛΩ ΤΩ ΘΕΩ ΠΑΡΘΕΝΙΩ ΥΕΡΟ//
ΜΟΝΑΧΩ ΕΝ ΤΩ ΖΩΗ ΜΗΝΥΜΑΡΤΥΟΝ

Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Παρθενίου ὑερο//μονάχου ἐν τῷ ζῳη μηνὺ
Μαρτύον

Εδώ γίνεται αναφορά στο ιερομόναχο Παρθένιο (*Παρθενίου ὑερο//μονάχου*), ως αφιερωτή των λυπηρών, πιθανόν μοναχό που ασκήτεψε στην μονή τον Μάρτιο του 1600 (*ζῳη μηνὺ Μαρτύον*).¹⁸⁷ Στην εμπεριστατωμένη παρουσίαση του Δ. Αγραφιώτη, δίνεται η χρονολογία ζπη, ήτη 1580 και ο μήνας Νοέμβριος. Ο Ν. Δρόσος βασίζει αυτήν την λανθασμένη ανάγνωση, λόγω απόστασης.¹⁸⁸

¹⁸⁷Ν. ΔΡΟΣΟΣ, *Η ενορία των Αγίων ΑντωνίωνΑγιάς*, Αγιά 2003, 85

¹⁸⁸ΔΡΟΣΟΣ, *Η ενορία*, 86

Στην βάση των λυπηρών διακρίνεται ακόμα μία επιγραφή διαρθρωμένη σε πέντε στίχους, με έντονο μαρμάρινο ανάγλυφο φυτικό διάκοσμο κυκλικά της επιγραφής και το σύμβολο του σταυρού να παρεμβάλλει στο κείμενο.¹⁸⁹

Παρατηρείται μία σύγχυση όσον αφορά στον τρόπο γραφής της επιγραφής, αφού η μικρογράμματη διαδέχεται την μεγαλογράμματη γραφή και τα ορθογραφικά λάθη κυριαρχούν στο κείμενο. Ο τονισμός είναι ανύπαρκτος. Ο ζωγράφος δεν ασχολήθηκε με την συμμετρία των γραμμάτων και την στίξη, ωστόσο, κάνει αισθητή την κλίση του στην καλλιγραφία αυτών.

Εικόνα 20: επιγραφή χορού

ηωακημ + ηερωμο//ναδ

δΝΕΖΟΡΗ ΘΗΩ//ΧΟΡΩΣ ΔΗδCHN//

ΔΡομησσεραφην//ηερομοναχδ

Ἡωακήμ + ἡερωμο//νά(χ)ου

ἀνεστορήθη ὡ χορῶς δηὰ σην//δρομῆς Σεραφὴν// ἡερομονάχου

¹⁸⁹ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 72, ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕΣ-WALTER, Byzantine and post-byzantine monuments, 46, εικ. 27

Στον πρώτο στίχο γίνεται αναφορά στον ιερομόναχο Ιωακείμ (Ηωακήμ + ήερωμο//νά(χ)ου). Το όνομα του αναφέρεται στην αρχή της επιγραφής, εκατέρωθεν του σταυρού, χωρίς καμία άλλη διευκρίνιση. Πιθανόν η ύπαρξη του ονόματος του Ιωακείμ αντικαθιστά το έτος της επιγραφής ή πως λειτουργεί ως δεύτερος αφιερωτής του διακόσμου, μαζί με τον ιερομόναχο Σεραφείμ (δηλ σην//δρομῆς Σεραφῆν// ήερομονάχου). Ακόμα, πιθανόν ο ιερομόναχος να ταυτίζεται και με τον ίδιο τον ζωγράφο. Ίσως να πρόκειται για μοναχό που ασκήτευσε στην μονή.

Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι η παρουσία και των δύο αυτών ιερομονάχων, στις επιγραφές των φορητών εικόνων του τέμπλου του Αγίου Παντελεήμονα.¹⁹⁰

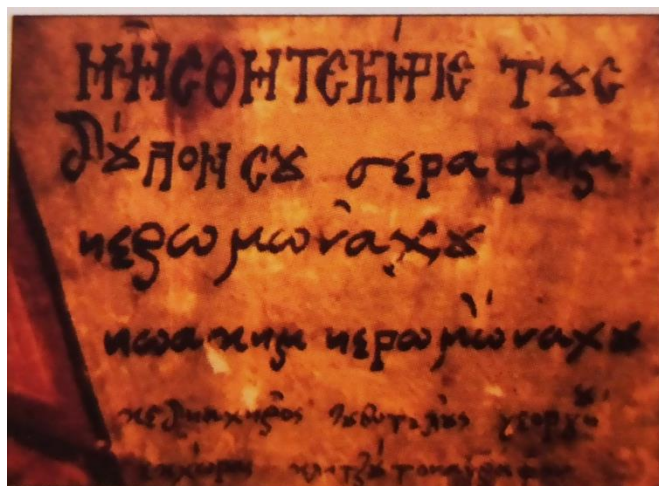
4. Επιγραφή σε εικόνα του τέμπλου

Σε φορητή εικόνα του Πέτρου και Παύλου εντοπίζεται μία επιγραφή, από την οποία αντλείται αξιόλογο πληροφοριακό υλικό. Το κείμενο της επιγραφής αναπτύσσεται σε έξι στίχους και φέρει τόσο μεγαλογράμματη, όσο μικρογράμματη γραφή μελανού χρώματος.¹⁹¹

¹⁹⁰Α. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Προσθήκες-συμπληρώσεις για την μονή του Αγίου Παντελεήμονα της Αγιάς, Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τ. 17, Λάρισα, 1990, 92-93, Στ. Σδρόλια, Οι τοιχογραφίες του καθολικού της μονής Πέτρας (1625) και η ζωγραφική των ναών των Αγράφων του 17ου αιώνα, Βόλος, 2012, 373

¹⁹¹ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Προσθήκες-συμπληρώσεις, 93, Ν. Δρόσος, Η ενορία, 87

¹⁹¹ Ο Δ. Αγραφιώτης μεταγράφει ως εξής:

Εικόνα 21: επιγραφή φορητής εικόνας Πέτρου και Παύλου

ΜΗΝΕΘΗΤΕ ΚΗΡΙΕ ΤΩΣ // δΩΛΟΝΣΕΡΑΦΗΜ // ΗΕΡΩΜΟΝΑΧΩ// ΗΩΑΚΗΜ
 ΗΕΡΩΜΟΝΑΧΩ// ΚΕ ΔΗΑ ΧΗΡΟΣ ΤΩ ΕΥΤΕΛΩΣ ΓΕΩΡΓΗΩ// ΕΚ ΧΩΡΑΣ ΚΛΗΤΩΣ ΤΟΝ
 ΑΓΡΑΦΟΝ

+ Μνήσθητε (μου) κήριε τούς// δούλον σου Σεραφήμ// ήρωμονάχου//
 Ήωακείμ ήρωμονάχου// κέ δηά χηρός του εύτελους Γεωργίου// έκ
 χώρας Κλήτζους τόν Αγράφων¹⁹²

Η επιγραφή ξεκινάει με την ευαγγελική φράση *Μνήσθητε μου Κύριε*. Πρόκειται για την φράση που είχε πει ο ληστής απευθυνόμενος στον Χριστό πάνω στον σταυρό. Εδώ, οι κτίτορες της επιγραφής, Σεραφείμ και Ιωακείμ (τούς// δούλον σου Σεραφήμ// ήρωμονάχου// Ήωακείμ ήρωμονάχου), επιδιώκουν να εκφράσουν την πίστη τους και να ζητήσουν από τον Κύριο μετάνοια και είσοδο στον παράδεισο κατά την Δευτέρα παρουσία. Πιθανόν πρόκειται για τους ίδιους ιερομονάχους που αναφέρονται και στην επιγραφή των λυπηρών, με τον Σεραφείμ να

ΜΝΗΣΘΗΤΕ μου Κ(ύρι)Ε [ΤΟΥ] δούλου σου ΣΕΡΑΦΗΜ ήρωμονάχου Ήωακείμ ήρωμονάχου διά χηρός του εύτελους Γεωργίου εκ χώρας Κλειτζού τών Αγράφων.

αποτελεί εξίσου τον δεύτερο κτίτορα. Δεδομένου ότι, δεν αναγράφεται η χρονολόγηση της επιγραφής της εικόνας, εύλογα προκύπτει το συμπέρασμα ότι είναι σύγχρονη της επιγραφής των λυπηρών και του τέμπλου, δηλαδή του 1580.¹⁹³

Για πρώτη φορά σε επιγραφή του 16^{ου} αιώνα στην ανατολική Όσσα, γίνεται αναφορά στον ζωγράφο. Η ύπαρξη του ονόματος του (δηλ *χηρὸς τοῦ εὐτελοῦς Γεωργίου*// *ἐκ χώρας Κλήτζους τὸν Ἀγράφων*) στις εικόνες του τέμπλου κρίνεται εξαιρετικής σημασίας για την εξέλιξη της μεταβυζαντινής ζωγραφικής στην περιοχή της Αγιάς.

Για την ιστόρηση των εικόνων κλήθηκε ο ζωγράφος Γεώργιος από τον Κλειστό των Αγράφων. Αποτελεί τον πρώτο αγραφιότη ζωγράφο που φιλοτεχνεί έργα στην Θεσσαλία,¹⁹⁴ συγκεκριμένα το τέμπλο και πιθανότατα το καθολικό του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς το 1580.¹⁹⁵ Υπογράφει με το προσωνύμιο *εὐτελοῦς Γεωργίου*, για να υποδηλώσει την ταπεινοφροσύνη που διακατέχει τους ζωγράφους ήδη από τα βυζαντινά χρόνια.

Ο Ν. Δρόσος, ωστόσο, υποστηρίζει πως τόσο το τέμπλο, όσο και οι φορητές εικόνες δεν ανάγονται στο 1580, αφού δεν έχει υπάρξει μέχρι τώρα τέμπλο της συγκεκριμένης περιόδου. Πιστεύει πως χρονολογούνται τουλάχιστον το 1750 και αυτό γιατί οι ιερομόναχοι Σεραφείμ και Ιωακείμ και ο ζωγράφος Γεώργιος έζησαν στα μέσα του 18^{ου} αιώνα.¹⁹⁶

5. Κτιτορική επιγραφή στο επίθυρο της πύλης – 1580

¹⁹³ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Προσθήκες-συμπληρώσεις, 93

¹⁹⁴ ΣΔΡΟΛΙΑ, Μονή Πέτρας, 373, KIEL, Επίσημες τουρκικές πηγές, 252

¹⁹⁵ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Προσθήκες-συμπληρώσεις, 93

¹⁹⁶ ΔΡΟΣΟΣ, Η ενορία, 86

Η κτιτορική επιγραφή που δεσπόζει στην πύλη του τέμπλου χρονολογείται εξίσου τον Νοέμβριο του 1580 (ΖΠΗ).¹⁹⁷ Εντοπίζεται στο επίθυρο της ωραίας πύλης εκατέρωθεν δύο μεταλλίων, στα οποία απεικονίζονται οι προφήτες Δαβίδ και Σολομών, ενώ περιμετρικά ο χώρος κοσμεύεται με ποικίλα θέματα, όπως καρδιόσχημα και φυτικά ερυθρά μοτίβα.¹⁹⁸

Αξίζει να σημειωθεί η απόδοση των προφητών σε προτομή, με ελαφριά κλίση της κεφαλής προς την επιγραφή. Κρατούν γραφίδα και ανοιχτό ειλητό με δευτερεύουσα επιγραφή. Η επιγραφή εκτείνεται σε τέσσερις στίχους και η γραφή παρουσιάζεται μεγαλογράμματη, λευκού χρώματος, πάνω σε μελανό βάθος. Ο ζωγράφος ασχολήθηκε διεξοδικά με την καλλιγραφία της επιγραφής, λόγω της άρτιας συμμετρίας, του μεγέθους των γραμμάτων, καθώς και της ορθής χρήσης της γλώσσας.

Εικόνα 22: επιγραφή του τέμπλου

+ΑΕΗCICTΘ ΑΘΛΘ ΤΘ ΘΝ ΙΩ ΤΘ ΚΩ
CTH ΚΗ CΥΝΒΘC ΑΝΤΘΚΗΡΑΝΑC
ΚΤΩΝΤΕΚ ΝΩΝΑΝ ΤΘ
ΕΝΕΤΗ ΖΠΗ ΜΗΝΗΝΟΕΒΙΩΙΘ

¹⁹⁷ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 72

¹⁹⁸ΣΤ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Το τέμπλο του καθολικού της μονής Αγίου ΠαντελεήμονοςΑγιάς, στοιχεία για ένα άγνωστο εργαστήριο παραγωγής τέμπλων του 16ου αιώνα, Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, 34, 337-339

+Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Ἰω(άννη) τοῦ Κω//στή κ(αὶ) τῇ(ς) συμβείας αὐτοῦ Κηράνας// κ(αὶ) τῶν τέκνων αὐτοῦ// ἐν ἔτη ζπη μηνὴ Νοεμβρίῳ// ιδ'

Ὡς κτίτορας παρουσιάζεται ὁ Ἰωάννης τοῦ Κωστή, γνωστός ὡς Καλογιάννης, μαζί με τὴν σύζυγο τοῦ Κηράνα καὶ τῶν τέκνων (Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Ἰω(άννη) τοῦ Κω//στή κ(αὶ) τῇ(ς) συμβείας αὐτοῦ Κηράνας// κ(αὶ) τῶν τέκνων αὐτοῦ). Πιθανότατα πρόκειται γιὰ ἓνα σημαντικό πρόσωπο τῆς περιοχῆς, με οικονομικὴ επιφάνεια, ἀφοῦ τὸ ὄνομα τοῦ ταυτίζεται με τὸν λαϊκὸ κτίτορα τῆς κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς τῆς μονῆς Γενεσίου τῆς Θεοτόκου στο Πολυδένδρι.¹⁹⁹

Εδῶ δηλώνεται ὡς Καλογιάννης, ἐνῶ ἀπὸ τὴν υπόλοιπη ἐπιγραφὴ σώζεται μόνο ἓνα Κ, πιθανόν τὸ ὄνομα τῆς συζύγου.²⁰⁰ Ὡς ἡμερομηνία ἀφιέρωσης τοῦ τέμπλου καὶ κατὰ συνέπεια τῆς ἐπιγραφῆς δίνεται ἡ 14^η Νοεμβρίου τοῦ 1580 (ἐν ἔτη ζπη μηνὴ Νοεμβρίῳ// ιδ'). Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ τεχνικὴ κατασκευῆς τῶν τέμπλων εἶναι πανομοιότυπη ἐνισχύει τὴν θεωρίαν τόσο γιὰ τὴν χρονολόγησή τοῦ το 1580, ὅσο καὶ γιὰ ἀνάθεση αὐτῶν στο ἴδιο ἐργαστήριον καὶ κατὰ συνέπεια ἀπὸ τὸν ἴδιο κτίτορα.²⁰¹

¹⁹⁹ΣΤ. ΣΑΡΟΛΙΑ, *Ἡ ζωγραφικὴ τῆς μονῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου στο Πολυδένδρι Ἀγίας, Δελτίον ΧΑΕ, ΚΖ', Ἀθήνα, 2006, 221*, ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ τέμπλου τῆς μονῆς Γεννήσεως μεταγράφεται ὡς ἐξῆς: Ἄνιστ[ορήθη ὁ θεῖος καὶ πάν]σεπτος ναὸς τῆς ὑπερευλογημένης Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀνπαρθένου Μαρίας// [διὰ συνδρομῆς κόπου] μόχθου [τοῦ ἐν ἱερομονάχοις παπὰ κὺρ Ἀρσενίου] καὶ κτή[τορος]...[καὶ ἡγουμένου κυρίου παπὰ Κυριάκου καὶ τοῦ προηγούμενου] σὴν πάσι τῆς ἐν Χριστῷ [ἡμῶν Δεσπότης]// εἰς Βασιλί τοῦ ἰοῦ αὐτοῦ ἔτος ζή ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ 11// εὐχέσθε ὑπὲρ ἡμῶν.

²⁰⁰ΣΑΡΟΛΙΑ, *Τὸ τέμπλον τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἀγίου Παντελεήμονος*, 339

²⁰¹ΣΑΡΟΛΙΑ, *Τὸ τέμπλον τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἀγίου Παντελεήμονος*, 345, πιθανόν στὴν περιοχὴ νὰ δραστηριοποιούνταν ἓνα τοπικὸ ἐργαστήριον, ἀφοῦ παρατηρεῖται ἡ ἴδια διακοσμητικὴ διάθεση σὲ ἑξὶ ἀκόμα τέμπλα.

Παρατηρείται ακόμη η ύπαρξη επιγραφικών μαρτυριών τόσο στην πρόθεση, όσο και στο διακονικό. Η πρώτη αφορά στην στερέωση του τέμπλου²⁰², ενώ η δεύτερη παραμένει αδιάγνωστη, λόγω της φθοράς που έχει υποστεί.

6. Κτιτορική επιγραφή στην τράπεζα – 1615/16

Κτιτορική επιγραφή εντοπίζουμε και στην τράπεζα της μονής, στο εσωτερικό υπέρθυρο της εισόδου.²⁰³ Αν και το σύνολο της επιγραφής εκτείνεται σε έξι στίχους, το κυρίως κείμενο το εντοπίζουμε στον πρώτο και πέμπτο στίχο. Στους υπόλοιπους στίχους ακολουθεί *vacat* (κενό), πιθανόν για να συμπληρωθούν μεταγενέστεροι κτίτορες του διακόσμου της τράπεζας. Η γραφή είναι μεγαλογράμματη, μελανού χρώματος. Η επιγραφή εγγράφεται σε επίμηκες διάχωρο που κοσμείται από μελανή ταινία.

Εικόνα 23: επιγραφή τραπεζής

+ΑΕΙCΗCΤΟΝΑΞΛΟΝΤΞΘΝΓΕΩΡΓΔΤΔΚΑΚΔΡΙΚΑΛΟΑΜΑCΙΝΒΗΔΚΑΙΤΩΝΤΕΚΝΟΝ
ΑΝΤΔΑΡΕΤΗΚΑΤΙΡΗΝΑ// ΕΤΔCΖΡΚΔ

Δέησις τὸν δοῦλον τοῦ θ(εο)ῦ Γεωργ(ι)ου τοῦ Κακούρι Καλόαμα σιμβήου
καὶ τῶν τέκνον αὐτοῦ Ἀρετὴ Ἰκατιρήνα// ἔτους ζρκδ

²⁰²ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 72, η επιγραφή έχει ως εξής:

Τὸ στερέωμα τέμπλου πεποιθότων στερέωσον κ(ύρι)ε τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἦν ἐκτησω τῷ τίμιω σου αἵματι

²⁰³ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 72

Κτίτορας της τράπεζας, βάσει της επιγραφής, είναι ο λαϊκός Γεώργιος μαζί με την σύζυγο του και τα τέκνα του, Αρετή και Αικατερίνη (*Δέησις τὸν δοῦλον τοῦ θ(εο)ῦ Γεωργ(ί)ου τοῦ Κακούρι Καλόαμα σιμβήου καὶ τῶν τέκνον αὐτοῦ Ἀρετὴ Ἰκατιρήνα*). Για την ιδιόμορφη δήλωση του ονόματος «*Ἰκατιρήνα*», ο ζωγράφος ίσως επέλεξε να το δηλώσει με τον τρόπο προφοράς του ονόματος από τους ντόπιους της περιοχής, ίσως λόγω ελλιπούς μόρφωσης. Η επιγραφή χρονολογείται ορθά το 1615/16.²⁰⁴

7. Επιγραφή στο υπέρθυρο του νάρθηκα- 1724

Αξιοσημείωτο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η επιγραφή που βρίσκεται στο εσωτερικό υπέρθυρο του νάρθηκα, η οποία εκτείνεται σε έξι στίχους και πλαισιώνεται περιμετρικά από μία ερυθρού χρώματος πλατιά ταινία. Η ταινία αυτή πλαισιώνεται από ανθεμωτό-φυτικό διάκοσμο και ξανά από ερυθρή ταινία.²⁰⁵

Το κείμενο ακολουθεί ως επί το πλείστον κεφαλαιογράμματα γραφή ερυθρού χρώματος, ενώ στην αρχή και στο τέλος του φέρει στο στοιχείο του σταυρού και ένα ανθεμωτό διακοσμητικό μοτίβο αντίστοιχα. Ωστόσο, η χρήση μικρογράμματος γραφής διάσπαρτα του κειμένου²⁰⁶ χρήζει ιδιαίτερης προσοχής. Συγκεκριμένα, τα διάσπαρτα μικρογραφικά γράμματα πιθανόν να διατυπώθηκαν με αυτόν τον τρόπο εκ παραδρομής. Η τελευταία σειρά όμως, που αποδίδεται εξ ολοκλήρου με μικρογράμματα γραφή (*Ἰστορήθη παρ' ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς Γαβριὴλ μοναχοῦ ἐν*

²⁰⁴ ΑΓΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 72, οι ερευνητές Κουμουλίδης-Walter, λόγω παρανόλησης του Δ για Α, στην χρονολόγηση ΖΡΚΔ, θεώρησαν σωστή χρονολόγηση το 1613/14 (βλ. ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ-WALTER, *Byzantine and post-byzantine monuments*, 17)

²⁰⁵ ΑΓΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, 72

²⁰⁶ Όπως Β[Ρ]ΟΔΙΚΛΑΔΙΩΤΗΕΙΣ, ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΛΩΓΩΤΑΤΟΥΗΜΩΝ, ΙΑΚΩΒΟΥ, *Ἰστορήθη παρ' ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς Γαβριὴλ μοναχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ*

Πελοποννήσῳ), πιθανόν να βασίζεται στην ταπεινή προέλευση του ζωγράφου και του χαμηλού καλλιτεχνικού προφίλ.

Εικόνα 24: επιγραφή του καθολικού

Ἀνισορήθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου// Μαρι[ίας] τῆς Ἐβ[ρ]οδικλαδιώτῃσις ἐν τὰς ἡμέρας τοῦ θεοφιλεστάτου καὶ λωγιωτάτου ἡμῶν αὐθέντος// [καὶ Δεσ]πότου κυ(υρί)ου Ἰακώβου. Ἐπιτροπεύοντες ὁ ἅγιος εἰκονόμος παπὰ κύρ Ἰω(άννης) κ(αὶ) ὁ ἅγιος σακελάριος παπὰ κύρ Στέριος// [καὶ κύρ] Ἀργήρι κ(αὶ) κύρ Χατζηδημήτρη: κ(αὶ) κύρ Θεοχάρης [Πα]ναγιώτις Πικρ(ό)πουλ(ος): διὰ ἐξόδου πάν(τω)ν τ(ῶ)ν χρηστανῶν εἰς ψυχικὴν σωτηρ[ι]αν. Ἐν ἔτι ἀπὸ Ἀδὰμ ζσλβ ἀπὸ δὲ Χριστοῦ αψκδ: ἐν μηνὶ Νοεμβρίου κα// Ἰστορήθη παρ' ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς Γαβριήλ μοναχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ

Με την χρήση του ρήματος «Ἀνισορήθη», σύνηθες στις κτιτορικές επιγραφές, γίνεται αναφορά στην ιστόρηση του ζωγραφικού διακόσμου του νάρθηκα, ενώ με την χρήση της έκφρασης «τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου// Μαρι[ίας] τῆς Ἐβ[ρ]οδικλαδιώτῃσις», γίνεται μνεία στην Θεοτόκο, για να δώσει την χάρη και την ευλογία της στους αφιερωτές και στους πιστούς της μονῆς.

Πρόκειται για ομαδική αφιέρωση, αφού τα έξοδα για την ιστόρηση ανέλαβαν όλοι οι πιστοί του χωριού (διὰ ἐξόδου πάν(τω)ν τ(ῶ)ν χριστιανῶν), όταν οικονόμος ²⁰⁷ της μονής ήταν ο πάπα-Ιωάννης, σακελλάριος ²⁰⁸ ο πάπα-Στέργιος και επίτροποι ²⁰⁹ οι λαϊκοί Αργύρης, Χατζηδημήτρης, Θεοχάρης και Παναγιώτης Πικρόπουλος (Επιτροπεύοντες ὁ ἅγιος εἰκονόμος παπὰ κὺρ Ἰω(άννης) κ(αὶ) ὁ ἅγιος σακελλάριος παπὰ κὺρ Στέργιος// [καὶ κὺρ] Αργήρι κ(αὶ) κὺρ Χατζηδημήτρη: κ(αὶ) κὺρ Θεοχάρης [Πα]ναγιώτις Πικρ(ό)πουλ(ος)). Περισσότερα για τον χαρακτήρα και την δράση του καθενός δεν γνωστοποιούνται.

Η αναφορά στον επίσκοπο Δημητριάδος Ιάκωβο είναι αξιοσημείωτη ([καὶ Δεσ]πότην κ(υρίω)ν Ἰακώβου), ο οποίος, σύμφωνα με τους επισκοπικούς καταλόγους, αρχιεράτευσε από το 1723 μέχρι το 1738. Το όνομα του εντοπίστηκε και σε φορητή εικόνα του Αγίου Δημητρίου, στον ομώνυμο ναό του Καστρίου Αγιάς (1738), καθώς και σε επιγραφή του Αγίου Νικολάου στην Μακρινίτσα Πηλίου (1756). ²¹⁰ Ο ζωγραφικός διάκοσμος φιλοτεχήθηκε από τον μοναχό και ζωγράφο Γαβριήλ, προερχόμενο από την Πελοπόννησο²¹¹(*Ἱστορήθη παρ' ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς Γαβριήλ μοναχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ*) και ολοκληρώθηκε στις 11

²⁰⁷ Ο οικονόμος διευθετούσε τα οικονομικά (έσοδα-έξοδα) της μονής

²⁰⁸ Αρμόδιος για την ομαλή λειτουργική τάξη της μονής και των μοναχών.

²⁰⁹ Μέλη του εκκλησιαστικού συμβουλίου

²¹⁰ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας, *Θεολογία*, τ. ΙΓ' (1935), 24, ο ίδιος επίσκοπος αναφέρεται και σε επιγραφή του ναού της Θεοτόκου στην Σελίτσιανη, ένα χρόνο νωρίτερα. Περισσότερα για τους επισκοπικούς καταλόγους βλ: Β. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι, *ΕΕΒΣ*, 12, 1936, 139-238, Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι Θεσσαλίας, *Θεολογία*, τ. ΙΑ', 1933, 329-342, τ. ΙΒ', 1934, 125-143, τ. ΙΔ', 1936, 137-152

²¹¹ Μ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ, Το πορτραίτο του καλλιτέχνη στο Βυζάντιο, Κρήτη, 2000, με το προσωνύμιο «ευτελούς», ο ζωγράφος επιθυμεί να τονίζει τον μοναχισμό, την ταπεινότητα του χαρακτήρα του και την χειρωνακτική ιδιότητα του επαγγέλματος του, παρόλο που από τον 15^ο αι. οι ζωγράφοι θεωρούνται καλλιτέχνες και όχι χειρωνακτές, ΚΙΕΛ, *Επίσημες τουρκικές πηγές*, 252

Νοεμβρίου²¹² (Εν ἔτι ἀπὸ Ἀδὰμ ζσλβ ἀπὸ Χριστοῦ αψκδ: ἐν μηνὶ Νοεμβρίου κα). Ο Γαβριήλ δραστηριοποιήθηκε κυρίως στην Γορτυνία της Πελοποννήσου (στον ναὸ Κοιμήσεως το 1715, στο Πουρνάρι Γορτυνίας, στο Παρεκκλήσιο της Ἁγίας Τριάδος, το 1715-16, στην μονὴ Αἱμυαλῶν Γορτυνίας) και στην μονὴ του Ἀγίου Παντελεήμονα στην Ἀγιά Λάρισα.²¹³

Ἀγία Τριάδα

Ο ναὸς της Ἀγίας Τριάδας βρίσκεται στη βόρεια πλευρὰ της Ἀγίας και χρονολογείται το 1630. Εἶναι μία μονόκλιτη βασιλική, με κυρίως ναὸ και νάρθηκα. Λόγω των ακανόνιστων επιπέδων του νάρθηκα και του κυρίως ναοῦ, ο ναὸς πιθανόν θα ἔχει δεχθεῖ επισκευές.

Ο τοιχογραφικὸς διάκοσμος ἔχει εκτεταμένες φθορές στο σύνολο του, με εξαίρεση τον δυτικὸ και νότιο τοῖχο. Οἱ υπόλοιποι τοῖχοι καλύπτονται πλέον με επιχρίσματα. Οἱ επιγραφικὲς μαρτυρίες που σώζονται και θα μελετηθοῦν ἀκολουθῶς, διακρίνουν τον τοιχογραφικὸ διάκοσμο σε δυο φάσεις, του 1630 και του 1715.²¹⁴

1. Κτιτορικὴ επιγραφή – 1629/30

Στο εσωτερικὸ του κυρίως ναοῦ, κάτω ἀπὸ την εἴσοδο στον δυτικὸ τοῖχο, δεσπόζει η ἀκόλουθη κτιτορικὴ επιγραφή.²¹⁵ Πρόκειται για γραπτὴ

²¹² Αξίζει να σημειωθεῖ πως στην επιγραφή η χρονολογία ἀποδίδεται διττὰ: τόσο ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ὅσο και ἀπὸ την ἐποχὴ Χριστοῦ.²¹² Το τελευταίον υιοθετήθηκε ἐκ νέου κατὰ την μεταβυζαντινὴ περίοδο.

²¹³ Μ. ΧΑΤΖΗΛΑΚΗΣ, Ἑλληνες ζωγράφοι μετὰ την Ἄλωση (1450-1830), Ἀθήνα, 1987, 207

²¹⁴ J. ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ, L. ΔΕΡΙΖΙΟΤΙΣ, Churches of Aghia in Larissa, Athens 1985, 91-96, ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Β' Ἐπιγραφαί, 160, 4

²¹⁵ ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ, ΔΕΡΙΖΙΟΤΙΣ, Churches, 91

επιγραφή μελανού χρώματος, σε λευκό βάθος. Βρίσκεται εντός επιμήκους διαχώρου, το οποίο περιβάλλεται από δύο ταινίες ερυθρού χρώματος. Η εσωτερική ταινία έχει υποστεί χρωματική φθορά. Εκτίνεται σε πέντε στίχους και φέρει μεγαλογράμματη γραφή. Η καλλιγραφία των γραμμάτων είναι ιδιαίτερα προσεγμένη, με την ορθογραφική απόδοση και τον τονισμό, να υστερούν. Στην αρχή του κειμένου εντοπίζεται το διακοσμητικό στοιχείο του σταυρού.

+ΑΝΕΓΕΡΘΗΚΑΙ ΑΝΕΣΤΩΡΙΘΗ Ω ΘῆΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΩΣ ΤΗΣ ἈΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΑΔΙΕΡΕΤΟΥ// ΤΡΗΑΔΟΣ ΔΗΛΑ ΣΗΝΔΡΩΜΙΣ ΚΩΠΟΥ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΥ ΣΕΡΑΦΙΜ
ΗΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ// ΔΙΩΝΗΣΗΟΥ ΗΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ, ΝΙΚΤΑΡΙΟΥ ΜΩΝΑΧΟΥ, ΕΥΘΙΜΗΟΥ
ΜΩΝΑΧΟΥ// ΚΑΙ ΙΠΩΑΡΧΗΕΡΑΤΕΒΩΝΤΕΣ ΚΑΛΙΣΤΟΥ ΑΡΧΙΕΡΕΟΣ-ΕΠΗ ΞΤΟΥΣ
ΖΩΛΗ// ΕΝ ΜΙΝΗ ΝΩΕ(Μ)ΒΡΙΩ ΙΑ

+ Ἀνεγέρθη καὶ ἀνεστωρίθη ὡ θῆος καὶ πάνσεπτος ναὼς τῆς Ἀγίας καὶ
ἀδιερέτου// Τρηάδος δηλὰ σηνδρωμῖς κώπου καὶ ἐξόδου Σεραφίμ
ήερομονάχου// Διωνήσηου ήερομονάχου, Νικταρίου μωναχοῦ, Εὐθυμίου
μοναχοῦ// καὶ ἰπωαρχηερατέβωντες Καλίστου ἀρχιερέος-ἐπὶ ἔτους
ζωλη// ἐν μινῇ Νωε(μ)βρίῳ ια

Ο ναός της Αγίας Τριάδος οικοδομήθηκε και ιστορήθηκε (Ἀνεγέρθη καὶ ἀνεστωρίθη) με την ομαδική συνδρομή των ιερομονάχων Σεραφείμ και Διονυσίου (δηλὰ σηνδρωμῖς κώπου καὶ ἐξόδου Σεραφίμ ήερομονάχου// Διωνήσηου ήερομονάχου) και των μοναχών Νεκταρίου και Ευθυμίου (Νικταρίου μωναχοῦ, Εὐθυμίου μοναχοῦ), όταν διατελούσε επίσκοπος Δημητριάδος ο Κάλλιστος. Σύμφωνα με τους επισκοπικούς καταλόγους, ο Κάλλιστος είχε αναλάβει χρέη επισκόπου από το 1630 μέχρι το 1639.

Εκτός της παρούσης επιγραφής, ο Κάλλιστος εντοπίζεται και σε επιγραφές του Αγίου Αθανασίου και του Αγίου Παντελεήμονα της

Ανατολής, το 1630 και το 1639 αντίστοιχα.²¹⁶ Η ολοκλήρωση των εργασιών πραγματοποιήθηκε στις 11 Νοεμβρίου του 1629/30²¹⁷ (ἐπὶ ἔτους ζρλη// ἐν μινῇ Νωε(μ)βρίῳ ια).²¹⁸

2. Κτιτορική επιγραφή – 1715

Στο εσωτερικό του νάρθηκα δεσπόζει άλλη μία κτιτορική επιγραφή.²¹⁹

Ιστορήθη ὁ θεῖος οὗτος ναὸς τῆς Ἀγίας καὶ ἀδιερέτου Τριάδος//
ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεοφυλεστάτου κυρίου Ἰωαννικίου τοῦ
Δημητριάδος// ἐξ Αἰτωλίας διὰ συνδρομῆς Γρηγορίου ἱερομονάχου ἐπὶ
ἔτους 1715 Μαΐου 12

Η επιγραφή αναφέρεται στην ιστόρηση του νάρθηκα του ναού (Ιστορήθη ὁ θεῖος οὗτος ναὸς) κατά το ἔτος 1715²²⁰ και συγκεκριμένα στην ολοκλήρωση των εργασιών που πιθανόν έλαβαν χώρα στις 12 Μαΐου (ἐπὶ ἔτους 1715 Μαΐου 12). Τα έξοδα για την ιστόρηση ανέλαβε ο ιερομόναχος Γρηγόριος (διὰ συνδρομῆς Γρηγορίου ἱερομονάχου), όταν διατελούσε επίσκοπος Δημητριάδος ο Ιωαννίκιος, καταγόμενος από την Αιτωλία (ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεοφυλεστάτου κυρίου Ἰωαννικίου τοῦ Δημητριάδος//

²¹⁶ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι, τ.ΙΓ, 1935, 23

²¹⁷ 7138-5508/9=1629/30

²¹⁸ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕΣ, DERIZIOTIS, Churches, 91

²¹⁹ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕΣ, DERIZIOTIS, Churches, 92, ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Β' Επιγραφαί, 160, 3

²²⁰ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι, τ.ΙΓ, 1935, 23-24, αρχικά είχε διατυπωθεί λανθασμένα το έτος 1713.

ἐξ Αἰτωλίας). Η θητεία του επισκόπου Ιωαννικίου διήρκησε από το 1678 μέχρι το 1715.²²¹

Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του νάρθηκα δεν χρονολογείται μόνο το 1715, αλλά και το 1609 (ΖΡΙΖ), όπως αναφέρει η επιγραφή της παράστασης «η φιλοξενία του Αβραάμ». Κτίτορες της ιστόρησης αποτέλεσαν οι μοναχοί Ιωάννης και Σεραφείμ.

+ Ἐτους ζριζ+δέ(η)σις τὸν// δοῦλον τοῦ θεοῦ Ἰω(άννου) κὲ Σεραφύμου μοναχοῦ²²²

Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος και παρεκκλήσιο των Αγίων Αναγύρων

Ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος είναι μία μονόχωρη βασιλική, με χαρακτηριστική την πεντάπλευρη κόγχη στην ανατολική πλευρά. Στην δυτική και νότια πλευρά περιβάλλεται από στοά, ενώ συνδέεται άμεσα και με το παρεκκλήσιο. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος εντοπίζεται σε μεγάλη έκταση, ωστόσο χρήζει άμεσης συντήρησης, καθαρισμού και στερέωσης. Λόγω των μεταγενέστερων εργασιών που έχουν πραγματοποιηθεί εντός του ναού, οι περισσότερες παραστάσεις έχουν επίσης καλυφθεί.²²³

²²¹ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι, τ.ΙΓ, 1935, 23

²²²ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ, DERIZIOTIS, Churches, 93

²²³ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ, DERIZIOTIS, Churches, 122-124

1. Κτιτορική επιγραφή -1653

Η επιγραφή του κυρίως ναού έχει υποστεί μεγάλη φθορά, με αποτέλεσμα ορισμένα σημεία του κειμένου να παραμένουν δυσανάγνωστα. Παρόλα αυτά τα σημαντικότερα στοιχεία έχουν διασωθεί. Η επιγραφή παρατίθεται όπως την κάνουν γνωστή ο Γ. Κουμουλίδης και ο Λ. Δεριζιώτης.²²⁴

Εικόνα 25: επιγραφή καθολικού

²²⁴ ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ, ΔΕΡΙΖΙΟΤΙΣ, Churches, 122, Ο Δ.Γερμανός (ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Β' Επιγραφαί, 162, 12) δημοσίευσε την επιγραφή με ελλιπή στοιχεία: Ιστορήθη ἐν ἔτει Σωτηρίῳ ΑΧΝΓ' ἀρχιερατεύοντος τοῦ Σ. Ἐπισκόπου Δημητριάδος Γαβριήλ.

+Ιστορίθη ό (θεῖος καὶ ἀκήρατος;).....//.....βρωτοί//
όραται ὑπάρχων ἱερὸς ναὸς τῆς τέ// μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου κ(αὶ)
θεοῦ καὶ σωτήρος ἡμῶν Ἰη(σοῦ Χριστοῦ)// διὰ συνδρομῆς τοῦ
χ(ρισεπ)//ώμινου λαοῦ ἀρχιερατεύοντος τοῦ// θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου
Δημητριάδος Κ(υρίου) Γαβ//ριήλ ἱερατεύοντος τοῦ εὐλαβεστάτου// ἱερέως
Ζαφυρίου υἱοῦ Ἀθανασίου κ(αὶ) Ζαφ//υρίου ἱερέος υἱοῦ Παναγιώτου, ἔτος
ἀπὸ Χ(ριστοῦ)//Αχνη

Ἦδη ἀπὸ τὴν πρώτη φράση *Ιστορίθη*, δηλώνεται ἡ ιστόρηση τοῦ κυρίως ναοῦ, ἡ οποία χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ σύνολο τῶν πιστῶν (διὰ συνδρομῆς τοῦ χ(ρισεπ)//ώμινου λαοῦ). Ἡ ιστόρηση πραγματοποιήθηκε τὸ 1653, ὅπως δηλώνει καὶ ἡ χρονολογία ἀπὸ Χριστοῦ ΑΧΝΓ, ὅταν ἐπίσκοπος Δημητριάδος ἦταν ὁ Γαβριήλ (ἀρχιερατεύοντος τοῦ// θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Δημητριάδος Κ(υρίου) Γαβ//ριήλ).

Ὅπως αναφέρεται στοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους, ὁ Γαβριήλ διετέλεσε ἐπίσκοπος ἀπὸ τὸ 1653 μέχρι τὸ 1663.²²⁵ Στον ναὸ ὡς εφημέριοι ἱερεῖς παρουσιάζονται ὁ π. Ζαφείριος τοῦ Ἀθανασίου καὶ ὁ π. Ζαφείριος τοῦ Παναγιώτου (ἱερατεύοντος τοῦ εὐλαβεστάτου// ἱερέως Ζαφυρίου υἱοῦ Ἀθανασίου κ(αὶ) Ζαφ//υρίου ἱερέος υἱοῦ Παναγιώτου).

2. Κτιτορικὴ ἐπιγραφή – 1656

Τὸ παρεκκλήσιο τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος εἶναι ἀφιερωμένο στοὺς Ἁγίους Αναργύρους, Κοσμά καὶ Δαμιανό. Πρόκειται γιὰ μεταγενέστερη προσθήκη, δίπλα στὴν νότια στοά τοῦ κυρίως ναοῦ. Σύμφωνα με τὴν ἐπιγραφή, ὁ τοιχογραφικὸς διάκοσμος τοῦ παρεκκλησίου εἶναι μεταγενέστερος τοῦ κυρίως ναοῦ, κατὰ τρία ἔτη, ἀν

²²⁵ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι, τ.ΙΓ, 1935, 23 καὶ 27

και τεχνοτροπικά εντοπίζεται ο ίδιος ζωγράφος. Η επιγραφή βρίσκεται στο υπέρθυρο της εισόδου και έχει ως εξής²²⁶:

Εικόνα 26: επιγραφή παρεκκλησίου

+Ιστορίθη ὁ θεῖος οὗτος κ(αὶ) σεβάσμιος ναὸς τῶν ἁγίων καὶ θαυματουργῶν Αναργύρων Κοσμᾶ// καὶ Δαμιανοῦ διὰ συνδρομῆς καὶ κόπου πολοῦ τοῦ εὐλαβεστάτου ἱερέυσι(;) παπὰ κὺρ Ζαφύρι τοῦ Ἀθανασίου//.....ἐξόδου τῶν Χριστοῦ μιμητῶν(;) εὐσεβῶν. Ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου//.....πρωτόθρονον Λαρίσης.....Γαβριήλ ἱερατευόντων τῶν εὐλαβεστάτων ἱερέων κὺρ παπὰ Ζαφύρι υἱοῦ Ἀθανασίου// (ἔτος ἀπὸ γεννήσεως) (;) Χ(ριστο)ῦ αχυστ' μὴν Ἰανουάριος ἰδ

Η ιστορία του τοιχογραφικού διακόσμου πραγματοποιήθηκε το 1656 ή ΑΧΝ ΣΤ από έτος Χριστού, με την ευγενική χορηγία και τον προσωπικό μόχθο του ιερέως Ζαφειρίου, του Αθανασίου (διὰ συνδρομῆς καὶ κόπου πολοῦ τοῦ εὐλαβεστάτου ἱερέυσι(;) παπὰ κὺρ Ζαφύρι τοῦ Ἀθανασίου), συμπεριλαμβανομένων κατά πάσα πιθανότητα και των ευσεβών χριστιανών (ἐξόδου τῶν Χριστοῦ μιμητῶν(;) εὐσεβῶν). Ακολουθεί αναφορά στον επίσκοπο Δημητριάδος Γαβριήλ, καθώς και στον εφημέριο ιερέα του ναού. (Ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου//...πρωτόθρονον Λαρίσης.....Γαβριήλ).

²²⁶ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ-ΔΕΡΙΖΙΟΤΗΣ, Churches, 122-123

Ναός του Αγίου Γεωργίου και παρεκκλήσιο των Αγίων Αναργύρων

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου είναι μία τρίκλιτη βασιλική, που βρίσκεται στην βορειοανατολική πλευρά της Αγιάς. Μαζί με το παρεκκλήσι που εντοπίζεται προσκολλημένο στα νοτιοανατολικά του ναού, χρονολογούνται το πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα, χωρίς ωστόσο να γνωστοποιείται ποιο μνημείο τελικά οικοδομήθηκε πρώτο. Στην θέση του ναού του Αγίου Γεωργίου προϋπήρχε ναύδριο, που ανάγονταν στην βυζαντινή περίοδο και τον 18^ο αιώνα ενσωματώθηκε σε αυτόν.²²⁷ Τόσο ο ναός, όσο και το παρεκκλήσι φέρουν τοιχογραφίες εξαιρετικής τέχνης, που έχουν .²²⁸

Εικόνα 27: εξωτερική άποψη του ναού

²²⁷ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ-ΔΕΡΙΖΙΟΤΗΣ, Churches, 107, η ύπαρξη του ναύδριου εντοπίστηκε έπειτα από μελέτη της αρχιτεκτονικής και της τοιχοποιίας του ναού. Η προσπάθεια των τεχνιτών να μιμηθούν την τοιχοποιία της νότιας κόγχης, καθώς και η ύπαρξη μονόλοβου, άλλα και δίλοβου παραθύρου στην κορυφή του αετώματος και στην κόγχη αντίστοιχα, ενισχύουν την παραπάνω θεωρία.

²²⁸ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ-ΔΕΡΙΖΙΟΤΗΣ, Churches, 106-111

1. Κτιτορική επιγραφή - 1749

Η επιγραφή του Αγίου Γεωργίου²²⁹ δεσπόζει στο εσωτερικό της νότιας πλευράς, στο υπέρθυρο του κυρίως ναού. Είναι γραπτή, μελανού χρώματος, εγγεγραμμένη εντός επιμήκους διαχώρου. Το κείμενο της επιγραφής εκτείνεται σε οκτώ στίχους και φέρει μεγαλογράμματη γραφή, εκτός του τελευταίου στίχου, που εντοπίζεται μικρογράμματη.

Ο ζωγράφος έχει δώσει μεγάλη προσοχή στον τρόπο φιλοτέχνησης της επιγραφής, μέσα από την χρήση του σταυρού, ποικίλων φυλλωμάτων ως διακοσμητικών μοτίβων, της πλήρους στοίχισης και ευθυγράμμισης των γραμμάτων, της συνεχούς χρήσης συμπλημάτων και της υπογραφής του στο κατώτερο μέρος της επιγραφής.

Εικόνα 28: επιγραφή ναού - 1979

+ΑΝΑΖ • ΑΝΑΝΑΡΧΕΠΑΤΟΣΑΝΑΡΧΔΛΟΓΕ • ΪΗΣΔΦΙΛΘΡΩΠΕ • ΜΑΡΙΑΣ
ΓΟΝΕΣΥΙΝΑΩΣΔΦΡΔΡΣ • ΑΣΚΣΚΕΠΕΤΔΣΣΟΙΤΕΔ
ΤΑΣ; ΠΡΟΣΦΟΡΑΝ • ΚΛΑΤΦΑΝΑΝΙΓΕΡ'ΘΗ • ΕΚΒΑΘΡΩΝ • ΚΣΣΟ
ΡΙΘΗ • Ο ΠΑΙΣΕΠΤΟΣΚΥΡΙΩΣ • ΝΑΟΣΔΑΓΙΔΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΩΣ
ΓΕΩΡΓΙΔΙΑΔΣΥΝΔΡΟΜΣΣΙΝΗΑΧΑΛΙΩΔΝ • ΚΗΣΔΝΠΟΙΣΧΩΡ
ΔΑΠΑΝΗΠΔΣΙΑΚΑΦΘΟΝΟΠΑΡΟΧΟΙΣΕΠΙΤΑΡΧΣΕΡΑΤΑΔ

²²⁹ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕΣ-ΔΕΡΙΖΙΟΤΙΣ, Churches, 106, ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Β' Επιγραφαί, 161, 6, ΔΡΟΣΟΣ, Επισκοπές, 311-312, ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ερευνες, 170-174, Ο Γερμανός μεταγράφει την επιγραφή με κάποιες διαφοροποιήσεις.

ΘΕΟΦΗΛΕΣ ΑΤΚΝ ΡΙΘ ΘΕΟΚΛΗΤ • ΑΠΘ ΔΗΗΗ ΠΙΑΔΩΣΖ • Σ • Ν • Ζ

κατά μήνα • αυγουστ Ιστ Επιετι

+Ἄναξ ἀνάναρχε πατὴρ ἀνάρχου λόγε Ἰησοῦ καὶ φιλάνθρωπε Μαρίας//
Γόνε σὺν τῷ ναὸς σοῦ φρουρεῖ ἀεὶ κ(αὶ) σκεπε(ῖ) τοὺς σοῖ τελοῦ(ν)//τας;
προσφορὰν κ(αὶ) λατρείαν ἀνιγέρθη ἐκ βάθρων κ(αὶ) εἰστο//ρίθη ὁ
πάνσεπτος κύριος ναὸς τοῦ ἁγίου Μεγαλομάρτυρος// Γωργίου διὰ
συνδρομῆς τῶν Μαχαλιωτὸν κ(αὶ) τῆς λυποῖς χῶρ(ας)// δαπάνη πλουσία
κ(αὶ) ἄφθονοπαροχοῖς ἐπὶ τῇ ἀρχιερατῇ τοῦ// θεοφιλεστάτου κυρίου
Θεοκλήτου Ἁγίου Δημητριάδως ζσνζ// κατά μήνα Αὐγούστου ιστ ἐπὶ ἔτι

Σύμφωνα με την επιγραφή ο ναός του Αγίου Γεωργίου οικοδομήθηκε εκ βάθρων ²³⁰ (ἀνιγέρθη ἐκ βάθρων) και ιστορήθηκε (εἰστο//ρίθη ὁ πάνσεπτος κύριος ναὸς τοῦ ἁγίου Μεγαλομάρτυρος// Γωργίου) το 1749 (ζσνζ). ²³¹ Η ανέγερση και η ιστόρηση του ναού έγινε με την συνδρομή όλων των κατοίκων της συνοικίας αλλά και των υπόλοιπων κατοίκων της Αγίας (διὰ συνδρομῆς τῶν Μαχαλιωτὸν κ(αὶ) τῆς λυποῖς χῶρ(ας), αφού πρόκειται για δαπάνη ενός αρκετά μεγάλου ποσού (δαπάνη πλουσία κ(αὶ) ἄφθονοπαροχοῖς).

Οι εργασίες ανέγερσης και ιστόρησης πραγματοποιήθηκαν, όταν διατελούσε επίσκοπος Δημητριάδος ο Θεόκλητος. Πρόκειται για τον Θεόκλητο Β (1735-1757) (ἐπὶ τῇ ἀρχιερατῇ τοῦ// θεοφιλεστάτου κυρίου Θεοκλήτου), ο οποίος εντοπίζεται εκτός του ναού του Αγίου Γεωργίου, σε επιγραφές της Ζωοδόχου Πηγῆς στην Κουκουράβα το 1730 και στον ναό

²³⁰ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες, 173-174, στον χώρο προϋπήρχε μικρό βυζαντινό ναύδριο, το οποίο ενσωματώθηκε στην τρικλιτή βασιλική του 1749.

²³¹ Ζσνζ (7257-5508 από κτίσεως κόσμου =1749), το έτος βρέθηκε και σε άλλες δύο ενεπίγραφες πλάκες στην ανατολική πλευρά του ναού.

της Θεοτόκου στο Βαθύρεμα.²³² Πιθανόν οι εργασίες ολοκληρώθηκαν τον Αύγουστο, όπως άλλωστε αναφέρεται²³³ (κατὰ μῆνα Αὐγούστου). Στο τέλος του επιγραφικού κειμένου εντοπίζεται η υπογραφή του ζωγράφου.

Αξίζει να σημειωθεί πως ήδη από τον πρώτο στίχο γίνεται επίκληση στον Κύριο όλων, στον Ιησού και στην μητέρα του, Μαρία, που προστατεύει και έχει υπό την σκέπη της όλους, όσοι τελούν προσφορές και λατρείες στον ναό (*Ἄναξ ἀνάναρχε πατρὸς ἀνάρχου λόγε Ἰησοῦ καὶ φιλάνθρωπε Μαρίας*// *Γόνε σὺν τῷ ναὸς σου φρουρεῖ ἀεὶ κ(αὶ) σκέπε(ῖ) τοὺς σοῖ τελοῦ(ν)//τας; προσφορὰν κ(αὶ) λατρείαν*).

Μεγαλογράμματη επιγραφή, με αναγραφόμενη την ίδια χρονολογία (1749), εντοπίστηκε εξωτερικά του ιερού βήματος, άνωθεν του δίλοβου παραθύρου της κεντρικής αψίδας. Αναφέρεται στην εκ βάθρων ανέγερση του ναού, χάρη στην συνδρομή των κατοίκων της συνοικίας. Στην επιγραφή αναγράφονται τα εξής²³⁴:

+ Ἀνοιγέρθη ἐκ βάθρων//ν αὕτη ἡ ὑερά ἡκοδ//ωμει τοῦ ἁγίου
μεγαλο//μάρτυρος Γεωργίου// διὰ συνδρομῆς ἐξόδω(ν)// τῶ(ν)
μαχαλιωτῶν) ἔτους ζσνζ (=1749)

Αντίστοιχα, στην κόγχη της προθέσεως δεσπόζει άλλη μία μαρμαρίνη πλάκα με μικρογράμματη επιγραφή. Χρονολογείται την ίδια περίοδο με τις προηγούμενες επιγραφές (αψμ9=1749), χρονολογία βασισμένη στην γέννηση του Χριστού. Σε αυτή αναγράφεται ο επίτροπος του ναού Χατζηγεωργάκης (*ἐπίτροπος*// *Χατζηγεωργάκης*), καθώς και οι τεχνίτες

²³²ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι, 23

²³³ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Β' Επιγραφαί, 161, 6,ο Δ. Γερμανός δίνει ως ημέρα ολοκλήρωσης των εργασιών την 15^η Αυγούστου.

²³⁴ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες, 172, υπ. 1

που υλοποίησαν τις εργασίες. Παρόλα αυτά, τα ονόματα έχουν υποστεί εκτεταμένες φθορές και έχουν καταστραφεί.²³⁵ Το γεγονός ότι αναγράφονται τα ονόματα των μαστόρων, σηματοδοτεί την αποδοχή και την επαγγελματική αναγνώριση τους.

Αψμ9 Μαγιού// ἐδὼ σημηώνομεν τὸν ἐπίτροπον// καὶ τοὺς μαστόρους
ἐπίτροπος// Χατζηγεοργάκης μαστόρο(ι)//.....//.....//.....//

2. Κτιτορική επιγραφή - 1706

Στο υπέρθυρο της δυτικής εισόδου του παρεκκλησίου των Αγίων Αναργύρων εντοπίζεται η ακόλουθη επιγραφή.²³⁶

Εικόνα 29: επιγραφή παρεκκλησίου

²³⁵ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες, 172, υπ. 1

²³⁶ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ-ΔΕΡΙΖΙΟΤΗΣ, Churches, 106, ΔΡΟΣΟΣ, Επισκοπές, 312

+ΑΝΗΣΟΡΙΘΝΟΘΕΙΟΣ Κ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣΝΑΩΣ ΙΝΑΓΓΩΝ
 Κ ΘΑΝΗΑΤΩΡΓΩΝΑΝΑΡΓΩΝΗΟΣΜΑ΄ ΚΔΑΜΙΑΝΘ
 ΔΝΑΣΙΝΔΡΟΜΗΣ ΤΩΝ ΤΙΜΙΩΤΑΤΩΝΑΡΧΩΝΤΟΝ
 ΗΝΡΑΛΕΞΑΝΔΡΙ ΓΩΝΑΡΙ Κ ΗΝΡ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΕΠΙΤΡΟΠ
 ΙΕΡΑΥΟΝΤΟΣΙΝΕΝΛΑΒΕΣΑΤΩΝΙΕΡΕ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΕΡΕΩΣ
 Κ ΕΤΕΡΩ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΕΡΕΟΑΡΧΙΕΡΑΤΕΝΟΝΤΟΣ
 ΤΩΘΕΟΦΙΛΕΣΑΤΑΤΩΕΠΙΣΗΟΠΩΩΩ ΚΝΡ ΙΩΑΝΝΙ ΚΙΩ
 ΕΤΥΑΨΣμαρτιου.....22

+Ανηστορίθου ό θεϊός και πάνσεπτος ναώς τῶν Ἀγίων// κ(αί)
 θαυματουργῶν Ἀναργύρων Κοσμᾶ κ(αί) Δαμιανοῦ// δυὰ συνδρομῆς τῶν
 τιμιωτάτων ἀρχόντων// κύρ Ἀλεξανδρί Γούναρι καί κύρ Παναγιώτι
 ἐπιτρόπου// ἱερατεύοντος τῶν εὐλαβεστάτων ἱερέων Παναγιώτι ἱερέως//
 κ(αί) ἐτέρου Παναγιώτι ἱερέως ἀρχιερατεύοντος// τοῦ θεοφιλεστάτου
 ἐπισκόπου κ(ύρι)ω κ(ύρι)ω κύρ Ἰωαννικίου// ἔτει αψστ Μαρτίου.....22

Το παρεκκλήσιο των Αγίων Αναργύρων ιστορήθηκε το έτος αψστ ή 1706, σαράντα τρία χρόνια νωρίτερα από τον κυρίως ναό. Πιθανόν να προϋπήρχε του κυρίως ναού ή η «εκ βάθρων ανέγερση» που αναφέρεται στην επιγραφή του 1749, να αφορά μια επέκταση ή επισκευή μικρότερου ναού.²³⁷

Η ιστόρηση του παρεκκλησίου χρηματοδοτήθηκε από τον Αλέξανδρο Γούναρη, άρχοντα της περιοχής, και τον επίτροπο Παναγιώτη (δυὰ συνδρομῆς τῶν τιμιωτάτων ἀρχόντων// κύρ Ἀλεξανδρί Γούναρι καί κύρ Παναγιώτι ἐπιτρόπου), όταν στον ναό λειτουργούσαν δύο ιερείς. που έφεραν το ίδιο όνομα «Παναγιώτης» (ἱερατεύοντος τῶν εὐλαβεστάτων ἱερέων Παναγιώτι ἱερέως// κ(αί) ἐτέρου Παναγιώτι ἱερέως).

²³⁷ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕΣ-ΔΕΡΙΖΙΟΤΙΣ, Churches, 106

Να σημειωθεί πως εκείνη την περίοδο διατελούσε χρέη επισκόπου Δημητριάδος ο Ιωαννίκιος (τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου κ(ύρι)ω κ(ύρι)ω κὺρ Ἰωαννικίου),καταγόμενος από την Αιτωλία. Η θητεία του επισκόπου Ιωαννικίου διήρκησε από το 1678 μέχρι το 1715.²³⁸ Εντοπίζεται και στην επιγραφή της Αγίας Τριάδας του 1715.Η ιστόρηση του μνημείου πιθανόν ολοκληρώθηκε στις 22 Μαρτίου του 1706 (ἔτει αψστ Μαρτίου.....22).

Ναός των Αγίων Αποστόλων

Πρόκειται για ναό αφιερωμένο στους αποστόλους Πέτρο και Παύλο, ο οποίος, βάσει επιγραφής, αποτελούσε το καθολικό ή παρεκκλήσιο μονής. Ωστόσο, δεν έχει εντοπιστεί κανένα στοιχείο που να επιβεβαιώνει την ύπαρξη μονής αφιερωμένης στους αποστόλους αυτούς.

Εικόνα 30: νοτιοανατολική πλευρά του ναού

Αρχιτεκτονικά, ακολουθεί τον τύπο της μονόχωρης δομικής βασιλικής, με ξυλόστεγη δίρριχτη στέγη. Η μορφή που έχει λάβει σήμερα

²³⁸Ν. Γιαννόπουλος, Επισκοπικοί κατάλογοι, τ.ΙΓ, 1935, 23

ο ναός δεν είναι η αρχική, αφού έχουν εντοπιστεί αναστηλωτικές εργασίες και επεμβάσεις στην στέγη. Ο ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες, καθώς ο ζωγράφος δεν αφήνει ανεκμετάλλευτη και την πιο μικρή επιφάνεια.²³⁹ Στο μνημείο εντοπίζονται δύο επιγραφές.²⁴⁰

1. Κτιτορική επιγραφή – 1756/57

Στο υπέρθυρο της ανατολικής εισόδου, στην νότια πλευρά του κυρίως ναού δεσπόζει μία επιγραφή του 1756/7.²⁴¹ Η επιγραφή είναι γραπτή, μελανού χρώματος και εγγράφεται σε επίμηκες διάχωρο, που περιβάλλεται με μία μελανόμορφη και μία ερυθρόμορφη ταινία μεσαίου μήκους. Στο σύνολο της φέρει κεφαλαιογράμματα γραφή, εκτός της τελευταίας πρότασης, στα δεξιά. Χαρακτηριστικά είναι το διακοσμητικό στοιχείο του σταυρού, καθώς και των φυλλωμάτων.

Εικόνα 31: επιγραφή κυρίως ναού

+ΙΣΟΡΙΘΗΘΕΟΣΚΑΙΗΕΡΟΣΝΗΟΣΤΟΥ ΑΓΙΩΝ ΕΝΔΩΖΟΝ·
· Κ ΠΑΝΕΦΙΗΩΝ ΑΠΟΣΟΛΟΝ ΚΓΡΟΙΚΟΡΙΦΕΩ ΠΕΡΔ·

²³⁹ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕΣ-ΔΕΡΙΖΙΟΤΙΣ, Churches, 53-57

²⁴⁰ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕΣ-ΔΕΡΙΖΙΟΤΙΣ Churches, 53, η δεύτερη επιγραφή βρίσκεται στην δυτική είσοδο της νότιας πλευράς και έχει ως εξής:

+Αναξ ἀναρχε πατὴρ ἀνάρχου λόγε Ἰησοῦ φιλόανθρωπε Μαρίας

Γόνε σὺν τῷ ναὸς σοῦ φρουρεῖ αἰεὶ καὶ σκέπε τοὺς σοῖ τελούντας προσφορὰν καὶ λατρείαν

Η επιγραφή ακολουθεῖ το ίδιο μοτίβο ἐπικλήσης με την επιγραφή του Αγίου Γεωργίου.

²⁴¹ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕΣ-ΔΕΡΙΖΙΟΤΙΣ, Churches, 53-54

ΚΑΙ ΠΑΝΛΘ ΔΙΑΣΙΝΔΡΟΗΗΣΚΕΞΩΔΟΝ Τ ΤΕ ΜΑΧΑΛΙΤΩΝ
ΙΕΡΑΤΕΥΩΝΤΑΙΣΔΕ ΕΝΤΗΗΩΝΙ ΤΑΝΤΙΑΛΕΞΑΝΔΡ Κ ΙΩ ΕΠΙΤΡΟΠΕΝ
ΩΝΤΟΣΖΑΦΗΡΙ • ΈΤΟΣΖ • Σ • Ξ • Δκατάμήνανοεμβριδ – 10

+ Ιστορίθη ό θεϊός και ήερός ναός τόν Αγίων ένδώξον// κ(αί) πανεφίμων
Αποστόλον κ(αί) πρωτωκοριφέω Πέτρου// και Παύλου δια σινδρομής κ(αί)
έξώδον τών τε Μαχαλιωτών// ιερατεύωνταις δέ έν τη μωνί ταῦτι
Αλεξάνδρου κ(αί) Ιω(άννη) έπιτροπεύ//ωντος Ζαφηρί(ου) έτος ζσξδ κατά
μήνα Νοεμβρίου 10

Ο ναός των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου ιστορήθηκε
κατά το έτος ζσξδ ή 1756/7 (+Ιστορίθη ό θεϊός και ήερός ναός τόν Αγίων
ένδώξον// κ(αί) πανεφίμων Αποστόλον κ(αί) πρωτωκοριφέω Πέτρου// και
Παύλου). Πρόκειται για ομαδική αφιέρωση, αφού ο τοιχογραφικός
διάκοσμος ήταν προσφορά όλων των κατοίκων της συνοικίας του χωριού
(δια σινδρομής κ(αί) έξώδον τών τε Μαχαλιωτών), όταν ιερείς στην μονή
διατελούσαν οι πατέρες Αλέξανδρος και Ιωάννης (ιερατεύωνταις δέ έν τη
μωνί ταῦτι Αλεξάνδρου κ(αί) Ιω(άννη) έπιτροπεύ//ωντος Ζαφηρί(ου)). Η
ιστόρηση του ναού ολοκληρώθηκε στις 10 Νοεμβρίου του 1756/7 (έτος ζσξδ
κατά μήνα Νοεμβρίου 10).

Η μονή των Αγίων Αναργύρων και τα ασκηταριά

Η μονή των Αγίων Αναργύρων βρίσκεται δέκα χιλιόμετρα έξω από την Αγιά, στον δρόμο που οδηγεί προς τον Αγίοκαμπο και ένα χιλιόμετρο βορειοδυτικά της Σκήτης. Πρόκειται για μοναστικό κέντρο που υπάγονταν στο «Όρος των Κελλίων» και ήδη από τον 10^ο αιώνα φιλοξενούσε μεγάλο αριθμό μοναχών.

Σήμερα στον χώρο δεσπόζει το καθολικό της μονής, το οποίο ανηγέρθηκε το 1588, καθώς και δύο βραχύδη ασκηταριά²⁴² που παρέμεναν ενεργά από τον 12^ο μέχρι και τον 16^ο αιώνα. Αποτελείται από τρεις μονόχωρους ναΐσκους, πουφέρουν τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά τοιχογραφικό διάκοσμο του 12^{ου}, 13^{ου}, 14^{ου} και 16^{ου} αιώνα.²⁴³

Εικόνα 32: νοτιοανατολική πλευρά του καθολικού

²⁴²ΔΡΟΣΟΣ, Επισκοπές, 287-288, Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ασκηταριά του Κισσάβου της Αγιάς, του Αετόλοφου, του Ομολίου», ΘΗΜ, 4, 1983, 11-16, Τα ασκηταριά ανήκουν στην τρίτη κατηγορία σπηλαίων, που τα τοιχώματα του βράχου λειτουργούν και ως φράγμα στο άνοιγμα του σπηλαίου.

²⁴³ΔΡΟΣΟΣ, Η ενορία, 83-84, ΔΡΟΣΟΣ, Επισκοπές, 287-289, ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ασκηταριά, 12-14, Β. ΤΣΟΛΑΚΗΣ, Η μονή των Αγίων Αναργύρων και τα ασκηταριά των γύρω βράχων στην περιοχή της Αγιάς, Θ.ΗΜ, 60, 2011, 33-63

Το καθολικό της μονής αρχιτεκτονικά ακολουθεί τον τύπο της ξυλόστεγης βασιλικής με τρία κλίτη, με ενιαία δίρριχτη στέγη και στοές στην νότια και στην δυτική πλευρά. Εσωτερικά, εντοπίζεται τοιχογραφικός διάκοσμος που ανάγεται στον 17^ο αιώνα. Το καθολικό είναι κατάγραφο με υψηλής τέχνης τοιχογραφίες, παρόλα αυτά οι φθορές και οι διάφορες επεμβάσεις που έχουν υποστεί είναι εύκολα διακριτές. Εκτός του καθολικού σώζεται και ο οχυρωματικός πύργος.²⁴⁴

Εικόνα 33: τα ασκηταριά

1. Κτιτορική επιγραφή – 1588

Η επιγραφή βρέθηκε στο υπέρθυρο της εισόδου του καθολικού. Παραδίδεται η μεταγραφή της, όπως αποδόθηκε από τον π. Σ. Ζιμπή το 1939²⁴⁵ και εν συνεχεία από τον π. Ν. Δρόσο.²⁴⁶

Ἀνιστορίθῃ ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ εὐγενεστάτου καὶ

²⁴⁴ΔΡΟΣΟΣ, Η ενορία, 83-84, ΔΡΟΣΟΣ, Επισκοπές, 287-289, ΤΣΟΛΑΚΗΣ, Η μονή, 33-63

²⁴⁵Π. Σ. ΖΙΜΠΗΣ, Χειρόγραφος έκθεσις προς Μητροπολίτην Δημητριάδος, Ιούλιος 1939

²⁴⁶ΔΡΟΣΟΣ, Η ενορία, 83-84

έντιμωτάτου κυρίου Ἰωάννου τοῦ Νικολάου (Λαρίσης καὶ ἀρχιερατεύοντος) ἐκ τῶν μοναχῶν Γαβριήλ καὶ Ἰώσαφ καὶ Ἡλιοῦ ἱερομονάχου, ἀρχιερατεύοντος Παχωμίου τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου γέροντος τοῦ Νεκταρίου τοῦ ἱερομονάχου ἐπὶ ἔτος Ζπ'ξ3; (1759 ἢ 1659) ἐν μηνὶ Ἰανουαρίου

Σύμφωνα με την παραπάνω επιγραφή, το καθολικό των Αγίων Αναργύρων, Κοσμά και Δαμιανού, τοιχογραφήθηκε (*Ἀνιστορίθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς*) πιθανόν κατά το ἔτος Ζπξ3. Ωστόσο, η χρονολογία δεν είναι αποδίδεται με σιγουριά, γι αυτό και ανάγεται στο 1759 ἢ στο 1659.

Ο τοιχογραφικός διάκοσμος χρηματοδοτήθηκε από τον κ. Ἰωάννη του Νικολάου, εκ Λαρίσης (*διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ εὐγενεστάτου καὶ έντιμωτάτου κυρίου Ἰωάννου τοῦ Νικολάου Λαρίσης καὶ ἀρχιερατεύοντος, τους μοναχοὺς Γαβριήλ, Ἰώσαφ και ἀπὸ τον ἱερομόναχο Ἡλιο (ἐκ τῶν μοναχῶν Γαβριήλ καὶ Ἰώσαφ καὶ Ἡλιοῦ ἱερομονάχου), ὅταν ἐπίσκοπος Δημητριάδος διατελοῦσε ὁ Παχώμιος (ἀρχιερατεύοντος Παχωμίου τοῦ θεοφιλεστάτου) και εφημέριος τῆς μονῆς ὁ ἱερομόναχος Νεκτάριος (ἐπισκόπου γέροντος τοῦ Νεκταρίου τοῦ ἱερομονάχου). Οἱ ἐργασίες ολοκληρώθηκαν τον Ἰανουάριο (έν μηνὶ Ἰανουαρίου).*

Στους επισκοπικούς καταλόγους, ὁ Παχώμιος διατελεῖ χρῆ ἐπισκόπου ἀπὸ το 1581 μέχρι και το 1590, ἐνὼ δηλώνεται πως στὴν επιγραφή τῆς μονῆς των Αγίων Αναργύρων αναγράφονταν το ἔτος 1588 (ζης'),²⁴⁷ χρονολογίες που δεν συνάδουν με τις προτεινόμενες ἀπὸ τον Σ. Ζιμπή. Παρόλα αὐτὰ εἶναι πολὺ πιθανὸ ἡ ἱστορία του διακόσμου ὄντως

²⁴⁷ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Επισκοπικοί κατάλογοι*, τ.Π, 1935, 24, 7096=1588, αναφέρεται πιθανόν λανθασμένα, πως ὁ Παχώμιος ἦταν και ὁ κτίτορας του διακόσμου.

να πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, αφού η τελευταία επιζωγράφιση ανάγεται ακριβώς την ίδια περίοδο.

Αετόλοφος – Δέσιανη²⁴⁸ και Βαθύρεμα²⁴⁹

Ναός του Αγίου Νικολάου του Νέου

Στο ιερό του ναού, στην προσκομιδή, εντοπίστηκε επιγραφή του 1721. Η μικρογράμματη επιγραφή εγγράφεται σε τρίπτυχο, στην επίστεψη του οποίου εικονίζεται ο Άγιος Νικόλαος ο Νέος και εκατέρωθεν η προσωποποίηση του Ήλιου και της Σελήνης.²⁵⁰

Ανιστορίθη ή πρό//θεσις αὐτῆ τοῦ ἁγίου ὁσίῳ//μάρτυρος Νικολάου τοῦ Νέου// με τὰ κελία ὁμοῦ διὰ ἐξόδων τῶν φι//λόχρηστων χριστιανῶν συνδρομῆς δὲ καὶ κό//που Ἰωάννη Χρυσικοῦ. Ἔτους αψκα (=1721)

Εδώ γίνεται αναφορά στην ιστόρηση της πρόθεσης και των κελίων του ναού του Αγίου Νικολάου (Ανιστορίθη ή πρό//θεσις αὐτῆ τοῦ ἁγίου ὁσίῳ//μάρτυρος Νικολάου τοῦ Νέου// με τὰ κελία) κατά το έτος 1721 (αψκα). Τα έξοδα των εργασιών ανέλαβαν ο Ιωάννης Χρυσικός και το σύνολο των

²⁴⁸Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Ο Αετόλοφος (Δέσιανη) και το Βαθύρεμα της Αγιάς, *ΘΗΜ*, 10, 1986, 17-57, πέντε χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της Αγιάς βρίσκεται το χωριό Αετόλοφος. Η ονομασία βασίζεται στους δύο λόφους που προηγούνται του χωριού, τον Αετό και την Ανάληψη, και το κάνουν αθέατο. Το χωριό ονομάζεται και Βέσaina (= κοιλάδα) και ταυτίζεται με την έδρα της επισκοπής Βεσαίνης, που δεσπόζει την βυζαντινή περίοδο. Αργότερα λαμβάνει και την ονομασία Δέσιανη, ως παραλλαγή του Β σε Δ. Η περιοχή χαρακτηρίζεται κατά κόρων από βυζαντινά μνημεία.

²⁴⁹ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Ο Αετόλοφος, μεταξύ των χωριών Νερόμυλοι και Γερακάρι.

²⁵⁰ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Ο Αετόλοφος, 33

πιστών (διὰ ἐξόδων τῶν φιλλόχρηστων χριστιανῶν συνδρομῆς δὲ καὶ κόλλπου Ἰωάννη Χρυσικοῦ).

Στα πτυσσόμενα φύλλα του τριπτύχου εντοπίστηκαν ονόματα ιερέων, μοναχών, μοναζουσών, ιερομονάχων, λαϊκῶν καὶ κεκοιμημένων.²⁵¹

Ἅγιος Νικόλαος Βαθυρέματος

Στον ναό του Αγίου Νικολάου στο Βαθύρεμα διασώθηκε ένα μέρος της κτιτορικής επιγραφής, η οποία προκάλεσε ιδιαίτερη σύγχυση στους μελετητές. Δυστυχῶς δεν δύναται να αναγνωστεί εκ νέου από νεότερους μελετητές. Η πρώτη μεταγραφή πραγματοποιήθηκε από τον μητροπολίτη Γερμανό και αποδόθηκε ως εξής:

Ἀνηγέρθη καὶ ἀνιστορήθη..... ἀρχιερατεύοντος Δημητριάδος Ἰωσήφ ἰνδικτιῶνος ΞΣΤ διὰ συνδρομῆς τοῦ ἱερέως// Ἀνδρέου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Αἰκατερίνης

Ὅπως σημείωσε ο ἴδιος ο μητροπολίτης Γερμανός, η ἰνδικτιῶνα ΞΣΤ αντιστοιχεί στο ἔτος 1302, καὶ κατὰ συνέπεια ο μητροπολίτης Ἰωσήφ Α ἀνάγεται σε ἐκείνη την περίοδο. Ο Ν. Γιαννόπουλος αρνείται να δεχτεῖ την θεωρία αὐτή, αφοῦ σε συγίλλιο του 1371 αναφέρεται η ἐπισκοπή Βεσσαίνης. Ἐτσι, προτείνει την περίπτωση ο Ἰωσήφ να υπάγεται σε αὐτή

²⁵¹ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Ο Αετόλοφος, 33, Ιερείς: Μιχαήλ, Τριαντάφυλλος, Μιχαήλ, Αδάμης, Κομνημός, Αθανάσιος, Αναστάσιος, Μιχαήλ, Αβράμης, Φίλος, Ιωακείμ, Ἰωάννης, Αλέξανδρος, Συράκης
Μοναχοί: Γεράσιμος, Μακάριος, Διονύσιος
Ιερομόναχοι: Ευγένιος, Παρθένιος, Νεόφυτος
Μοναχές: Κυπριανή, Σιμιανή, Σάρα

και όχι στην μητρόπολη Δημητριάδος.²⁵² Παρόλα αυτά, επικράτησε η απόδοση της ιστόρησης και της ανέγερσης του ναού το 1303/2. Ο Δ. Αγραφιώτης συνδυάζοντας τα στοιχεία, προτείνει τρεις ²⁵³ πιθανές χρονολογίες μεταξύ του 1548 και 1558, με την τελευταία να φαντάζει πιο πιθανή και πιο κοντά στο 1552/3 και στον Ιωσήφ Α, που αναφέρεται στον ναό του Αγίου Αθανασίου, ως επίσκοπος Δημητριάδος.²⁵⁴

Πολυδένδρι

Σε μακρινή απόσταση από την Αγιά, περίπου είκοσι χιλιόμετρα νοτιοδυτικά, αλλά πολύ κοντά στον παραθαλάσσιο οικισμό του Αγιοκάμπου, βρίσκεται το Πολυδένδρι. Εντός του βασιλικού δάσους Πολυδενδρίου δεσπόζουν δύο αξιόλογα καθολικά, αφιερωμένα στην Κοίμηση και στην Γέννηση της Θεοτόκου.

Μονή Γεννήσεως της Θεοτόκου

Το καθολικό της μονής Γεννήσεως της Θεοτόκου ακολουθεί αρχιτεκτονικά τον τύπο του μονόχωρου, δρομικού και ξυλόστεγου ναού, με νάρθηκα. Πρόκειται για ένα από τα επτά συνολικά μοναστικά συγκροτήματα της επαρχίας Αγιάς, σύμφωνα με τα οθωμανικά κατάστιχα.²⁵⁵

²⁵²ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι, τ.ΙΓ, 1935, 26, να σημειωθεί πως στον ναό του Αγίου Αθανασίου στην Σελίτσιανη γίνεται αναφορά στον επίσκοπο Δημητριάδος Ιωσήφ Α το 1552/3.

²⁵³ α) ΖΝς' / ΖΟΑ/ ΖΠς', β) ΖΞς, γ) [.]Ξς'/ΖΞΑ'

²⁵⁴ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Συμπληρώσεις και σχόλια σε ημιτελή επιγραφή του Αγ. Νικολάου στο Βαθύρεμα της Αγιάς, *Θ.ΗΜ*, 32, 1997, 57-64

²⁵⁵Μ. KIEL, Επίσημες τουρκικές πηγές για τη μοναστηριακή ζωή και τα μοναστήρια της Ανατολικής Θεσσαλίας κατά τον 16ο αιώνα. Το κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο, *Αγιά, Ιστορικά* -

Εικόνα 34: νοτιοανατολική πλευρά του ναού

Ως προς τον ζωγραφικό διάκοσμο, ο ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες. Η κτιτορική επιγραφή βρίσκεται στο υπέρθυρο του κυρίως ναού και είναι η ακόλουθη:

Ανιστ[ορήθη] ὁ θεῖος καὶ πάν]σεπτος ναὸς τῆς ὑπερευλογημένης
Δεσπίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀὔπαρθένου Μαρίας// [διὰ συνδρομῆς
κόπου] καὶ μόχθου [τοῦ ἐν ἱερομονάχοις παπᾶ κὺρ Ἀρσενίου] καὶ
κτη[τορος]...//...[καὶ ἡγουμένου κυρίου παπᾶ Κυριάκου καὶ τοῦ
προηγούμενου] σὴν πάσι τῆς ἐν Χριστῷ [ἡμῶν ἀδελφότητος...καὶ ἐξόδου
κυρίου ἡμῶν δεσπότης]// εἰς βασίλι τοῦ ἰοῦ αὐτοῦ ἔτος Ζη ἐν μηνὶ
Φεβρουάριος 11// εὐχεσθε ὑπὲρ ἡμῶν.²⁵⁶

Αρχαιολογικά, Πρακτικά του Α' Ιστορικών - Αρχαιολογικού Συνεδρίου για την Αγιά και την επαρχία της, Αγιά, 2002, 238-239

²⁵⁶ ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ-DERIZIOTIS, *Churches*, 145, ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Β' Επιγραφαί, 161, 7, Στ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Η ζωγραφική της μονής Γεννήσεως της Θεοτόκου στο Πολυδένδρι Αγιάς, *Δελτίον ΧΑΕ,ΚΖ'*, Αθήνα, 2006, 221, το κείμενο της επιγραφής μεταγράφηκε και ορθογραφήθηκε ορθώς από τον μητροπολίτη Γερμανό, με μόνη διαφορά την εσφαλμένη ανάγνωση, σύμφωνα με την Στ. Σδρόλια, τοῦ Δεσπότη τοῦ βασίλη τοῦ Ἰωάννου, ἀντί βασίλι τοῦ ἰοῦ, καθὼς καὶ τῆς χρονολογίας ζφη, ἀντί ζη. Τὴν μεταγραφή τοῦ μητροπολίτη Γερμανοῦ ἀκολουθοῦν καὶ οἱ Κουμουλίδης – Δεριζιώτης.

Η επιγραφή δίνει πληροφορίες για την ιστόρηση του τοιχογραφικού διακόσμου του καθολικού, που είναι αφιερωμένο στην Θεοτόκο, το έτος 1590 (Ἀνιστ[ορήθη ὁ θεῖος καὶ πάν]σεπτος ναὸς τῆς ὑπερευλογημένης Δεσπίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀὔπαρθένου Μαρίας).

Τα έξοδα της ιστόρησης ανέλαβαν ο μοναχός Αρσένιος ([διὰ συνδρομῆς κόπου] καὶ μόχθου [τοῦ ἐν ἱερομονάχοις παπὰ κὺρ Ἀρσενίου]) και ο ηγούμενος Κυριάκος ([καὶ ἡγουμένου κυρίου παπὰ Κυριάκου καὶ τοῦ προηγούμενου]), σε συνεργασία με έναν λαϊκό αδιάγνωστο κτίτορα (καὶ κτή[τορος]...//...) και τον γιό του Βασίλη (εἷς βασίλι τοῦ ἰοῦ αὐτοῦ). Σύμφωνα με την Στ. Σδρόλια είναι πολύ πιθανό ο αδιάγνωστος κτίτορας να είναι ο Καλογιάννης, ο οποίος παρουσιάζεται και ως κτίτορας στον Άγιο Παντελεήμονα Αγιάς.²⁵⁷

Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου

Η μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου υπάγεται επίσης χρονολογικά στον 16^ο αιώνα, όπως αναφέρει η εντοιχισμένη μεγαλογράμματη επιγραφή, που βρίσκεται ανατολικά, στην κόγχη του ιερού βήματος.

²⁵⁷ΣΔΡΟΛΙΑ, Η ζωγραφική, 221-222

Εικόνα 35: νοτιοδυτική πλευρά ναού

Εδώ γίνεται αναφορά στην οικοδόμηση του καθολικού, κατά το έτος ΖΟΣΤ ή 1568²⁵⁸. Πιθανόν η ολοκλήρωση των εργασιών να έλαβε χώρα στις 12 Αυγούστου του ίδιου έτους. Η επιγραφή έχει ως εξής²⁵⁹:

Εικόνα 36: λίθινη επιγραφή

ΕΘΕΜΕΛΗΩΘΗ
Ν Ο ΝΑΩΣ ΤΗΣ ΚΙ
ΜΗΕΩΣ ΜΙΝΙ Ν
ΓΟΝΤΟ + ΙΒ+ ΕΤΟΝ
ΖΟCT+ Η ΚΙΜΙCΙC ΤΙC
ΠΑΝΑΓΙΑC+

+ Έθεμεληώθη//ν ό ναός τής κι//μήσεως μινι Αύγουστο+ ΙΒ+ έτους ζοστ+ ή
Κίμισις τics Παναγίας

²⁵⁸ 7076-5508=1568

²⁵⁹ ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΕS-DERIZIOTIS, Churches, 146, στο υπέρθυρο της δυτικής εισόδου σώζεται πιθανόν επιγραφή που αναφέρεται στην ανέγερση και στην ιστόρηση του ναού. Ωστόσο είναι αδιάγνωστη, αφού στο μεγαλύτερο μέρος της είναι ασβεστωμένη. Από την επιγραφή σώζεται μόνο η ευχή στην Αγία Τριάδα.

Ναός Ζωοδόχου Πηγής, Κουκουράβα²⁶⁰

Στο υπέρθυρο της κεντρικής εισόδου του ναού δεσπόζει η κτιτορική επιγραφή του ναού. Παρουσιάζεται με μεγαλογράμματη γραφή, εντός επιμήκους διαχώρου, που περιγράφεται από ταινία μελανού χρώματος. Το επιγραφικό κείμενο χαρακτηρίζεται από εξαιρετική συμμετρία στίχων, καλλιγραφία γραμμάτων, με την χρήση συμπλημάτων και διαφόρων συμπλεγμάτων, αλλά και ορθογραφικών λαθών. Στην αρχή φέρει το διακοσμητικό στοιχείο του σταυρού.

Εικόνα 37: επιγραφή κυρίως ναού

+ ΑΝΗΓΕΡΘΗ Κ4ΣΟΡΙΘΗ ΟΘ4ΟC Κ ΠΑΝCΕΠΘC NΑΟC ΤΠΙΑΝ · ΥΠΕ
Ρ6ΑΛΟΠΜΕΝΗC ΔΕCΠΥΝΗC ΗΜΩΝ ΘΕΟΤΚΟΝ ΚΑ4 ΠΑΡΘΕ
Ν8ΜΑΡΙΤΗC ΔΠΟΝΟΗΑΖΩΗΕΝΙC · ΝCΩΖΩΟΔΟΧ8
ΠΗΓΗC · ΔΙ4CΙΝΔΡΩΗΗC · ΚΟΠ8ΤΕΚΗΩΧΘΝ · ΚΩΖΟΔ8
CΕΡΠ8 · ΧΑΛΙΚΝΑ · ΔΠ4ΤΗΡΧΙΕΡΑΤΗΑ8ΘΕΟΦΙΛΕCΑC8
ΔΠ4CΚΟΠ8 · ΑΠ8 · ΔΙΗΗΤΙΑΔ^{OC} · ΚΝΡΙ8 · ΘΕΟΚΛΙΤ
ΕΤ^{OC} · Ζ · Σ · Η · Η1740

²⁶⁰ Σημερινή ονομασία «Αμυγδαλή».

+Ανηγέρθη κ(αὶ) εἰστορίθη ὁ θεῖος κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς τῆς
πανυπερβουλογιμένης Δεσπύνης ἡμῶν ναὶ Θεοτόκου κ(αὶ)
Αειπαρθέ//νου Μαρί(ας) τῆς ἐπονομαζωμένις ναὶ Ζωοδόχου// Πηγῆς
διὰ συνδρωμῆς κόπου τὲ κ(αὶ) μώχθ(ο)υ κ(αὶ) ἐξόδου// Σεργίου
Χαλικυὰ ἐπεὶ τῇ ἀρχιερατῇ τοῦ θεοφιλεστάτου// ἐπεισκόπου Ἀγίου
Δημητριάδος κυρίου Θεοκλίτου// Ἔτος ζσμή 1740

Σύμφωνα με την επιγραφή, ο ναός της Ζωοδόχου Πηγῆς οικοδομήθηκε και ιστορήθηκε το έτος ζσμη ή 1740. Το χρονολογικό έτος αποδίδεται με διττό τρόπο, τόσο με αλφαβητική όσο και με αριθμητική χρονολογία. Βέβαια είναι πολύ πιθανόν η αριθμητική χρονολογία να αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη. Την χρηματοδότηση των εργασιών ανέλαβε ο λαϊκός Σέργιος Χαλικιάς, ο οποίος προέβη και σε προσφορά προσωπικής εργασίας (διὰ συνδρωμῆς κόπου τὲ κ(αὶ) μώχθ(ο)υ κ(αὶ) ἐξόδου// Σεργίου Χαλικυὰ), όταν επίσκοπος Δημητριάδος διατελούσε ο Θεόκλητος (ἐπεὶ τῇ ἀρχιερατῇ τοῦ θεοφιλεστάτου// ἐπεισκόπου Ἀγίου Δημητριάδος κυρίου Θεοκλίτου).

Στους επισκοπικούς καταλόγους της εκκλησίας της Ελλάδος, ο επίσκοπος Θεόκλητος υφίστατο την περίοδο 1735-1757. Ο ίδιος εκτός από την επιγραφή της Ζωοδόχου Πηγῆς, αναφέρεται σε επιγραφή του Αγίου Νικολάου Σελίτσιανης το 1735, της Αγίας Τριάδος Αγιάς, καθώς και στον ναό της Αγίας Κυριακῆς Ζαγοράς το 1740 και 1741. Το 1756 εντοπίζεται και σε επιγραφή του Αγίου Νικολάου Μακρινίτσας, αν και ήδη από το 1745 είχε λήξει η αρχιερατεία του.²⁶¹ Αναφορά του ονόματος του γίνεται στον ναό της Θεοτόκου στο Βαθύρεμα και το 1749 στον ναό του Αγίου Γεωργίου στην Αγιά.²⁶²

²⁶¹ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Οι τοιχογραφημένες εκκλησίες, 253

²⁶²ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι, 23

Αλφαβητικός κατάλογος κτιτόρων – χορηγών

1. **Αικατερίνη:** χορηγός ανέγερσης και ιστόρησης του Αγίου Νικολάου Βαθυρέματος, μαζί με τον σύζυγο της π. Ανδρέα, 1552/3;
2. **Αικατερίνη:** κόρη του λαϊκού Ιωάννη, χορηγός της τράπεζας στην μονή του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς, μαζί με τον πατέρα της Ιωάννη, την μητέρα της και την αδερφή της Αρετή, 1615/16.
3. **Ακάκιος, επίσκοπος Πέτρας:** χορηγός ανακαίνισης του καστελλίου στην μονή Αγίου Δημητρίου Στομίου, 1492.
4. **π. Αλέξιος:** χορηγός στο εξαπτέρυγο του ναού του Αγίου Νικολάου Μεταξοχωρίου, μαζί με τους ιερείς Γεώργιο, Ζαφείριο, Νικόλαο και Ιωάννη, 1718.
5. **Ανατόλιος, μοναχός:** χορηγός εικόνας στην μονή των Εισοδίων της Θεοτόκου Μεταξοχωρίου, 1765 και των ευαγγελίων 1786 και 1798. Αναφέρεται και ως κτίτορας του τέμπλου το 1794, μαζί με τους μοναχούς Ησαΐα και Μαγδαληνή.
6. **π. Ανδρέας:** χορηγός ανέγερσης και ιστόρησης του Αγίου Νικολάου Βαθυρέματος, μαζί με την σύζυγο του Αικατερίνη, 1552/3;
7. **Αρετή:** κόρη του λαϊκού Ιωάννη, χορηγός της τράπεζας στην μονή του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς, μαζί με τον πατέρα της Ιωάννη, την μητέρα της και την αδερφή της Αικατερίνη, 1615/16.
8. **Αρσένιος, μοναχός:** χορηγός της ιστόρησης της μονής Γεννήσεως της Θεοτόκου στο Πολυδένδρι, μαζί με τον ηγούμενο Κυριάκο, έναν αδιάγνωστο λαϊκό κτίτορα και τον γιο του Βασίλη, 1590.
9. **Βασίλειος:** γιος του αδιάγνωστου κτίτορα (βλ: παραπάνω)
10. **Γαβριήλ, μοναχός:** χορηγός ιστόρησης της μονής των Αγίων Αναργύρων, μαζί με τον Ιωάννη του Νικολάου, τον μοναχό Ιωάσαφ και τον ιερομόναχο Ήλιο, 1588.

- 11. Γεώργιος:** χορηγός της τράπεζας στην μονή του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς, μαζί με την ανώνυμη σύζυγο του και τα τέκνα του Αρετή και Αικατερίνη, 1615/16.
- 12. π. Γεώργιος:** χορηγός ανακαίνισης του Αγίου Αθανασίου Σελίτσανης, μαζί με τον π. Ευρετό και τους κατοίκους της Σελίτσιανης, 1630 και ιερέας. Ακόμα, κτίτορας ανέγερσης και ιστόρησης του ναού Αγίου Παντελεήμονα, μαζί με τον άρχοντα Ιωάννη Καπουζτή, τους ιερομονάχους π. Ησαΐα, π. Σεραφείμ, και με τους ιερείς π. Κωνσταντίνο, π. Μάργαρη, 1640/1.
- 13. π. Γεώργιος:** χορηγός στο εξαπτέρυγο του ναού του Αγίου Νικολάου Μεταξοχωρίου, μαζί με τους ιερείς Αλέξιο, Ζαφείριο, Νικόλαο και Ιωάννη, 1718.
- 14. Γούναρης Αλέξανδρος:** χορηγός ιστόρησης του παρεκκλησίου του ναού Αγίου Γεωργίου Αγιάς, Αγίων Αναργύρων, μαζί με τον επίτροπο Παναγιώτη, 1706.
- 15. Γρηγόριος, επίσκοπος Πλαταμώνος:** χορηγός ανέγερσης μαγειρίου στην μονή Αγίου Δημητρίου Στομίου, 1557
- 16. Γρηγόριος, ιερομόναχος:** χορηγός ιστόρησης του ναού της Αγίας Τριάδας Αγιάς, 1715.
- 17. Δανιήλ, ιερομόναχος:** χορηγός ιστόρησης της πύλης της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μεγαλοβρύσου, 1645.
- 18. π. Δημήτριος:** χορηγός ανακαίνισης του Αγίου Αθανασίου Σελίτσανης, μαζί με τον π. Ευρετό και τους κατοίκους της Σελίτσιανης, 1630 και ιερέας. Ακόμα, κτίτορας ανέγερσης και ιστόρησης του ναού Αγίου Παντελεήμονα, μαζί με τον άρχοντα Ιωάννη Καπουζτή, τους ιερομονάχους π. Ησαΐα, π. Σεραφείμ, και με τους ιερείς π. Κωνσταντίνο, π. Μάργαρη και π. Γεώργιο, 1640/1 .

- 19. Διονύσιος, ιερομόναχος:** χορηγός ανέγερσης και ιστόρησης του ναού της Αγίας Τριάδας Αγιάς, μαζί με τους ιερομονάχους Σεραφείμ, Νεκτάριο, Ευθύμιο, 1629/30.
- 20. Διονύσιος, ιερομόναχος:** χορηγός τέμπλου του ναού Αγίου Χαραλάμπους Μεγαλοβρύσου, μαζί με τον μοναχό Διονύσιο, 1731.
- 21. Διονύσιος, μοναχός:** χορηγός τέμπλου του ναού Αγίου Χαραλάμπους Μεγαλοβρύσου, μαζί με τον ιερομόναχο Διονύσιο, 1731.
- 22. Ευθύμιος, ιερομόναχος:** χορηγός ανέγερσης και ιστόρησης του ναού της Αγίας Τριάδας Αγιάς, μαζί με τους ιερομονάχους Διονύσιο, Νεκτάριο, Σεραφείμ, 1629/30.
- 23. π. Ευρετός:** χορηγός ανακαίνισης του Αγίου Αθανασίου Σελίτσανης, μαζί με τον π. Δημήτριο και τους κατοίκους της Σελίτσιανης, 1630 και ιερέας.
- 24. π. Ζαφείριος του Αθανασίου:** κτίτορας ιστόρησης του παρεκκλησίου του ναού Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Αγίων Αναργύρων, μαζί με την ευγενική χορηγία των πιστών, 1656.
- 25. π. Ζαφείριος:** χορηγός στο εξαπτέρυγο του ναού του Αγίου Νικολάου Μεταξοχωρίου, μαζί με τους ιερείς Γεώργιο, Αλέξιο, Νικόλαο και Ιωάννη, 1718.
- 26. Ήλιος, ιερομόναχος:** χορηγός ιστόρησης της μονής των Αγίων Αναργύρων, μαζί με τους μοναχούς Γαβριήλ, Ιωάσαφ και τον κ. Ιωάννη του Νικολάου, 1588.
- 27. π. Ησαΐα (ιερομόναχος):** κτίτορας ανέγερσης και ιστόρησης του ναού Αγίου Παντελεήμονα Σελίτσιανης, μαζί με τον άρχοντα Ιωάννη Καπουζτή, τους ιερομονάχους π. Σεραφείμ, και με τους ιερείς π. Δημήτριο, π. Κωνσταντίνο, π. Μάργαρη και π. Γεώργιο, 1640/1 .

- 28. Ησαΐας, μοναχός:** κτίτορας του τέμπλου το 1794, στην μονή των Εισοδίων της Θεοτόκου Μεταξοχωρίου, μαζί με τους μοναχούς Ανατόλιο και Μαγδαληνή.
- 29. Ιερεθείμ, ιερομόναχος:** χορηγός κτιτορικής επιγραφής μονής Γενεσίου Θεοτόκου – Καρπουζιά, μαζί με τους ιερομονάχους Παρθένιο, Κυπριανό, Ιωακείμ και ενός αδιάγνωστου ιερομονάχου.
- 30. Ιωακείμ, ιερομόναχος:** χορηγός κτιτορικής επιγραφής μονής Γενεσίου Θεοτόκου – ΚαρπουζιάΣελίτσιανης, μαζί με τους ιερομονάχους Παρθένιο, Ιερεθείμ, Κυπριανό και ενός αδιάγνωστου ιερομονάχου.
- 31. Ιωακείμ, ιερομόναχος:** χορηγός της φορητής εικόνας του Πέτρου και Παύλου, στην μονή του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς, μαζί με τον ιερομόναχο Σεραφείμ. Αναφέρεται και στην επιγραφή της βάσης των λυπηρών, ωστόσο δεν γίνεται ξεκάθαρο, αν αποτελεί τον δεύτερο κτίτορα.
- 32. Ιωακείμ, πρωτοσύγκελος:** κτίτορας ανέγερσης και ιστόρησης της μονής των Εισοδίων της Θεοτόκου Μεταξοχωρίου, 1797.
- 33. Ιωάννης, διάκονος :** χορηγός εικόνας του τέμπλου, μαζί με τον ιερέα Νικόλαο στον ναό του Αγίου Γεωργίου Μεταξοχωρίου, 1715.
- 34. Ιωάννης του Κωστή:** ο γνωστός Καλογιάννης, χορηγός του τέμπλου της μονής του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς, μαζί με την σύζυγο του Κηράνα και τα τέκνα, 1580.
- 35. Ιωάννης του Νικολάου:** χορηγός ιστόρησης της μονής των Αγίων Αναργύρων, μαζί με τους μοναχούς Γαβριήλ, Ιωάσαφ και τον ιερομόναχο Ήλιο, 1588.
- 36. π. Ιωάννης:** χορηγός στο εξαπτέρυγο του ναού του Αγίου Νικολάου Μεταξοχωρίου, μαζί με τους ιερείς Γεώργιο, Ζαφείριο, Νικόλαο και Αλέξιο, 1718.

37. **Ιωάσαφ, μοναχός:** χορηγός ιστόρησης της μονής των Αγίων Αναργύρων, μαζί με τον Ιωάννη του Νικολάου, τον μοναχό Γαβριήλ και τον ιερομόναχο Ήλιο, 1588.
38. **Καπουτζής Ιωάννης (άρχοντας):** κτίτορας ανέγερσης και ιστόρησης του ναού Αγίου Παντελεήμονα Σελίτσιανης, μαζί με τους ιερομονάχους π. Ησαΐα, π. Σεραφείμ, και με τους ιερείς π. Δημήτριο, π. Κωνσταντίνο, π. Μάργαρη και π. Γεωργίο, 1640/1.
39. **Κηράνα:** σύζυγος του Ιωάννη του Κωστή και χορηγός του τέμπλου της μονής του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς, μαζί με τον σύζυγο της και τα τέκνα, 1580.
40. **π. Κομνηνός:** χορηγός ιστόρησης τέμπλου του ναού Αγίου Γεωργίου Μεταξοχωρίου, μαζί με τους ιερείς Ρίζο και Παναγιώτη, 1675.
41. **Κυπριανός, ηγούμενος/ιερομόναχος:** χορηγός κτιτορικής επιγραφής μονής Γενεσίου Θεοτόκου – Καρπουζά Σελίτσιανης, μαζί με τους ιερομονάχους Παρθένιο, Ιερεθείμ, Ιωακείμ και ενός αδιάγνωστου ιερομονάχου.
42. **Κυριάκος, ηγούμενος:** χορηγός της ιστόρησης της μονής Γεννήσεως της Θεοτόκου στο Πολυδένδρι, μαζί με τον μοναχό Αρσένιο, έναν αδιάγνωστο λαϊκό κτίτορα και τον γιο του Βασίλη, 1590.
43. **π. Κωνσταντίνος:** κτίτορας ανέγερσης και ιστόρησης του ναού Αγίου Παντελεήμονα Σελίτσιανης, μαζί με τον άρχοντα Ιωάννη Καπουζτή, τους ιερομονάχους π. Σεραφείμ, π. Ησαΐα και με τους ιερείς π. Δημήτριο, π. Μάργαρη και π. Γεώργιο, 1640/1.
44. **Μαγδαληνή, μοναχή:** κτιτόρισσα του τέμπλου το 1794, της μονής των Εισοδίων της Θεοτόκου Μεταξοχωρίου, μαζί με τους μοναχούς Ησαΐα και Μαγδαληνή.
45. **π. Μάργαρης:** κτίτορας ανέγερσης και ιστόρησης του ναού Αγίου Παντελεήμονα Σελίτσιανης, μαζί με τον άρχοντα Ιωάννη Καπουζτή, τους

ιερομονάχους π. Σεραφείμ, π. Ησαΐα και με τους ιερείς π. Δημήτριο, π. Κωνσταντίνο, και π. Γεώργιο, 1640/1.

46. Ματθαίος, μοναχός: χορηγός ιστόρησης του τέμπλου της μονής Κοιμήσεως Θεοτόκου Μεγαλοβρύσου, 1701.

47. Νεκτάριος, ιερομόναχος: χορηγός ανέγερσης και ιστόρησης του ναού της Αγίας Τριάδας Αγιάς, μαζί με τους ιερομονάχους Διονύσιο, Σεραφείμ, Ευθύμιο, 1629/30.

48. Νικόλαος, επίτροπος: χορηγός καλύμματος ευαγγελίου, μαζί με τον παπά Στάθη, στον ναό Αγίας Παρασκευής Μεταξοχωρίου, 1703.

49. Παρθένιος, ιερομόναχος: χορηγός των λυπηρών στην μονή του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς, 1580.

50. π. Σεραφείμ: κτίτορας ανέγερσης και ιστόρησης του ναού Αγίου Παντελεήμονα Σελίτσιανης, μαζί με τον άρχοντα Ιωάννη Καπουζτή, τον ιερομόναχο π. Ησαΐα και με τους ιερείς π. Δημήτριο, π. Κωνσταντίνο, και π. Γεώργιο, 1640/1 .

51. Σεραφείμ, ιερομόναχος: χορηγός της βάσης των λυπηρών στην μονή του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς, καθώς και της φορητής εικόνας του Πέτρου και Παύλου, μαζί με τον ιερομόναχο Ιωακείμ.

52. Σεραφείμ, ιερομόναχος: χορηγός ανέγερσης και ιστόρησης του ναού της Αγίας Τριάδας Αγιάς, μαζί με τους ιερομονάχους Διονύσιο, Νεκτάριο, Ευθύμιο, 1629/30.

53. Νεόφυτος, επίσκοπος Πλαταμώνος: ολοκλήρωση εργασιών του ξύλινου χορού του καθολικού στην μονή Αγίου Δημητρίου Στομίου, 1740

54. π. Νικόλαος: χορηγός θυμιατηρίου στον ναό του Αγίου Γεωργίου Μεταξοχωρίου, 1705. Επίσης χορηγός εικόνας του τέμπλου, μαζί με τον διάκονο Ιωάννη, 1715.

55. **π. Νικόλαος:** χορηγός στο εξαπτέρυγο του ναού του Αγίου Νικολάου Μεταξοχωρίου, μαζί με τους ιερείς Γεώργιο, Ζαφείριο, Αλέξιο και Ιωάννη, 1718.
56. **π. Ρίζος:** χορηγός ιστόρησης τέμπλου του ναού Αγίου Γεωργίου Μεταξοχωρίου, μαζί με τους ιερείς Κομνηνό και Παναγιώτη, 1675.
57. **Σεραφείμ (ιερομόναχος):** κτίτορας ανέγερσης και ιστόρησης του ναού Αγίου Παντελεήμονα Σελίτσιανης, μαζί με τον ιερομόναχο π. Ησαΐα, και με τους ιερείς π. Δημήτριο, π. Κωνσταντίνο, π. Μάργαρη και π. Γεώργιο, 1640/1.
58. **π. Παναγιώτης:** χορηγός ιστόρησης τέμπλου του ναού Αγίου Γεωργίου Μεταξοχωρίου, μαζί με τους ιερείς Ρίζο και Κομνηνό, 1675.
59. **Παναγιώτης επίτροπος:** χορηγός ιστόρησης του παρεκκλησίου του ναού Αγίου Γεωργίου Αγιάς, Αγίων Αναργύρων, μαζί με τον Αλέξανδρο Γούναρη, 1706.
60. **Παπακώστας:** χορηγός κτιτορικής επιγραφής ανέγερσης και ιστόρησης του Αγίου Νικολάου Σελίτσιανης, μαζί με τον προεστό Τριαντάφυλλο Οικονόμο, 1735.
61. **Παρθένιος, ιερομόναχος:** χορηγός κτιτορικής επιγραφής μονής Γενεσίου Θεοτόκου – Καρπουζιά Σελίτσιανης, μαζί με τους ιερομονάχους Κυπριανό, Ιερεθείμ, Ιωακείμ και ενός αδιάγνωστου ιερομονάχου.
62. **Ρωμανός, ηγούμενος:** χορηγός ανέγερσης και ιστόρησης της μονής Κοιμήσεως Θεοτόκου Μεγαλοβρύσου, 1639
63. **Τριαντάφυλλος Οικονόμος:** χορηγός κτιτορικής επιγραφής ανέγερσης και ιστόρησης του Αγίου Νικολάου Σελίτσιανης, μαζί με τον προεστό Παπακώστα, 1735.
64. **Χαλικιάς Σέργιος:** χορηγός ανέγερσης και ιστόρησης του ναού Ζωοδόχου Πηγής Κουκουράβας, 1740.

65. **Ανώνυμη ομαδική χορηγία κατοίκων Σελίτσανης:** κτιτορική επιγραφή ανέγερσης και ιστόρησης του Αγίου Αθανασίου Σελίτσανης, 1552
66. **Ανώνυμη ομαδική χορηγία κατοίκων Σελίτσανης:** κτιτορική επιγραφή ανέγερσης και ιστόρησης της Αγίας Τριάδος Σελίτσανης, 1646.
67. **Ανώνυμη ομαδική χορηγία κατοίκων Σελίτσανης:** κτιτορική επιγραφή ανέγερσης και ιστόρησης του Αγίου Νικολάου Σελίτσανης, μαζί με τους προεστούς Τριαντάφυλλο Οικονόμο και Παπακώστα, 1735.
68. **Ανώνυμη ομαδική χορηγία κατοίκων Αγιάς:** κτιτορική επιγραφή ιστόρησης του ναού Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Αγιάς, 1653.
69. **Ανώνυμη ομαδική χορηγία κατοίκων Αγιάς:** κτιτορική επιγραφή ιστόρησης του παρεκκλησίου του ναού Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Αγίων Αναργύρων, μαζί με π. Ζαφείριο του Αθανασίου, 1656.
70. **Ανώνυμη ομαδική χορηγία κατοίκων Αγιάς:** κτιτορική επιγραφή ιστόρησης της μονής του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς, 1724.
71. **Ανώνυμη ομαδική χορηγία κατοίκων Αγιάς:** κτιτορική επιγραφή ανέγερσης και ιστόρησης της μονής του ναού Αγίου Γεωργίου Αγιάς, 1749
72. **Ανώνυμη ομαδική χορηγία κατοίκων Αγιάς:** κτιτορική επιγραφή ιστόρησης του ναού των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου Αγιάς, 1756/7.
73. **Ανώνυμη ομαδική χορηγία κατοίκων Αετόλοφου:** κτιτορική επιγραφή ιστόρησης της πρόθεσης του ναού Αγίου Νικολάου του Νέου στον Αετόλοφο, 1721.

Κατάλογος ζωγράφων

1. **Κωνσταντίνος Σελιτσανιώτης:** Μονή Εισοδίων της Θεοτόκου, Μεταξοχώρι
2. **Γεώργιος από τον Κλειστό Αγράφων:** Μονή Αγίου Παντελεήμονα, Αγιά
3. **Γαβριήλ, μοναχός εκ Πελοποννήσου:** Μονή Αγίου Παντελεήμονα, Αγιά

Κατάλογος Τεχνιτών

1. **Χρυσοχόος Χρυσός:** Άγιος Γεώργιος Μεταξοχωρίου
2. **Χρυσοχόοι Θεόδωρος και Γεώργιος:** Μονή Εισοδίων Θεοτόκου Μεταξοχωρίου
3. **Ξυλογλύπτες Κωνσταντίνος και Δημήτριος:** Μονή Εισοδίων Θεοτόκου Μεταξοχωρίου
4. **Χτίστης Ιάκωβος:** Μονή Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς

Διάγραμμα 1

Γενικές Παρατηρήσεις – Συμπεράσματα

Στο πλαίσιο της παρούσας διπλωματικής εργασίας εντοπίστηκαν και μελετήθηκαν πενήντα τέσσερις επιγραφικές μαρτυρίες από την περιοχή της Ανατολικής Όσσας.

Η πλειονότητα των επιγραφών εντοπίζεται στο εσωτερικό των καθολικών, σε περίοπτη θέση. Εξαιρετικά σημαντικές είναι οι επιγραφές τέμπλων και οι εξωτερικές, εγχάρακτες, λιθανάγλυφες επιγραφές. Ελάχιστες διακρίνονται σε αντικείμενα μικροτεχνίας, όπως ευαγγέλια, εξαπτέρυγα, θυμιατήρια. Οι τελευταίες ενέχουν σημαντικών πληροφοριών, αφού αποτελούν τα μοναδικά τεκμήρια που υφίστανται από τους αρχικούς ναούς του Μεταξοχωρίου τον 17^ο αιώνα.

Οι περισσότερες γραπτές επιγραφές εγγράφονται εντός ορθογωνίου επιμήκους διαχώρου και συνήθως περιγράφονται από ταινίες μελανού ή ερυθρού χρώματος. Φέρουν κεφαλαιογράμματα γραφή, ενώ η χρήση των τόνων και των πνευμάτων είναι άλλοτε περιορισμένη και ανεπαρκής, και άλλοτε άσκοπη.

Η λανθασμένη χρήση της ορθογραφίας αποτυπώνει το ελλιπές μορφωτικό επίπεδο των ζωγράφων. Το επιγραφικό κείμενο συνήθως συνοδεύεται από το διακοσμητικό στοιχείο του σταυρού, αλλά και από ποικίλα διακοσμητικά μοτίβα. Οι λιθανάγλυφες εξωτερικές επιγραφές είναι εγχάρακτες και οι περισσότερες φέρουν φθορές και σπασίματα.

Όσον αφορά στις κτιτορικές επιγραφές, παρατηρείται πως ακολουθούν μία συγκεκριμένη μορφή. Στον πρώτο στίχο της επιγραφής γίνεται λόγος για την ανέγερση και την ιστόρηση του μνημείου με την χαρακτηριστική φράση *ἀνηγέρθη και ἀνεστορίθη*. Αν η φράση *ἀνηγέρθη* συνοδεύεται από το χαρακτηριστικό *ἐκ βάθρων*, τότε γίνεται αναφορά

στην πρώτη οικοδόμηση του μνημείου, διαφορετικά μπορεί να σηματοδοτεί ένα είδος ανακαίνισης ή συμπληρωματικών εργασιών.

Ακολουθεί ο άγιος, στον οποίο είναι αφιερωμένος ο ναός ή η μονή και το όνομα του κτίτορα-χορηγού, με τις φράσεις *δέησις τοῦ δούλου*, *διὰ συνδρομῆς* ή *κόπου*, *μόχθου* και *ἐξόδου*. Στην περίπτωση που ο κτίτορας είναι κληρικός, λαμβάνει τα προσωνύμια του *ευγενεστάτου*, *εντιμωτάτου*, *οσιοτάτου*, *πανοσιοτάτου*, ενώ δηλώνεται και ο εκκλησιαστικός τίτλος (*ἐπίσκοπος*, *ηγούμενος*, *ιερομόναχος*, *μοναχός*, *παπάς*). Οι λαϊκοί κτίτορες, συνήθως συνοδεύονται από αναφορά των ονομάτων της λοιπής οικογένειας. Όταν η αφιέρωση είναι ομαδική, αυτή δηλώνεται με τις φράσεις *διὰ συνδρομῆς ὅλων τῶν πιστῶν* ή *διὰ συνδρομῆς τῶν μαχαλιωτῶν*.

Πολλές φορές γίνεται αναφορά στους επιτρόπους και στους εφημέριους ιερείς, που υφίσταντο εκείνη την περίοδο στον κάθε ναό ή αντίστοιχα στον ηγούμενο και τους μοναχούς, όταν αφορά μοναστικό ίδρυμα. Παράλληλα, σε όλες τις επιγραφές των μνημείων της ανατολικής Όσσας συναντούμε τον εκάστοτε επίσκοπο που βρίσκεται εν ενεργεία, στην ομώνυμη μητρόπολη που υπάγεται το μνημείο.

Σε συνέχεια του επιγραφικού κειμένου, αναφέρεται ο ζωγράφος ή ο τεχνίτης, με το προσωνύμιο «*ευτελούς*», γεγονός που δηλώνει μετριοφροσύνη, ταπεινότητα και σεμνότητα. Βέβαια πρέπει να σημειωθεί πως, εν προκειμένω, στο σύνολο των επιγραφών, μόνο το 13% χαρακτηρίζεται από επώνυμους ζωγράφους.

Ακολουθεί η χρονολογία ή η ημερομηνία, που αφορά στον χρόνο ολοκλήρωσης των εργασιών. Αποδίδεται με την χρήση των ελληνικών γραμμάτων από κτίσεως κόσμου, αλλά και από την γέννηση του Χριστού, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την μονή του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς. Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις και της αριθμητικής χρονολογίας, όπως στην περίπτωση του ναού της Ζωοδόχου Πηγής στην Κουκουράβα.

Οι επιγραφές, χωρίς αμφιβολία, αποτελούν μία σημαντική ιστορική πηγή, από την οποία προκύπτουν σημαντικές πληροφορίες για την τοπογραφία της περιοχής, την διαμόρφωση της κοινωνίας και των εκκλησιαστικών θεσμών που επικρατούν. Αποτελούν κριτήριο ασφαλούς χρονολόγησης και αποτυπώνουν τα κοινωνικά, εκκλησιαστικά και οικονομικά τεκταινόμενα του εκάστοτε αιώνα.

Στην προκειμένη περίπτωση, κύριος άξονας της έρευνας ήταν, τοπογραφικά, η περιοχή της Ανατολικής Όσσας και πιο συγκεκριμένα η επαρχία της Αγιάς και τα περίχωρα της. Πραγματοποιήθηκε μελέτη όλων των ναών και των μονών που δραστηριοποιήθηκαν ενεργά κατά την μεταβυζαντινή περίοδο, από τις αρχές του δεκάτου πέμπτου, μέχρι και τα τέλη του δεκάτου ογδόου αιώνα, με γνώμονα τις σωζόμενες επιγραφές. Όσον αφορά στα μνημεία των οποίων οι επιγραφές δεν σώζονται, η καταγραφή τους προέκυψε μέσα από την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία.

Σύμφωνα με το ακόλουθο γράφημα, στο σύνολο των τριάντα χρονολογημένων μνημείων, τα δεκαεννιά αφορούν ναούς, μονύδρια και παρεκκλήσια, ενώ μόνο έντεκα αφορούν μοναστικά συγκροτήματα.

Διάγραμμα 2

Από τα μοναστήρια, τα μισά ανήκουν στην βυζαντινή, ενώ τα υπόλοιπα στην μεταβυζαντινή περίοδο. Στον 11^ο αιώνα ανήκει η μονή του Αγίου Δημητρίου Στομίου, ενώ τέλη 11^{ου} με αρχές 12^{ου} αιώνα υφίσταται η μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Μεγαλόβρυσο. Ακολουθούν η μονή του Αγίου Παντελεήμονα στην Αγιά και τα ασκηταριά των Αγίων Αναργύρων, με πρώτη χρονολόγηση τον 12^ο αιώνα.

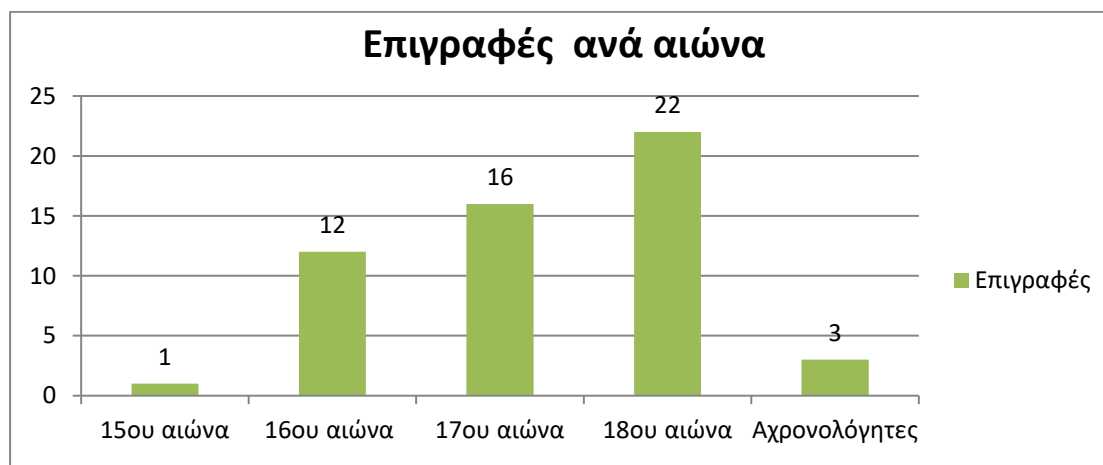
Αυτές οι μοναστικές θέσεις ανάγονται στο Όρος των Κελλίων,²⁶³ την δεύτερη μεγαλύτερη μοναστική κοινότητα στην Θεσσαλία μετά τα Μετέωρα. Κατά τα μεταβυζαντινά χρόνια ανακαινίζονται και εξακολουθούν να λειτουργούν.

Η πλειονότητα των μοναστηριών της μεταβυζαντινής περιόδου χρονολογείται τον 16^ο αιώνα. Η μονή του Τιμίου Προδρόμου, του Γενεσίου και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Σελίτσιανη, η μονή των Αγίων Αναργύρων στην Αγιά και οι μονές Γεννήσεως και Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Πολυδένδρι, σε συνδυασμό με τα ήδη υπάρχοντα ανακαινισμένα μοναστικά κέντρα του Όρους των Κελλίων αντικατοπτρίζουν την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Ακολουθεί η μονή των Εισοδίων της Θεοτόκου στο Μεταξοχώρι, η οποία ανάγεται στον 18^ο αιώνα.

²⁶³ΑΒΡΑΜΕΑ, Η βυζαντινή Θεσσαλία, 57-59, 6 ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ-ΣΔΡΟΛΙΑ, Ο μοναχισμός της ανατολικής Όσσας, 187-190, ΣΔΡΟΛΙΑ, Το όρος των Κελλίων, 7, Το όρος των Κελλίων είχε ταυτιστεί με την περιοχή του Πηλίου και συγκεκριμένα με την Ζαγορά, μέσα από περιγραφές της Άννας Κομνηνής, του Οσίου Χριστοδούλου στα αγιολογικά κείμενα και στους βίους των Αγίων Βαρνάβα, Σωφρονίου και Χριστοφόρου. Με την επιστολή του πάπα Ιννοκέντιου Γ', το όρος των Κελλίων εκτείνεται βόρεια του όρους του Πηλίου, στην ευρύτερη περιοχή του Μαυροβουνίου (Σκήτη, Μελιβοία, Αγιά, Ομόλιο, Στόμιο, Κόκκινο νερό, Καρίτσα, Κουτσουπιά, Παλιουριά, Αγιοκάμπο, Βελίκα, Πολυδένδρι)

Όσον αφορά στους ναούς, οι περισσότεροι οικοδομούνται μεταξύ του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα,²⁶⁴ ενώ υπερέχουν αριθμητικά των μοναστηριών. Εννιά ναοί ανήκουν στον 17ο αιώνα: ο ναός της Αγίας Τριάδας (1645/46) και του Αγίου Παντελεήμονα (1639/40) στην Σελίτσιανη, ο ναός του Αγίου Γεωργίου, του προφήτη Ηλία και του Αγίου Νικολάου με το παρεκκλήσιο του Αγίου Χαραλάμπους στο Μεταξοχώρι, ο ναός της Αγίας Τριάδας (1630), της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (1653) και του παρεκκλησίου των Αγίων Αναργύρων (1656) στην Αγιά.

Αντίστοιχα, επτά ναοί ανήκουν στον 18^ο αιώνα: ο ναός του Αγίου Νικολάου (1735) στην Σελίτσιανη, ο ναός του Αγίου Χαραλάμπους (1730/31) στο Μεγαλόβρυσο, ο ναός της Αγίας Παρασκευής στο Μεταξοχώρι, ο ναός των Αγίων Αποστόλων, (1756/57) του Αγίου Γεωργίου (1749) και του παρεκκλησίου των Αγίων Αναργύρων (1706) στην Αγιά και ο ναός της Ζωοδόχου Πηγής στην Κουκουράβα (1740).

Διάγραμμα 3

²⁶⁴ Μόνο οι ναοί Αγίου Νικολάου του Νέου στον Αετόλοφο και Αγίου Νικολάου Βαθυρέματος χρονολογούνται ήδη από την Βυζαντινή περίοδο, ενώ ο ναός του Αγίου Αθανασίου στην Σελίτσιανη χρονολογείται τον 16^ο αιώνα.

Ως προς τα επιγραφικά τεκμήρια, μέσα από την μελέτη του ακόλουθου γραφήματος, παρατηρείται ανοδική πορεία ως προς τον αριθμό των επιγραφών, με κορυφαίο τον 18^ο αιώνα.

Στο πέρασμα αυτών των αιώνων, τόσο η δράση των κτιτόρων-χορηγών όσο και των ζωγράφων, των συνεργείων και των ποικίλων τεχνιτών πολλαπλασιάζεται, αφού όλο και

περισσότεροι καλούνται να τοιχογραφήσουν τα μνημεία και να διεξάγουν αρχιτεκτονικές και άλλου είδους εργασίες. Το ζήτημα των χορηγών στους ναούς και στις μονές της ανατολικής Όσσας κρίνεται εξαιρετικά σημαντικό.

Κατά την μελέτη των επιγραφικών μαρτυριών, εντοπίστηκαν εξήντα τέσσερις χορηγοί (κληρικοί και κοσμικοί), οι οποίοι οργανώνονται είτε ατομικά, είτε ομαδικά. Σύμφωνα με το παραπάνω γράφημα, οι κληρικοί, συμπεριλαμβανομένων των μοναχών και των ηγουμένων, καταλαμβάνουν το 67% των χορηγών. Ακολουθούν οι κοσμικοί κτίτορες με 21% και οι ανώνυμες ομαδικές χορηγίες με 12%. Όσον αφορά στην διάκριση του φύλου μεταξύ των κτιτόρων, όπως είναι φυσικό, οι άνδρες κτίτορες

Διάγραμμα 4

Διάγραμμα 5

καταλαμβάνουν το 91%. Η γυναικεία παρουσία ήταν αρκετά περιορισμένη, καταλαμβάνοντας το 9%, στο σύνολο των επιγραφών.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ατομικής χορηγίας αποτελεί ο επίσκοπος Πέτρος Ακάκιος, χορηγός του καστελλίου της μονής του Αγίου Δημητρίου Στομίου (1492), ο επίσκοπος Πλαταμώνος Γρηγόριος, χορηγός του μαγειρίου (1557), ο ιερομόναχος Γρηγόριος, χορηγός ιστόρησης του ναού της Αγίας Τριάδας Αγιάς (1715) και ο ιερομόναχος Δανιήλ, χορηγός ιστόρησης της πύλης του ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Μεγαλόβρυσο (1645). Ακόμα αξίζει να αναφερθεί ο κοσμικός Σέργιος Χαλικιάς, χορηγός στον ναό Ζωοδόχου Πηγής στην Κουκουράβα.

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ομαδικές χορηγίες, είτε αυτές αφορούν ονόματα πολλών χορηγών, όπως στον ναό του Αγίου Παντελεήμονα Σελίτσιανης, στην μονή των Αγίων Αναργύρων και στους ναούς του Μεταξοχωρίου, είτε αφορούν τις οικογενειακές χορηγίες. Οι τελευταίες εντοπίζονται στην μονή του Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς και στον Άγιο Νικόλαο Βαθυρέματος. Ωστόσο, αξιόλογες κρίνονται και οι ανώνυμες ομαδικές χορηγίες, στις οποίες ως χορηγοί αναφέρονται όλοι οι κάτοικοι της εκάστοτε περιοχής. Αυτές εντοπίζονται στα μνημεία της Σελίτσιανης, της Αγιάς και του Αετόλοφου.

Χάρη στην ποσοστιαία κατανομή των χορηγών, γίνεται αντιληπτό το οικονομικό υπόβαθρο της περιοχής. Οι κληρικοί, και κυρίως οι επίσκοποι, καταλαμβάνοντας το 67% των χορηγιών, πιθανότατα είχαν μια αρκετά σημαντική οικονομική ευρωστία. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τα οθωμανικά ταχρίρ, σύμφωνα με τα οποία η παραχώρηση προνομίων στην εκκλησιαστική πολιτική αποτελούσε σύνηθες φαινόμενο.

Η προσφορά ιδιοκτησίας και γαιών στους κληρικούς από την οθωμανική διοίκηση, έδινε συνεχές κίνητρο για διατήρηση, διαφύλαξη,

αλλά εξέλιξη των χριστιανικών μνημείων. Έτσι, η επέκταση της οικονομίας της περιοχής συντέλεσε στην παραχώρηση του αποθεματικού κεφαλαίου για να οικοδομηθούν ναοί και μοναστικά ιδρύματα.²⁶⁵

Η οικονομική ανάπτυξη εντοπίζεται και στις χορηγίες των λαϊκών – κοσμικών κτιτόρων, βέβαια σε μικρότερη συχνότητα. Πρόκειται για ευγενείς, προεστούς και άρχοντες, κατά κόρων, της περιοχής της Αγιάς και της Σελίτσιανης, με πιθανόν αξιόλογο κοινωνικό και επαγγελματικό status για την εποχή. Όσο για τις ομαδικές χορηγίες, ακόμα και το 12% αποτελεί ευχάριστη έκπληξη για την περιοχή, αφού με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται η συνεχής δημογραφική επέκταση του πληθυσμού της Αγιάς, η διατήρηση του θρησκευτικού φρονήματος και η ανοχή των Οθωμανών, παραβλέποντας την απαγόρευση του ισλαμικού νόμου, για οικοδόμηση χριστιανικών ναών.

Η καλλιτεχνική ιστορία της περιοχής, ωστόσο, παραμένει αρκετά μυστηριώδης, αφού η πλειονότητα των επιγραφών αφορά ανώνυμους ζωγράφους. Οι μόνοι ζωγράφοι που γνωστοποιούνται είναι ο Κωνσταντίνος Σελιτσανιώτης, ο Γεώργιος από τον Κλειστό Αγράφων και ο μοναχός Γαβριήλ από την Πελοπόννησο. Οι ερευνητές, εύλογα, κάνουν λόγο και για το συνεργείο των Λινοτοπιτών ζωγράφων, βάσει των τεχνοτροπικών ιδιοτεροτήτων σε ορισμένους ναούς. Ωστόσο, η ύπαρξη και η δραστηριότητα τους σε περιοχές της Αγιάς μέσω των επιγραφών δεν έχει επιβεβαιωθεί μέσα από πηγές.

Η ανωνυμία των ζωγράφων αποτυπώνει τον αντίκτυπο που είχαν οι ζωγράφοι στην κοινωνία της Αγιάς. Το επάγγελμα του ζωγράφου, πιθανόν, εξακολουθούσε να ανήκει στα χειροτεχνικά επαγγέλματα και να αντιμετωπίζεται σε ορισμένες περιπτώσεις υποτιμητικά.²⁶⁶ Εξάλλου

²⁶⁵KIEL, Τουρκικές Πηγές, 237

²⁶⁶ΚΑΛΛΟΠΙΣΤΗ-ΒΕΡΤΗ, Οι ζωγράφοι, 151

και το μορφωτικό επίπεδο τους δεν ήταν υψηλών προδιαγραφών, αφού στις περισσότερες επιγραφές υπάρχουν ορθογραφικά λάθη και εσφαλμένη χρήση τόνων και πνευμάτων. Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί πως μέσα από τις επιγραφές προκύπτουν περισσότερες πληροφορίες για τους τεχνίτες που δραστηριοποιούνται στην περιοχή (χρυσοχόοι, ξυλογλύπτες, χτίστες).

Αξίζει να σημειωθεί, πως μέσω των επιγραφών, δεν γίνονται γνωστά το κόστος της οικοδόμησης ή της τοιχογράφησης του ναού, η αμοιβή των ζωγράφων και η σχέση μεταξύ κτιτόρων και ζωγράφων. Εξαίρεση αποτελεί η επιγραφή του ευαγγελίου του ναού Εισοδίων της Θεοτόκου στο Μεταξοχώρι, στην οποία αναγράφεται το κόστος της κατασκευής του ευαγγελίου «γρόσι 3χ10».

Ανακεφαλαιώνοντας, η μελέτη των επιγραφικών τεκμηρίων στην περιοχή της ανατολικής Όσσας συντέλεσε σημαντικά στην απόκτηση διευρυμένων γνώσεων, σε ζητήματα τοπογραφικής, κοινωνικής και εκκλησιαστικής ιστορίας. Οι επιγραφές, ως συνδετικός κρίκος μεταξύ των ιστορικών πηγών και των αρχαιολογικών ευρημάτων, τροφοδότησαν πληροφοριακά την έρευνα με έναν μεγάλο αριθμό κτιτορικών ονομάτων και επισκόπων, παρουσίασαν την οργάνωση της κοινωνίας και την διάκριση των κοινωνικών τάξεων της περιοχής. Με άλλα λόγια, αποτύπωσαν την κοινωνική ιστορία της επαρχίας Αγιάς των μεταβυζαντινών χρόνων.